

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

sayı
64
2019

Olaylar ve Yorumlar

Alev KILIÇ

Macar Turan Derneği, İmam Abdülatif Efendi ve
Ermeni Meselesine Dair Macarca Bir Broşür

Melek ÇOLAK

Ermeni Ayrılıkçı Militanların Ermeni Halka Yönelik Saldırıları:
Antepli Boyacıyan Ailesi Örneği

Şenay ATAM

KİTAP TAHLİLİ

Hepimize Bir Bayrak

Berfin Mahide ERTEKİN

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık, Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
2019, Sayı 64

EDİTÖR

Alev KILIÇ

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Tutku DİLAVER

YAYIN SAHİBİ

Terazi Yayıncılık Adına
Hazel ÇAĞAN ELBİR

YAYIN / DANIŞMA KURULU

Soyadı Sırası İle

Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN
(ODTÜ, Emekli Öğretim Üyesi)

Prof. Dr. Gül AKYILMAZ
(Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI
(Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Tolga BAŞAK
(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Sadi ÇAYCI
(Başkent Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK
(21. YY. Enstitüsü)

Dr. Şükrü ELEKDAĞ
(E. Büyükelçi)

Prof. Dr. Edward J. ERICKSON
(Marine Corps University)

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Michael M. GUNTER
(Tennessee Tech University)

Prof. Dr. Birsen KARACA
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Justin MCCARTHY
(Louisville Üniversitesi)

Dr. Ayten MUSTAFAYEVA
(Azerbaycan İlimler Akademisi,
İnsan Hakları Enstitüsü)

Prof. Dr. Hüseyin PAZARCI
(Ankara Üniversitesi,
Emekli Öğretim Üyesi)

Dr. Jeremy SALT
(Bilkent Üniversitesi,
Emekli Öğretim Üyesi)

Prof. Dr. Mehmet SARAY
(Beykent Üniversitesi)

Dr. Bilal N. ŞİMŞİR
(E. Büyükelçi)

Dr. Pulat TACAR
(E. Büyükelçi)

Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN
(Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer TURAN
(Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Barış ÖZDAL
(Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR
(Emekli Öğretim Üyesi)

Prof. Dr. Hakan YAVUZ
(University of Utah)

Ermeni Araştırmaları yılda üç kez yayımlanır. Yaygın Süreli Yayın.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Ermeni Araştırmaları dergisi TÜBİTAK ULAKBİM tarafından taranmaktadır. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış iki ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayımlanır ya da yayımlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

AVRASYA BİR VAKFI (1993)

Yayın İdare Merkezi

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Abidin Daver Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26

www.avim.org.tr

Baskı Tarihi: 6 Aralık 2019

E-ISSN: 2687-3214

Sayfa Düzeni

Ruhi ALAGÖZ

Baskı:

Tek Ses Ofset Matbaacılık
Kazım Karabekir Cad. Kültür Çarşısı 7/60 Altındağ / ANKARA

Abone Sorumlusu

Hülya ÖNALP

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Süleyman Nazif Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA

Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26

E-posta: teraziyayincilik@gmail.com

Yurtiçi Yıllık Abone Ücreti: 108 TL

Yurtdışı Yıllık Abone Ücreti: 30 €

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına ödeme yapabilirsiniz:
Terazi Yayıncılık, Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA şubesi 181/6296007

Posta Çeki Hesabı: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

IBAN No: TR960006200018100006296007

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayımlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Yazı işleri müdürünü, yayın sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

İÇİNDEKİLER
(CONTENTS)

	Sayfa
Yazarlar	5
(Contributors)	
Editörün Notu	7
(Editorial Note)	
BAŞYAZI	9
(EDITORIAL)	
Olaylar ve Yorumlar.....	9
(Facts and Comments)	
Alev KILIÇ	
ARAŞTIRMA MAKALELERİ	43
(RESEARCH ARTICLES)	
Macar Turan Derneği, İmam Abdüllatif Efendi ve Ermeni Meselesine Dair Macarca Bir Broşür.....	43
(Hungarian Turan Association, Imam Abdullatif Efendi and A Hungarian Pamphlet on the Armenian Issue)	
Melek ÇOLAK	
Ermeni Ayrılıkçı Militanların Ermeni Halka Yönelik Saldırıları: Antepli Boyacıyan Ailesi Örneği.....	61
(The Attacks of Armenian Extremists Against Armenians: Example of Boyacıyan Family From Aintab)	
Şenay ATAM	
KİTAP TAHLİLİ	83
(BOOK REVIEW)	
Hepimize Bir Bayrak.....	83
(A Flag for Us All)	
Berfin Mahide ERTEKİN	
YAZIM KURALLARI	90
(STYLE SHEET)	

Yazarlar

Alev KILIÇ

E. Büyükelçi Alev Kılıç, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinden 1968 yılında mezun olmuştur. 1969 yılında, Dışişleri Bakanlığı'na meslek memuru olarak girmiştir. Yugoslavya Federal Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçisi (1996-1998), Avrupa Konseyi Daimi Temsilciliği'nde Daimi Temsilci, (1998-2002), Ekonomik İşler Müsteşar Yardımcısı, (2002-2004), İsviçre Türkiye Büyükelçisi (2004-2009), Meksika Türkiye Büyükelçisi (2009-2011) görevlerinde bulunmuştur. E. Büyükelçi Alev Kılıç, Dışişleri Bakanlığı'ndan 2011 yılında emekli olmuştur. 2013 yılından bu yana AVİM Başkanıdır.

Prof. Dr. Melek ÇOLAK

Muğla'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Muğla'da tamamladı. 1985 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümü'nden mezun oldu. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde yüksek lisans ve doktora yaptı. 1994 yılında Muğla Üniversitesi'nde İnkılap Tarihi okutmanı olarak çalışmaya başladı. 1997 yılında doktor unvanını, 2005 yılında Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında doçentlik unvanını, 2011 yılında ise 2005-2006 öğretim yılında Macaristan Eğitim Bakanlığı'nın sekiz ay süreli araştırma bursunu kazanarak Macaristan'a gitti. Burada Türk-Macar ilişkileriyle ilgili araştırmalarda bulundu. Macarca öğrendi. 2009 yılında üniversitesinde, Tarih Bölümünde Macarca dersi ve Türk Macar ilişkileriyle ilgili derslerin konulmasını sağladı. 2010 yılından beri Muğla Üniversitesi Sıtkı Koçman Üniversitesi Tarih Bölümünde lisans, yüksek lisans ve doktora seviyesinde bu dersler bulunmaktadır.

Prof. Dr. Melek Çolak, uzun süre bir Türk Macar Araştırma Merkezi kurulması için uğraş verdi. Bu çalışmalarının sonucunda, 2013 yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nde, Türk Macar Akademik ve Bilimsel İşbirliği Uygulama ve Araştırma Merkezi'ni (TÜMACAM) kurdu. Halen Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmakta olan Prof. Dr. Melek Çolak'ın Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve bu dönemdeki Türk-Macar ilişkileri ile ilgili birçok çalışması bulunmaktadır. 2000 yılından beri Türk-Macar ilişkileri üzerine çalışmakta olan ve TÜMACAM'ın idareciliğini yapan Prof. Dr. Melek Çolak İngilizce, Macarca ve temel seviyede Rusça bilmektedir.

— Dr. Öğr. Ü. Şenay ATAM —

28.08.1979 Ankara doğumludur. İlk, orta ve lise öğrenimini Ankara’da tamamladıktan sonra Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü kazanmıştır. 1997-2001 yılları arasında Tarih lisansını tamamladıktan sonra, 2001 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı’nda yüksek lisansa başlamıştır. Prof. Dr. Hale Şıvgın’ın danışmanlığında “20. Yüzyıl Başlarında İngiltere’nin Ortadoğu Politikası” başlıklı tezle yüksek lisansını 2005 yılında tamamlamıştır.

Atam, 2006 yılında Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi’nde Araştırma Görevliliğine atanmıştır. Aynı yıl Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı’nda doktora eğitimine başlamış, doktora eğitimi devam ederken 2013 yılında Milli Eğitim Bakanlığı’nda öğretmenliğe geçiş yapmıştır. 2015 yılında “Osmanlı Devleti’nde Nafia Nezareti” başlıklı tez ile doktora eğitimini tamamladıktan sonra 2017 yılında Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı’nda Doktor Öğretim Üyesi olarak atanmıştır. Halen Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı başkanlığı ile birlikte öğretim üyeliği görevinde bulunmaktadır.

Yakınçağ Osmanlı Tarihi, Osmanlı’da gayrimüslimler ve teşkilat yapısı ile ilgili akademik çalışmalar yapmaktadır.

EDİTÖRÜN NOTU

(EDITORIAL NOTE)

Dergimizin 64'üncü sayısında 2 araştırma makalesi, bir adet başyazı ve bir adet kitap incelemesi yer almaktadır. Her sayıda yer aldığı üzere, başyazı olan “**Olaylar ve Yorumlar**” bölümünde Ermenistan’ın iç ve dış dinamikleri ile Türkiye-Ermenistan ilişkilerinden bahsedilmektedir. Bu çerçevede Eylül ve Aralık 2019 arası dönemde meydana gelen gelişmeler ele alınmaktadır. Son dönemde Dönem içinde Paşinyan yönetiminin iç sıkıntıları artması, Ermenistan’ın politikalarını pek çok açıdan etkilemiştir. Dağlık Karabağ çatışmasındaki kararsız ve çelişkili söylemler ortaya atılmaya başlanmış, sorunun çözümüne Ermenistan’ın engel olduğu anlayışı pekişmeye başlamıştır. Paşinyan yönetimini bir yandan dışa açılma, dış ilişkileri başarı olarak gündeme taşıma ve diasporadan medet umma çabalarına yöneltmiş, diğer yandan bir Pan-Ermenizm misyonu geliştirme çabasına girişmiştir. Tüm bu gelişmeler, “Olaylar ve Yorumlar” başlıklı yazımızda detaylı olarak değerlendirilmektedir.

Melek Çolak’ın arşiv belgelerine dayanarak hazırladığı “**Macar Turan Derneği, İmam Abdüllatif Efendi ve Ermeni Meselesine Dair Macarca Bir Broşür**” başlıklı makalesinde, Macar Turancıları tarafından Anadolu’da emperyalizme karşı verilen bağımsızlık savaşının desteklemesi ve bu dönemde Macaristan’da bulunan İmam Abdüllatif Efendi’nin faaliyetlerinden bahsedilmektedir. İmam Abdüllatif Efendi’nin kendi adıyla kurduğu matbaadan çıkarttığı *izonyitékok az Angol Rágalmak Cáfolatához* (İngiliz İftiralarının Yalanlanması Üzerine Kanıtlar) bir broşürle, Ermeni meselesine dair basın kampanyası yürütmüş, böylece Avrupa Kamuoyunda Ermeni meselesine dair izlenen tutumun haksız olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Şenay Atam ”**Ermeni Ayrılıkçı Militanların Ermeni Halka Yönelik Saldırıları: Antepli Boyacıyan Ailesi Örneği**” başlıklı makalesinde literatürde çokça işlenmeyen ancak daha fazla ön plana çıkartılması gereken, Ermeni ayrılıkçı militanlarının Osmanlı Ermeni milletine mensup diğer bireyler üzerinde uyguladıkları baskı ve yıldırma yöntemlerinden bahsetmektedir. Özellikle pek çok üyesi Osmanlı Devleti’nde memur olarak görev almış Antepli Boyacıyan Ailesi örneği üzerinden örneklendirme yapılarak, söz konusu durumun Osmanlı Devletini nasıl zorda kaldığından bahsetmektedir.

Son olarak bu sayımızda Berfin M. Ertekin’in, “**Hepimize Bir Bayrak**” adlı kitabının incelemesi yer almaktadır.

Tüm okurlarımıza iyi okumalar dileriz.

Editor

Yayın Geliş Tarihi: 03.12.2019

Yayına Kabul Tarihi: 05.12.2019

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Kılıç, Alev. "Olaylar ve Yorumlar." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 64 (2019): 9-41.

Başyazı

OLAYLAR VE YORUMLAR (FACTS AND COMMENTS)

Alev KILIÇ*

Öz: *Bu incelemede Ermenistan'ın iç ve dış dinamiklerinde ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde Eylül-Aralık 2019 ayları arasındaki gelişmeler ele alınmaktadır. Dönem içinde Paşinyan yönetiminin iç sıkıntıları artmıştır. Bir yandan iç muhalefet güçlenmiş ve örgütlenmeye başlamıştır. Diğer yandan Dağlık Karabağ çatışmasındaki kararsız ve çelişkili söylemler, sorunun çözümüne Ermenistan'ın engel olduğu anlayışını pekiştirmiş ve taviz vermesi baskısını artırmıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde Paşinyan hükümeti, bir yandan Ermenistan'ı dışa açmış ve dış ilişkileri Ermenistan için bir başarı olarak gündeme taşımıştır. Diğer yandan ise Hükümet, Ermeni diasporasının potansiyelini elde etmek için tüm dünyadaki Ermenileri Pan-Ermenizm kavramı etrafında toplama misyonu edinmiştir. Türkiye'ye yönelik süregelen olumsuz tutum ve suçlamalar bu sıkıntılar altında daha da yoğunlaşmış, milliyetçilik kartında Türkiye karşıtlığı ölçü haline gelmiş ve daha önce görülmediği oranda artan bir Türkiye karşıtlığı ortaya çıkmıştır.*

Anahtar Sözcükler: *Nikol Paşinyan, Türkiye-Ermenistan İlişkileri, Dağlık Karabağ, Zohrab Mnatsakanyan, ABD Temsilciler Meclisi*

Abstract: *This article covers Turkey-Armenia relations as well as the domestic and international developments of Armenia in the period of September to December of 2019. During the period, internal problems of the government have increased significantly. Domestic opposition started raising its head in a more organised manner. Nagorno Karabakh conflict*

* ORCID: 0000-0001-5180-2896
E. Büyükelçi, Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı, akilic@avim.org.tr

has also come to the fore and Pashinyan's indecisive, flagging, even conflicting statements have further strengthened the international opinion that Armenia is the obstacle to a peaceful solution and should be subject to yielding to concessions. These developments have led the Pashinyan government, on the one hand, to open up Armenia to international contacts and to introduce foreign relations as evidence of Armenia's success. On the other hand, with a view to garnering the potential of the Armenian diaspora, the Government has undertaken a mission to gather all the Armenians around the World within a concept of Pan Armenianism. The ever present negative attitude and accusations against Turkey have further sharpened under these circumstances. Countering Turkey has become the bench mark for nationalistic credentials. Adversity to Turkey has reached unprecedented levels.

Keywords: *Nikol Pashinyan, Armenia-Turkey Relations, Nagorno-Karabakh, Zohrab Mnatsakanyan, U.S. Representative House*

1. Ermenistan'daki İç Gelişmeler

Nikol Paşinyan yönetiminin iktidara gelişinin ikinci yılında, parlak söylemlerin ve vaatlerin eyleme dönüşemediği görülmeye başlanmış, yargılaması ve tahliye girişimlerine rağmen tutukluluğu devam eden eski Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan'ın önderliğinde bir muhalefet canlanmaya başlamıştır. Bir önceki Cumhurbaşkanı Serj Sarkissian'ın damadı, eski Vatikan Büyükelçisi Mikayel Minasyan'ın da ülke dışından maddi olanaklarla desteklediği¹ bu hareket etkili bir muhalefet potansiyeli kazanmıştır. Geçmiş terör eylemleriyle bağlantılı, aşırı ve radikal milliyetçi, önceki hükümetlerin koalisyon ortağı, Ermeni Devrimci Federasyonu (EDF) da bu kervana katılmıştır. Paşinyan sıkıntılarını çare olarak, içte ve dışta suçu yükleyebileceği günah keçileri yaratma arayışına girmiştir. İçerideki ana hedef eski yönetimler ve hala onların güdümünde olduğunu ilan ettiği üst düzey bürokrasi ve yargı organı olmuştur. Son olarak, 5 Aralık'ta Eski Cumhurbaşkanı Sarkissian hakkında kamu fonlarını kötüye kullandığı gerekçesiyle soruşturma açılmıştır.²

EDF Ekonomik Bürosu 3 Eylül'de yaptığı açıklamada, Paşinyan'ın ekonominin büyük gelişme kaydettiği beyanlarını ve açıklamalarını yalanlarcasına, Ermenistan'ın ekonomik gösterilerinin geçen yıla kıyasla çok düştüğünü ileri sürmüştür. Bu açıklamaya göre, eğer ekonomik faaliyet Ocak-Haziran 2019'da %6,8 arttıysa, bu 2018'in aynı dönemindeki %9,1 artışın çok gerisinde kalmıştır, ihracat yılın ilk yarısında %0,5 gerilemiştir, işsiz sayısı %21'den %22'ye çıkmıştır, toplam nüfus 8200 kişi azalmıştır.³

Yerel halkın engelleme gösterileriyle durdurulan, Amerikan ve İngiliz şirketlerinin ruhsat aldığı Amulsar altın maden ocağı işletmesi sorun olmaya devam etmiş; Paşinyan 4 Eylül'de yetkililere gönderdiği bir yönerge ile konunun tüm boyutları ile yeniden incelenmesi talimatı vermiştir.⁴ Paşinyan'ın bu konuda aşırı sağ ve üyeleri 2016'da Erivan'da üç polisin öldürüldüğü kanlı bir polis karakolu baskınına katılmış Sasna Tserer partisi lideri Zhirayr Sefilyan ile de görüştüğü; Sefilyan'ın halka karşı zor kullanılmaması ve madenin işletmeye açılmaması konusunda Paşinyan'ı uyardığı basına yansımıştır.⁵

1 "Standoff Between Armenian Government and Former Regime Continues," *Eurasia Daily Monitor*, 19 Eylül 2019, <https://jamestown.org/program/standoff-between-armenian-government-and-former-regime-continues/>.

2 "Ermenistan: Halk Protestoları Nedeniyle Görevi Bırakan Sarkisyan Hakkında Yolsuzluk Soruşturması," *EuroNews*, 05 Aralık 2019, <https://tr.euronews.com/2019/12/05/ermenistan-halk-protestolar-nedeniyle-gorevi-birakan-sarkisyan-hakkinda-yolsuzluk-sorustur>.

3 "ARF-D: Armenian economic indicators this year are much lower compared to last year," *News.am*, 03 Eylül 2019, <https://news.am/eng/news/531547.html>.

4 "Pashinian Again Meets Top Officials On Amulsar," *Azatoryun*, 04 Eylül 2019, <https://www.azatoryun.am/a/30146556.html>.

5 "Pashinyan Raises Some Doubts on Amulsar but Presses Ahead," *Mirror Spectator*, 12 Eylül 2019, <https://mirrorspectator.com/2019/09/12/pashinyan-raises-some-doubts-on-amulsar-but-presses-ahead/>.

9 Eylül'de parlamentoda Paşinyan'ın parti grubu ve partinin önde gelenlerinden Meclis Başkanı tarafından Anayasa Mahkemesi Başkanının görevden alınması istenmiştir. Aynı gün basına beyanat veren Paşinyan daha da ileri gitmiş, Anayasa Mahkemesi Başkanı ve iki üye hâkimin, 4 Eylül'de verdikleri, Koçaryan'ın mahkûmiyetini engelleyebilecek kararları nedeniyle "yasa dışı" hareket ettiklerini ifade etmiştir.⁶

Döneme damgasını vuran bir gelişme, ülkenin güçlü istihbarat kuruluşu Ulusal Güvenlik Servisi Başkanı Artur Vanetsyan'ın 16 Eylül'de beklenmedik şekilde istifa etmesi olmuştur. Vanetsyan basında yayınlanan istifa mektubunda, isim vermeden Paşinyan yönetimini eleştirmiş, "Devleti yönetmenin bir mantığı vardır. Ani kararlar, çalkantılı eylemler, öncelikli ve ikinci derece konuları, ehem ile mühimi ayırt edemeyen bir çalışma düzeni hedefe ulaşacak yol değildir. Benim istifam akılları başa getiren, 'buna son verin' çağrısı olsun" demiştir.⁷ İstifa eski yönetim önderleri ve aşırı sağ tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Paşinyan'ın sözcüsü ise, Vanetsyan'ın eski yönetimle işbirliği ilişkisi içinde olduğu imasında bulunmuş, istifa mektubunun eski yönetimin kaleminden çıktığı izlenimi verdiğini söylemiştir.⁸ Karşılıklı atışmalar son bulmamış, 23 Eylül'de Paşinyan Amerika seyahatinde, general rütbesi verilmiş olan Vanetsyan'ı şerefli bir subay olmamakla suçlamış, "bir subay başkomutanına karşı böyle ifadelerde bulunabilir mi? Bunun anlamı apoletlerinin çöpe atılmasıdır" demiştir. Vanetsyan karşılık vermekte gecikmemiş, Paşinyan'ın ortalık yatışmıncaya kadar susması için aracılara gönderdiğini ancak buna rağmen kendisinin konuştuğunu, Başbakanın Ermenileri yanılttığını ve "sözlerinin sonuçlarını düşünmediğini" söylemiş, "eğer ben sonuçlarını düşünmeden konuşmaya başlasam neler olacağını hayal edin. Emin olduğum bir şey var: zaman kimin veya neyin sonunun çöplük olacağını gösterecektir" demiştir.⁹ Vanetsyan ve istifası ile ilgili spekülasyonlar durulmamış ve dönem süresince devam etmiştir.

Paşinyan dönem içinde emniyet teşkilatında ve askeri hiyerarşide de üst düzey görevden alma ve atamalarda bulunmuştur.

Ermenistan İstatistik Komitesinin 9 Kasım'da yayınladığı raporda, Ekim 2019 itibarıyla Ermenistan'ın nüfusunun 2.957.500 olduğunu, bu sayının bir yıl

6 "PM called the Constitutional Court decision on ex-President Kocharyan's case 'unlawful'," Panorama, 16 Eylül 2019, <https://www.panorama.am/en/news/2019/09/16/PM/2167394>.

7 "Top Armenian security official resigns," Eurasia.net, 16 Eylül 2019, <https://eurasianet.org/top-armenian-security-official-resigns>.

8 "Vanetsyan's Statement After His Resignation Was A Surprise For The Party And For The Prime Minister": Vladimir Karapetyan," Aravot, 19 Eylül 2019, <https://www.aravot-en.am/2019/09/19/240909/>.

9 "Vanetsyan to Pashinyan: Do You Imagine If I Start Speaking Without Thinking about Consequences?," Aysor, 23 Eylül 2019, <https://www.aysor.am/en/news/2019/09/23/vanetsyan-pashinyan/1609309>.

öncesine göre 11.700 azalmaya işaret ettiğini, diğer bir ifadeyle, Ermenistan nüfusunun azalmaya devam ettiğini resmen kaydetmiştir.¹⁰

Ermenistan'ın ekonomik göstergeleri de, hükümetin iyimser açıklamalarına rağmen, dönem içinde iyileşme göstermemiştir. 2019 yılı bütçe açığı gayri safi milli hasılanın yaklaşık %2,5'i, yaklaşık 316 milyon dolar olarak öngörülmektedir. 31 Ocak tarihli bir hükümet açıklamasında, Ermenistan'ın yaklaşık 146 milyon dolar taze kredi bulduğu ve bütçe açığının yarısının karşılanabileceği belirtilmiştir. Kredi esas olarak, Almanya Kalkınma Bankası (KfW), Asya Kalkınma Bankası (ADB) ve Dünya Bankasından sağlanmıştır.¹¹

Adalet Bakanlığınca 27 Kasım'da yapılan açıklamada, gelecek yıl Şubat ayında, reformların gerçekleştirilmesine yardımcı olmak üzere anayasada kapsamlı değişiklikler yapmak amacıyla bir çalışma grubunun göreve başlayacağı bildirilmiştir.¹²

2. Dağlık Karabağ Sorunu

Azerbaycan sınırları ve toprak bütünlüğü içinde otonom statüsü bulunan Dağlık Karabağ'ın, çevresindeki 7 Azerbaycan vilayeti ile birlikte Ermeni silahlı güçlerince işgali ve burada yaşayan Azerbaycan halkının etnik temizlik uygulaması sonucu ya öldürülmesi ya da göçe zorlanması sonrası ayrılıkçı bir yönetimin idaresinde bulunmasından kaynaklanan ve 27 yıldır bir çözüme kavuşturulmayan sorun Paşinyan yönetiminin de karşı karşıya bulunduğu en önemli sorun olmaya devam etmektedir.

5 Ağustos'ta Hankendi'de halka yaptığı konuşmada vurguladığı “Karabağ Ermenistan'dır” söyleminin yarattığı evrensel tepki üzerine Paşinyan'ın yeni bir söylem arayışı dönem içinde devam etmiştir. 27 Ağustos'ta Ermenistan'ın dış temsilcilerine Erivan'da Dışişleri Bakanlığında yaptığı konuşmada, “30 yıldır devam eden bu sorunun tüm dünyaya yeniden anlatılması gerekir” ana başlığı altında, Karabağ işgalinin komşu Gürcistan'ın Abhazya ve Güney Osetya ile özdeşleştirilmemesi gereğine dikkat çekmiştir.¹³ Aynı toplantıda

10 “Armenia's Permanent Population on the Decline: Statistics,” *Panorama*, 09 Kasım 2019, <https://www.panorama.am/en/news/2019/11/09/Armenia/2194410>.

11 “World Bank Supports Armenian Reforms With New Loan,” *Azatutyun*, 22 Kasım 2019, <https://www.azatutyun.am/a/30287039.html>.

12 “Armenia Parliament My Step Faction Head: Working Group to Discuss Constitutional Amendments will be Set up in February,” *News.am*, 27 Kasım 2019, <https://news.am/eng/news/546687.html>.

13 “Armenian Prime Minister – Conflicts of Abkhazia and South Ossetia differ from Nagorny Karabakh,” *First Channel*, 28 Ağustos 2019, <https://1tv.ge/en/news/armenian-prime-minister-conflicts-of-abkhazia-and-south-ossetia-differ-from-nagorny-karabakh/>.

Dışişleri Bakanı Zohrab Mnatsakanyan Azerbaycan'ı suçlamış, mevcut dengenin askeri güçle değiştirilemeyeceğini yinelemiş, Azerbaycan'ın ayrılıkçı Karabağ yönetimi için bir tehdit ve barış için bir tehlike olduğunu vurgulamıştır. Barışçı çözüm için Azerbaycan'ın ayrılıkçı yönetimi de taraf olarak görmesi ve görüşmesi gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁴

Azerbaycan Dışişleri Bakanlığında verilen tepkide, Dağlık Karabağ'ın dün de, bugün de Azerbaycan'ın ayrılmaz parçası olduğu, gelecekte de böyle olacağı vurgulanmış; çok kültürlü ve çok etnili Azerbaycan'ın, Azerbaycan halkına etnik temizlik ve katliam uygulayan tek etnili Ermenistan ile kıyaslanamayacağı belirtilmiştir. Bölgenin öz yönetim haklarının ancak Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı nüfusunun yurtlarına geri dönüp normal yaşam şartlarına kavuşmasından sonra görüşülebileceği kaydedilmiştir.¹⁵

Ermenistan Dışişleri Bakanı 6 Eylül'de düzenlediği basın toplantısında, Ermenistan'ın yıl boyunca Karabağ konusunda sürdürdüğü aktif çalışmayla Karabağ sorununa barışçıl bir çözüm bulma çabalarında ne kadar ciddi olduğunu gösterdiğini, Ermenistan ve Azerbaycan devlet başkanları ve Dışişleri bakanları arasındaki görüşme sayısının bu ciddiyetin göstergesini oluşturduğunu, yakın bir gelecekte Azerbaycanlı mevkidaşıyla yeniden bir araya geleceğini söylemiştir.¹⁶ Nitekim iki bakan 24 Eylül'de, BM Genel Kurulu münasebetiyle buldukları New York'ta, Minsk Grubu üç eş-başkanının ve AGİT dönem başkanının özel temsilcisinin de katılımıyla bir görüşme yapmıştır. Görüşme sonrası, barışçıl çözüm için temasların devamı ve eş-başkanların bölgeyi ziyareti genel temennileri dışında bir sonuç açıklanmamıştır. Diğer taraftan, aynı mekânda bulunmalarına rağmen, Azerbaycan Cumhurbaşkanı ile Ermenistan Başbakanı arasında bir görüşme gerçekleşmemiştir.

İki liderin katıldığı bir sonraki toplantı 11 Ekim'de Bağımsız Devletler Ortak Refah Alanı (CIS) Aşkabat zirvesi olmuştur. Azerbaycan Cumhurbaşkanı zirvede Ermenistan'ı Nazilerle işbirliği yapan Garekin Njdeh'nin heykelinin dikilmesi ve kahramanlaştırılması nedeniyle faşizm yanlısı olmakla suçlamış, Paşinyan ise adı geçen 1918 yılında Türklere karşı savaşan bir kahraman olduğunu iddia etmiştir. Bu karşılıklı atışmaya rağmen, Paşinyan'ın sözcüsü

14 "Azerbaijan Continues Being Threat To Existence Of Artsakh People: Armenia's FM," *Aysor*, 27 Ağustos 2019, <https://www.aysor.am/en/news/2019/08/27/zohrab-mnatsakanyan/1600392>.

15 "Azerbaijan's MFA: There is No "People of Nagorno-Karabakh" Concept," *Trend News Agency*, 27 Ağustos 2019, <https://en.trend.az/azerbaijan/karabakh/3110191.html>.

16 "Armenian, Azerbaijani FMs to meet 'soon'," *ArmenPress*, 06 Eylül 2019, <https://armenpress.am/eng/news/987165.html>.

iki liderin akşam yemeğinde bir görüşme yaptıklarını ve Karabağ sorununu ele aldıklarını basına aktarmıştır.¹⁷

13 Eylül'de Fransa meclisinden 6 milletvekili ve bir senatör Dağlık Karabağ'a giderek ayrılıkçı ve yasa dışı yönetim ile görüşmüştür.¹⁸ Azerbaycan Dışişleri işgal altındaki Azerbaycan topraklarına yapılan bu yasa dışı ziyareti kınamıştır. Fransız heyetle Erivan'da görüşen Başbakan Paşinyan, "Fransa-Ermenistan ilişkilerinin ayrıcalıklı durumunu gösteren faaliyetinizden büyük memnuniyet duyuyoruz. Karabağ halkının haklarına ve bizim ilkeli, istikrarlı tutumumuza ve kararlılığımıza verdiğiniz destek için şükran duyuyoruz" demiştir.

24 Eylül-5 Ekim tarihleri arasında Ermenistan ve Dağlık Karabağ ayrılıkçı yönetimi Ermenistan tarihindeki en kapsamlı, 12 gün devam eden bir askeri tatbikat düzenlemiştir.¹⁹ Katılan asker sayısı ve diğer teknik konularda bir açıklama yapılmamıştır.

Rusya önderliğindeki Ortak Savunma Örgütü (CSTO) Kurmay Başkanı Korgeneral Anatoly A. Sidorov 24 Eylül'de yaptığı bir açıklamada, Dağlık Karabağ çatışmasının örgüt üyelerine ciddi bir tehdit teşkil etmeye devam ettiğini kaydetmiştir.²⁰ 28 Kasım'da örgütün Bişkek'te yapılan zirve toplantısında Paşinyan, Azerbaycan ve Türkiye'yi hedef almıştır. "Yavuz hırsız ev sahibini bastırır"casına, Karabağ işgalinin çözümlenmesinde Azerbaycan'ın askeri tehditte bulunduğu iddiasını işlemiş, Azerbaycan'ın aşırı İslamcılar için elverişli bir sıçrama tahtası olabileceğini, bunun sadece Ermenistan için değil, bütün örgüt üyeleri ve bölge için tehlike yaratacağını ileri sürmüştür.²¹

Rusya Dışişleri Bakanı, 2 Ekim'de, Soçi'de düzenlenen Valдай toplantısında Paşinyan'ın "Dağlık Karabağ Ermenistan'dır" söylemini eleştirmiş ve bu söylemin Karabağ çatışmasını sona erdirme çabalarını engellediğini söylemiştir. Lavrov, Paşinyan'ın bu söylemini, Arnavutluk Başbakanının Tiran'da yaptığı "Kosova Arnavutluk'tur" söylemine benzetmiştir. Dağlık Karabağ çatışmasına ilişkin değerlendirmeler de yapan Lavrov, "Arazideki durum bir yıl öncesine göre çok daha sakin, ancak siyasi süreç durgun ve bunu

17 "Aliyev and Pashinyan argue on Armenian WWII figure at CIS Conference," *Caucasuswatch*, 12 Ekim 2019, <https://caucasuswatch.de/news/2121.html>.

18 "French Lawmakers Visit Karabakh," *Azattyun*, 13 Eylül 2019, <https://www.azattyun.am/a/30163201.html>.

19 "Armenia, Karabakh to Hold Strategic Military Exercises," *Massispost*, 19 Eylül 2019, <https://massispost.com/2019/09/armenia-karabakh-to-hold-strategic-military-exercises/>.

20 "Anatoly Sidorov: Nagorno-Karabakh Conflict Remains Serious Threat to CSTO Member States," *News.am*, 24 Eylül 2019, <https://news.am/eng/news/535154.html>.

21 "CSTO has Necessary Measures To Prevent New Escalation around Nagorno Karabakh – Armenian PM," *ArmenPress*, 28 Kasım 2019, <https://armenpress.am/eng/news/996922.html>.

harekete geçirmemiz lazım” demiştir. Lavrov, üç eş-başkanın çatışmaya çözüm bulmak için baskıda bulunmaya devam edeceklerini, bu konunun ortak vizyona sahip oldukları ender durumlardan biri olduğunu da kaydetmiştir. Lavrov’un ifadeleri hakkında görüşleri sorulan Ermenistan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, duyulan rahatsızlığı geçiştirmeye çalışmış ve eş başkanların tek taraflı değerlendirmelerden kaçınmalarını beklediklerini belirtmiştir.²²

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı 28 Ekim’de yayınlanan bir basın bildiriyle, Bağlantısız Ülkeler Hareketi’nin(NAM) Bakü’de yapılan 18’inci zirvesinde kabul edilen Dağlık Karabağ Bildirisini eleştirmiş, Azerbaycan’ı sorunun çözüm yeri olan AGİT ve Minsk Grubu dışına taşıyarak süreci baltalamakla suçlamıştır.²³

Karabağ içinde Paşinyan karşıtı aykırı sesler çıkmaya devam etmiştir. Bunlardan en dikkat çekenini, ulusal kahraman payesi verilen, ayrılıkçı yönetimin eski Güvenlik Konseyi Sekreteri Tümgeneral Vitaly Balasanyan olmuştur. Ayrılıkçı yönetimin 2020 seçimlerinde ”cumhurbaşkanı” adayını Balasanyan, 10 Ekim’de kamuoyuna yaptığı beyanda aşırı saldırgan bir dil kullanmış, sadece ağır şekilde eleştirmekle kalmamış, Paşinyan’ı fiziki olarak cezalandırmakla da tehdit etmiştir.²⁴ Hükümet tarafından gelen tepkide, Balasanyan’ın siyasi kariyerini eski Cumhurbaşkanı Sarkissian’a bağlamış olduğu, geleceğinin de onun bulunduğu siyasi çöplük olduğu ifade edilmiştir.

Minsk Grubu üç eş-başkanı, artık rutinleşen çerçevede bölgeyi ziyaretlerinde, 15 Ekim’de Ermenistan’da Dışişleri Bakanı ile görüşmüştür.²⁵ Taraflar Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanlarının Eylül ayında New York görüşmelerinde ele aldıkları hususların izlenmesi ve geliştirilmesi gayretlerini sürdürmüştür. Eş-başkanların ziyaret sonrası yayınladığı basın açıklamasında iki husus dikkat çekmiştir: Bakü’yü ziyaretlerinde, eş başkanlar Dağlık Karabağ Azerbaycan Toplumu Başkanı ile görüştiklerini kaydetmiştir. Bu Dağlık Karabağ halkının tanımında kuşkusuz önemli bir gelişmeye işaret etmektedir. Diğer husus, Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanlarının yılsonundan önce, eş-başkanların katılımıyla, tekrar bir görüşme

22 “Russian FM Critical Of Pashinian’s Karabakh Remark,” *Azattyun*, 03 Ekim 2019, <https://www.azattyun.am/a/30197687.html>.

23 “Statement By Mfa Of Armenia On The Final Document Adopted at The 18th Summit of The Heads Of State and Government of The Non-Aligned Movement (Nam) Held in Baku,” *Ministry Of Foreign Affairs Of The Republic Of Armenia*, 28 Ekim 2019, https://www.mfa.am/en/interviews-articles-and-comments/2019/10/28/mfa_statement/9919.

24 “Karabakh General Threatens To ‘Destroy’ Armenian PM,” *Jam-News*, 10 Ekim 2019, <https://jam-news.net/karabakh-general-threatens-to-destroy-armenian-pm/>.

25 “Armenian PM receives OSCE Minsk Group Co-Chairs,” *ArmenPress*, 15 Ekim 2019, <https://armenpress.am/eng/news/991658/>.

gerçekleştireceklerinin bildirilmesidir.²⁶ Bu görüşme 4 Aralık'ta Bratislava'da, AGİT Dışişleri Bakanları yıllık toplantısı marjında 3 eş başkanın AGİT dönem başkanı temsilcisinin katılımıyla yapılmıştır. Toplantıda Azerbaycanlı ve Ermeni gazetecilerin 1 hafta önce, ilk kez, karşılıklı olarak yaptıkları ziyarete olumlu atıfta bulunulmuş, iki ülke halkı arasındaki doğrudan temasların artırılması temennisi ifade edilmiş, ortak çalışmalara 2020 başlarında devam edilmesi öngörülmüştür.

Dağlık Karabağ çatışması ve süregelen işgal Paşinyan'ı ikilemelerle karşı karşıya getiren, tutarlı bir strateji tespit edemediği, çelişkili, ikna edici olmaktan uzak söylemler kullandığı bir sorun olmaya devam etmiştir. 4 Kasım'da yaptığı açıklamada, Karabağ ayrılıkçı yönetimi ile sorunun çözümüne ilişkin tam bir görüş birliği içinde olduğunu, eski yönetim yetkililerinin ise milyonlarca dolar harcayarak kendisini ve hükümetini itibarsızlaştırmaya çalıştıklarını, son olarak toprak tavizinde bulunmayacağını ilan ettiği için görüşmelerin çıkmaza girdiğini söyleyip halkı savaşın tekrar başlaması ile korkuttuklarını ileri sürmüştür. Aynı doğrultuda, Dışişleri Bakanı da Karabağ çatışmasını sona erdirmeye görüşmelerinin çıkmaza girmediğini beyan etme ihtiyacını duymuştur.²⁷

Paşinyan'ın dönem içinde geliştirdiği ve BM Genel Kurul toplantısındaki konuşmasında da vurguladığı bir söylem, Karabağ'da Ermenistan, Azerbaycan ve Dağlık Karabağ –her üç halkın kabul edeceği barışçı bir çözüm önerisi olmuştur. Böylece bir yandan Azerbaycan'ın hakkı teslim edilmekte, diğer taraftan etnik temizlik sonucu sadece ermeni nüfus kalmış olan Karabağ'ı da taraf olarak kabul ettirmek çabası sürdürülmektedir. Azerbaycan bu söyleme anlaşılır bir karşılık vermiştir. Yerinden edilen Dağlık Karabağ halkının yurtlarına geri dönmesi, normal yaşam koşullarına kavuşması durumunda, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ özyönetimi koşullarını görüşebileceği belirtilmiştir. Ermenistan bu gelişmeyi, Dağlık Karabağ görüşme sürecinde tehlikeli bir “eşitlik” olarak algılamıştır. Zira Ermenistan'daki yaygın kanaat, Minsk grubunun Dağlık Karabağ'ın da müzakerelere taraf olmasını ancak “Karabağ Azerbaycan Toplumu”nun da “eşitlik” ilkesi çerçevesinde katılımıyla mümkün olabileceğine inandığı yönündedir. Böyle bir gelişmenin Ermenistan bakımından görüşme sürecini akamete uğratabilecek ve Ermeniler için olumlu bir sonuç getirmeyecek bir yöntem olarak görüldüğü basına yansımaktadır.

26 “Press Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group,” *OSCE*, 17 Ekim 2019, <https://www.osce.org/minsk-group/436265>.

27 “Armenia Should Be A Country Where Person's Right To Think Is Respected, Says Pm,” *ArmenPress*, 04 Kasım 2019, <https://armenpress.am/eng/news/994112.html>.

3. Ermenistan'ın Dış İlişkileri

Dönem içinde Paşinyan yönetiminin içerideki sıkıntıları ve baskıyı dikkatleri dışarıya çevirerek gidermek veya hafifletmek yöntemini benimsediği belirginleşmiştir. Bu çerçevede, seyahat ağırlıklı dış politika hız kazanmıştır. Bir yandan kolay kolay koparılamayacak bağlarla bağımlı olunan Rusya'nın duyarlıklarını dikkate almak, diğer taraftan cazibesine ve parıltısına kapıldıkları Avrupa Birliği ve ABD'ye yanaşmaya çalışmak, öte yandan Avrasya'da yükselen Çin'in potansiyelini keşfetmeye yönelmek dikkatli ve dengeli hareketi zorunlu kılmaktadır. Dönemin diğer bir özelliği de diaspora Ermenilerinin başta maddi olmak üzere tüm potansiyelinden nasıl yararlanılabilir konusuna odaklanmak ve bu amaçla Kaliforniya Ermeni toplumundan seçilen ve doğrudan Başbakan'a bağlı Ermenistan Diaspora İşleri Komiserliğine atanan Amerikan vatandaşı Zareh Sinanyan'a görünürlük kazandırılmasıdır.

Dışişleri Bakanı Mnatsakanyan 27 Ağustos'ta Ermenistan'ın dış temsilcilerine toplu olarak yaptığı konuşmada Ermenistan'ın dış politika çizgisini ve hangi ilkeler doğrultusunda hareket edileceğini açıklamıştır.²⁸ Bakan Ermenistan'a özgü üç özellik ile söze başlamıştır: birincisi, Hristiyanlığı ilk kabul eden ve medeniyetler arasında köprü oluşturan, ikincisi, zengin tarihi ve kültürel geçmişe sahip olan, üçüncüsü, kadife devrimle modern değerleri de benimsediğini ortaya koyan bir ülke olması. Bakan Ermenistan dış politikasını da üç temel ilkeye bağlamıştır: İlki, sadece Ermenistan'ın çıkarlarına odaklanmış egemen yönetim, ikincisi, Pan-Ermenizm, Ermenistan, Dağlık Karabağ ve dünya üzerindeki tüm Ermenilerin birleşik bir gündeme sahip tek bir varlık olması, üçüncüsü hakça ve ortak çıkarlar doğrultusunda herhangi bir ülke ile işbirliği. Bakan konuşmasında önem taşıyan ilişkiler kapsamında, Rusya ile güvenilir stratejik ittifakı vurguladıktan sonra, İran ve Gürcistan'ı, Kıbrıs Rum Yönetimi ve Yunanistan ile oluşturulan üçlü formatı, ABD, AB, Fransa ve Almanya'yı saymıştır.

Aynı toplantıda konuşan Paşinyan, göreve geldiğinden bu yana Ermenistan dış politikasında kayda değer değişiklikler olduğunu vurgulamıştır. Bu değişikliklerin neler olduğunu açıklamayan Başbakan, "2018 devriminden beri Ermenistan'ın dış politikasında U dönüşler olmayacağını ısrarla tekrarladım. Gerçekten hiç U dönüş olmadı ama bu Ermenistan'ın dış politikasında hiçbir şey değişmedi demek değildir. Gerçekte çok şey değişmiştir" demiştir. Değişmeyen denge ve esneklik politikaları olduğunu, bundan vazgeçmenin ihtiyatsızlık olacağını belirtmiştir.

28 "Opening Remarks By Foreign Minister Zohrab Mnatsakanyan At The Annual Conference Of The MFA Apparatus And Heads Of Diplomatic Service Abroad," *Ministry Of Foreign Affairs Of The Republic Of Armenia*, 27 Ağustos 2019, https://www.mfa.am/en/speeches/2019/08/27/fm_opening_remarks/9782.

Ermenistan'ın Diaspora İşleri Komiseri Sinanyan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Yunanistan'dan mevkidaşlarıyla üçlü bir görüşmede bulunmak ve her üç ülkenin diasporaları arasındaki işbirliğini artırmak üzere, 28 Ağustos'ta Güney Kıbrıs'a gitmiştir.²⁹ Güney Kıbrıslı muhatabı her üç ülkenin başta ABD, Fransa, İngiltere ve Avustralya olmak üzere dünyada güçlü diasporaları bulunduğunu, üçlü işbirliği ile diasporaları üç ülkenin çıkarları için harekete geçirebileceklerini, bu örnekten hareketle, İsrail, Yunanistan, GKRY üçlü modeli de geliştirebileceklerini, Yunanistan'da yapacakları üçlü toplantıda üç tarihi trajediyi, 1974 Türkiye'nin Kıbrıs harekâtını, Pontus "soykırımını" ve "Ermeni soykırımını" ele alabileceklerini kaydetmiştir. Güney Kıbrıslı muhatabı ayrıca hükümetinin Güney Kıbrıs'ta, AB fonları ile karşılanmak üzere, bir Ermeni müzesi kurulması projesi olduğunu söylemiştir. Ermeni Komiser 6 Eylül'de de 11 gün sürecek temaslarda bulunmak üzere sayıca en kalabalık Ermeni nüfusu barındıran Rusya'ya gitmiştir. Moskova'da Ermeni öğrencilerle görüşmesinde Sinanyan Ermenistan'ın vatandaşlık vermek ve geri dönüşü teşvik etmek üzere yasa çalışması yaptığını söylemiştir. Sinanyan Rusya'dan sonra Ukrayna'ya geçmiş ve Ermeni toplumu temsilcileriyle temas etmiştir.

Paşinyan bakımından sıkıntı verici bir durum Ağustos sonunda yaşanmıştır. Polonya Hükümeti'nin 1 Eylül'de II. Dünya Savaşının başlamasının 80. Yıldönümü ve 29. Uluslararası Ekonomi Forumu için yaptığı daveti kabul eden Ermenistan hükümeti, daha sonra Rusya Devlet Başkanı'nın katılmayacağını anlaşılmaması üzerine, son anda, Paşinyan'ın da katılmayacağını açıklamıştır. Dışişleri Bakanı konuya ilişkin anlaşılması zor bir açıklama yapmış, iptalin Rusya'nın etkisiyle yapıldığı imalarına karşı, "bu bir egemenlik ifadesidir. Daveti reddetmedik. Başbakanın kendi seyahat programı ve içeride öncelikleri vardır" demiştir. Ekonomi Forumuna keza son anda katılmayan Ermenistan Ekonomi Bakanı, gazetecilerin sorusu üzerine, Ermenistan'ın Forumu neden katılmadığını yanıtlamaya yetkili değilim, demiştir.³⁰ Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsü 4 Eylül'de yaptığı açıklamada Ermenistan'ın katılmama kararını desteklediklerini beyan etmiştir.

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Paşinyan yönetimi tarafından hakkındaki suçlamalar nedeniyle tutuklu olarak yargılanan eski Cumhurbaşkanı Koçaryan'ı 65'inci Doğum gününde, 1 Eylül'de telefonla ve basına yansıyan övgü dolu yazılı mesajla kutlamıştır.

29 "Ermenistan'ın Diaspora İşleri Baş Komiseri Kıbrıs Yolunda," *Ermeni Haber Ajansı*, 16 Ağustos 2019, <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2019/08/16/Ermenistan-Kıbrıs-Diaspora-Kıbrıs/162052>.

30 "Armenia's Foreign Minister Explains Why Pashinyan Will Not Travel to Poland," *Massis Post*, 30 Ağustos 2019, <https://avim.org.tr/en/Bulten/ARMENIA-S-FOREIGN-MINISTER-EXPLAINS-WHY-PASHINYAN-WILL-NOT-TRAVEL-TO-POLAND>.

Amerika Savunma Bakanlığının Rusya, Ukrayna ve Avrasya'dan sorumlu Bakan yardımcısı vekili Laura K. Cooper, iki ülke arasında savunma ve güvenlik bağlarını kuvvetlendirmeyi görüşmek üzere, 11 Eylül'de Ermenistan'ı ziyaret etmiştir. 2002 yılından bu yana ABD'nin Ermenistan'a askeri yardımı, çoğu Ermenistan'ın Afganistan ve Kosova'daki yaklaşık 160 asker ile Lübnan ve Mali'deki barış gücü kuvvetlerine tahsis edilmek üzere 50 milyon doları bulmuştur.³¹

Almanya'nın eski Cumhurbaşkanı Joachim Gauck 16 Eylül'de Ermenistan Cumhurbaşkanı Armen Sarkisyan'ın daveti üzerine bir ziyarette bulunmuştur.³² Sarkisyan, Gauck'a görevdeyken Berlin Katedralinde "Ermeni soykırımı"nın anan ve tanıyan konuşması için teşekkür etmiş, Gauck Ermenistan'ın Berlin Katedralindeki konuşmasını yakından izlemesinden büyük memnuniyet duyduğunu söylemiştir.

Dışişleri Bakanı 17 Eylül'de Baltık ülkesi Litvanya'ya resmi ziyarette bulunmuştur.

Paşinyan, BM Genel Kuruluna katılmak üzere 21 Eylül'de Amerika'ya gitmiştir. ABD ziyareti öncesi, yoğun ve ısrarlı şekilde ve tüm imkânları seferber ederek ABD Başkanı Trump ile bir görüşme olanağı yaratılmasına çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Erivan'daki ABD Büyükelçisi bu konudaki sorulara cevaben, eğer gerekirse böyle bir görüşme uygun zamanda gerçekleşebilir demiştir. 22 Eylül'de Los Angeles'te kalabalık bir Ermeni topluluğa yaklaşık bir saat hitap eden Başbakan, diasporanın yardımını ve aktif katkısını beklediğini vurgulamıştır. Daha sonra New York'a geçen Paşinyan, 24 Eylül'de BM Genel Kuruluna hitap etmiştir. Konuşmasının ağırlık noktasını Türkiye karşıtı tutum ve soykırım iddiası oluşturmuştur.³³

Ermenistan, Yunanistan ve GKRY Dışişleri Bakanları BMGK vesilesiyle buldukları New York'ta 25 Eylül'de üçlü bir toplantı yapmıştır. Taraflar 2020 yılında Erivan'da üçlü bir zirve toplantısı düzenlenmesi kararını teyit etmiş ve hazırlık çalışmalarını gözden geçirmiştir.³⁴

31 "Laura Cooper: Armenia is an important partner for the USA," *Arminfo*, 11 Eylül 2019, https://arminfo.info/full_news.php?id=45075&lang=3.

32 "Almanya'nın eski Cumhurbaşkanı Joachim Gauck Ermenistan'da," *Ermeni Haber Ajansı*, 16 Eylül 2019, <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2019/09/16/Almanya-Gauck-Ermenistan-Ejmiadzin/164365>.

33 "Statement by Prime Minister Nikol Pashinyan at UN General Assembly 74th Session," *Prime Minister of the Republic of Armenia*, 26 Eylül 2019, <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2019/09/26/Nikol-Pashinyan-74th-session-of-UN-General-Assembly/>.

34 "Foreign Ministers of Armenia, Cyprus and Greece meet in New York," *Ermenistan Kamu Radyosu*, 26 Eylül 2019, <https://en.armradio.am/2019/09/26/foreign-ministers-of-armenia-cyprus-and-greece-meet-in-new-york/>.

Cumhurbaşkanı Sarkisyan da özel temaslarda bulunmak üzere 23 Eylül'de İtalya'ya gitmiştir.³⁵

Avrasya Ekonomik Birliği yıllık olağan zirvesi, 2019 yılı dönem başkanlığı itibarıyla, Erivan'da 1 Ekim'de toplanmıştır. Zirveye üye ülkeler, Rusya, Belarus, Kazakistan ve Kırgızistan devlet başkanlarının yanı sıra, Ermenistan'ın özel davetlisi Moldova Cumhurbaşkanı ile İran ve Singapur başbakanları katılmıştır.³⁶ Ermenistan basını toplantıya ve bu vesileyle yapılan ikili görüşmelere günlerce geniş yer ayırmıştır. Rusya Devlet Başkanının gelişi haftalar önce spekülasyon konusu olmuş, Putin- Koçaryan dostluğunun ziyarete gölge düşürüp düşürmeyeceği tartışılmış, Putin Erivan'da tutukluluğu devam eden Koçaryan'ın eşini ziyaretle yetinmiştir.³⁷

Cumhurbaşkanı Sarkisyan, 4 Ekim'de Sırbistan'ı ziyaret etmiştir. Politika gazetesine mülakat veren Sarkisyan, Sırp halkını imanda ve kaderde kardeş olarak görüyoruz, Sırp ve Ermeni halklarının kaderi birçok benzerliğe sahiptir, tarih boyunca özgürlük için aynı hükümrana karşı sıkça yan yana savaştık, 19.yy sonları, 20.yy başlarında Hayduk grupları yakın işbirliği içinde oldular, demiştir. Sarkisyan aynı mülakatta ayrıca, Belgrad'da ve Sırbistan'ın diğer yerlerinde Ermeni kiliseleri vardı, bunlar daha sonra 18.yy'da Türkler tarafından yıkılmıştır iddiasında bulunmuştur.³⁸

Dışişleri Bakanı Mnatsakanyan, 10 Ekim'de Aşkabat'ta on ülkenin taraf olduğu Ortak Refah Alanı (CIS) olağan yıllık Dışişleri Bakanları toplantısına katılmıştır. Mnatsakanyan burada da Dağlık Karabağ konusunda savunma yapmıştır.

Gürcistan Başbakanı Giorgi Gakharia ilk resmi dış temaslarda, Azerbaycan'dan sonra, 15 Ekim'de Ermenistan'ı ziyaret etmiştir.³⁹ Paşinyan 1,5 yıllık iktidarının en büyük başarılarından birisinin Gürcistan ile ilişkileri daha da kuvvetlendirmek olduğunu söylemiştir. Gakharia iki ayrılıkçı bölgesi üzerinde Gürcistan'ın egemenliğini tanımasından dolayı Ermenistan'ı övmüştür. Paşinyan iki ülke ilişkilerinin “dış faktörler” den etkilenmemeleri

35 “Armenian, Italian Presidents Hold Meeting,” ArmenPress, 26 Eylül 2019, <https://armenpress.am/eng/news/989452.html>.

36 “World Leaders from Iran, Russia Converge at Eurasian Economic Summit in Yerevan,” *Armenian Weekly*, 02 Ekim 2019, <https://armenianweekly.com/2019/10/02/world-leaders-from-iran-russia-converge-at-eurasian-economic-summit-in-yerevan/>.

37 “Putin Meets Kocharian's Wife,” *Azatutyun*, 02 Ocak 2019, <https://www.azatutyun.am/a/30195524.html>.

38 “President Sarkissian to Serbia Newspaper: “Serbian Diaspora supports the Armenian Diaspora, especially on the Armenian Genocide,” *Hetq*, 04 October 2019, <https://hetq.am/en/article/108237>.

39 “Georgian-Armenian PMs Meet, Vow Further Strengthening of Ties for Mutual Benefit,” *Agenda.ge*, 15 Ekim 2019, <https://agenda.ge/en/news/2019/2759>.

gerektiğini, bu çerçevede bölgesel çatışmaları görüştiklerini, tarafların hassas oldukları konularda dengeli tutum takınılmasının önemine işaret ettiklerini söylemiştir. Ermenistan-Gürcistan ikili ticaret hacminin yılın ilk 8 ayında %5 artışla 92 milyon dolara ulaştığı kaydedilmiştir.

Ermenistan Savunma Bakanı, 9’uncu Xiangshan Uluslararası Güvenlik Forumu marjında 22 Ekim’de Çin Ulusal Savunma Bakanı ile özel bir görüşme yapmıştır.⁴⁰

Bulgaristan Başbakan Yardımcısı Ekaterina Zaharieva, 28 Ekim’de Ermenistan’ı ziyaret etmiştir. Paşinyan görüşmede, Ermenistan’ın Bulgaristan ile ilişkilere verdiği önemi vurgulamış, Mart ayında yapılması öngörülen Ermenistan-Bulgaristan Hükümetler arası Komisyon toplantısı ve iş forumuna dikkat çekmiştir.⁴¹

Paşinyan, Avrasya Hükümetler arası Konsey toplantısına katılmak üzere 25 Ekim’de Moskova’ya gitmiştir. Bu vesileyle Rusya Başbakanı Dmitriy Medvedev ile de görüşmüştür. Medvedev, Ermenistan’ın bu yıl sona erecek Avrasya Ekonomik Birliği dönem başkanlığı için Paşinyan’a teşekkür etmiştir.⁴² Devlet Başkanı Putin ile bir görüşme gerçekleşmemiştir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı, 25 Ekim’de İngiliz BBC televizyonu zor soru (hard talk) programına konuk olmuştur. Programın niteliği gereği sunucu; Bakanı sıkıştıran sorular sormuş, Ermenistan’ın büyük güçler arasında ikili-üçlü oynamasına dikkat çekmiş, Bakan tek bir tarafa bağlanmak isteğimizi ifade etsek, bu hemen kabul görecektir midir yoksa on-on beş sene beklememiz mi gerekecektir, oysa biz on- on beş dakikalık bir güvenlik boşluğunu dahi göze alamayız, demiştir.⁴³

Yunanistan Cumhurbaşkanı Prokopios Pavlopoulos, 5 Kasım’da Ermenistan’ı ziyaret etmiştir. Paşinyan ile görüşmesinden sonra, Paşinyan Ermenistan, Yunanistan ve GKRY ilk üçlü zirvesinin Ocak ayında Erivan’da gerçekleşeceğini duyurmuştur. Yunan Cumhurbaşkanı, Ermenistan’ın

40 “Armenian defense minister meets Chinese counterpart in Beijing,” *ArmenPress*, 22 October 2019, <https://armenpress.am/eng/news/992472.html>.

41 “Zaharieva from Armenia: There Are no Direct Flights between our Countries,” *Novinite*, 28 October 2019, <https://www.novinite.com/articles/201286/Zaharieva+from+Armenia%3A+There+Are+no+Direct+Flights+between+our+Countries>.

42 “Armenia, Russia PMs meet in Moscow,” *News.am*, 25 Ekim 2019, <https://news.am/eng/news/540982.html>.

43 “Interview of Armenia’s Foreign Minister Zohrab Mnatsakanyan to BBC HardTalk’s Stephen Sackur,” *Youtube*, 25 Ekim 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=dJTGRiBCRkw>.

soykırımın uluslararası alanda tanınması girişimlerinden memnuniyet duyduğunu, bunun önemli olduğunu ve bu girişimleri desteklediklerini, diğer taraftan Ermenistan'ın da Pontus soykırımını tanımış olmasından memnun olduklarını, ABD Temsilciler Meclisinde alınan soykırımı tanıma kararından da memnuniyet duyduklarını belirtmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, 7 Kasım'da bir soruya cevaben, Yunan Cumhurbaşkanı'nun ifadelerine tepkisini açıklamıştır.⁴⁴

Vatikan'ın Dışişleri Bakanı statüsündeki Kardinal Paul Gallagher, 9 Kasım'da Erivan'a gelmiş Ermenistan Dışişleri Bakanı, daha sonra da Başbakan ile görüşmüştür. Yapılan açıklamalarda, Ortadoğu'daki Hristiyan azınlıkların korunması, Hristiyan tarihi varlığının muhafazası gibi dini ağırlıklı konuların görüşüldüğü vurgulanmakla yetinilmiştir.⁴⁵ Görüşmelerde, Paşinyan'ın açıklanan 20 Kasım'da İtalya'ya yapacağı ziyarette Papa ile görüşmeyecek olması veya Vatikan nezdindeki eski Ermenistan Büyükelçisinin yarattığı sıkıntının ele alındığına dair bir haber çıkmamıştır.

Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov 10-11 Kasım'da Ermenistan'a devrimden sonra yaptığı ilk ziyaretten önce, 9 Kasım'da Ermeni basınına verdiği bir demeçte, Türk-Ermeni ilişkilerinin düzeltilmesinin Kafkaslardaki genel siyasi havanın da düzelmesine yardımcı olacağını belirtmiştir. Lavrov, Türk-Ermeni ilişkilerinin düzeltilmesi her şeyden önce bu ülkelerin ikili konusudur, ancak maalesef hali hazırda ortaklarımız diplomatik ilişkileri kurmakta başarılı olamıyor, ümit ederiz bu yönde çalışmaya devam ederler, bu olanağın hala bulunduğu inaniyoruz, Rusya taraflara gerekli desteği vermeye hazırdır demiştir.⁴⁶ Lavrov Erivan'da Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanı ile karşılıklı dayanışmayı vurgulayan görüşmeler yapmıştır. Lavrov varılan mutabakata göre, Ermenistan'da ABD tarafından kurulan biyolojik laboratuvarların Rus uzmanlara da açıldığını belirtmiştir.

Başbakan Paşinyan, 12 Kasım'da İkinci Paris Barış Konferansına katılmak üzere Fransa'ya gitmiş, bu çerçevede Fransa Cumhurbaşkanı ile de bir araya gelmiştir. Paşinyan ayrıca UNESCO 40'ncü Genel Konferansına da katılmıştır.

44 "SC-69, 7 Kasım 2019, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy'un Yunanistan Cumhurbaşkanı Prokopios Pavlopulos'un Ermenistan'ı Ziyareti Sırasında 1915 Olaylarına İlişkin Açıklamaları Hakkındaki Soruya Cevabı," *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 07 Kasım 2019, http://www.mfa.gov.tr/sc_-69_-_yunanistan-cbsk-nin-bindokuzyuzonbes-olaylari-hk-aciklamasi-hk-sc.tr.mfa.

45 "The presence of Catholic church to contribute to prosperity of the Armenian public - Archbishop Paul Gallagher," *Panorama*, 09 Kasım 2019, <https://www.panorama.am/en/news/2019/11/09/Catholic/2194329>.

46 "Russia ready to contribute to normalization of relations between Armenia and Turkey – FM Lavrov," *ArmenPress*, 11 Kasım 2019, <https://armenpress.am/eng/news/994796.html>.

Paris'te Ermeni toplumu temsilcileri ile görüşen Paşinyan, "Ermenistan ile diaspora arasında bir sınır yoktur, biz bir bütünüz" mesajını vermiştir.⁴⁷

Ermenistan Cumhurbaşkanı 17 Kasım'da Katar'ı ziyaret etmiştir. 21 Kasım'da da bir çalışma ziyareti için İngiltere'ye gitmiştir.⁴⁸

Ermeni basınında yer alan haberlere göre, Litvanya Cumhurbaşkanı 14 Kasım'da bir basın mülakatında Ermeni söylem ve görüşleriyle tam mutabakat içinde olduğunu yansıtan yersiz ve mesnetsiz iddialarda bulunmuştur.

Başbakan Paşinyan 22 Kasım'da İtalya'ya resmi ziyarette bulunmuş, Roma'da Başbakan Giuseppe Conte ile görüşmüştür. 27-28 Kasım'da, Dışişleri ve Savunma bakanları ile Ortak Güvenlik Örgütü (CSTO) yıllık olağan toplantısına katılmak üzere Kırgızistan'a gitmiştir. Burada yaptığı konuşmada Azerbaycan'ı şikâyet etmiş, Azerbaycan'ın tutumunun Kafkaslarda güvenliği tehdit ettiğini iddia etmiştir.⁴⁹

4. Türkiye-Ermenistan İlişkileri

İçeride karşı karşıya olduğu ciddi ve giderek artan sıkıntıları göğüsleyebilmek, Dağlık Karabağ çatışmasının yoğun baskı altında bulunduğu çözümünde verilmesi gerektiğinin bilincinde olduğu tavizlere bir dış sorumlu bulmak gayreti içinde olan Paşinyan, şimdiye kadar hiçbir Ermeni yönetiminin başvurmadığı ölçüde, Türkiye'yi hedef almış görünmektedir. Paşinyan yönetimi altında Ermenistan, Türkiye karşıtlığının, Türkiye ile bir hesabı olanın adeta küresel paratoneri haline gelmiştir. Türkiye'nin çalkantılı bir bölgede, küresel çıkar çatışmalarının içinde, geleneksel dış politika çizgisinin dışına taşan bir ortamda karşı karşıya olduğu sorunlar da Ermenistan'a böyle bir rol oynayabilmesi için olanaklar sağlayabilmektedir. Diğer taraftan, "yavuz hırsız ev sahibini bastırır" özdeyişini anımsatırcasına, Ermenistan üst yönetimi her vesileyle Türkiye ile ön koşulsuz görüşmeye hazır olduklarını beyan ederek kendilerini barış havarisi, Türkiye'yi ise uzlaşmaz ve taleplerini dayatmak isteyen taraf gösterme çabalarından vazgeçememiştir. Türkiye'nin Ermeni iddia ve taleplerini kabul ederek, yani "inkârcı" olmayarak masaya oturması Ermeni anlayışında önkoşul oluşturmamaktadır.

47 "Pashinyan Travels to France for Peace Conference, UNESCO Anniversary," *Mirror Spectator*, 14 Kasım 2019, <https://mirrorspectator.com/2019/11/14/pashinyan-travels-to-france-for-peace-conference-unesco-anniversary/>.

48 "President of Armenia arrives in Qatar for official visit," *Ermenistan Kamu Radyosu*, 17 Kasım 2019, <https://en.armradio.am/2019/11/17/president-of-armenia-arrives-in-qatar-for-official-visit/>.

49 "Armenian PM's official visit to Italy continues," *News.am*, 22 Kasım 2019, <https://news.am/eng/news/545804.html>.

Dışişleri Bakanı Mnatsakanyan 27 Ağustos'ta Ermenistan'ın dış temsilcilerine yaptığı konuşmada, Türkiye'nin Ermenistan'ın güvenliği için bir tehdit oluşturduğunu beyan etmiştir.⁵⁰ Bakan, bu iddiasının gerekçeleri olarak, Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmaması, Ermenistan'a uyguladığı ekonomik ambargo, "Ermeni soykırımı"nın reddedilmesi ve son dönemde soykırım eylemlerinin meşruiyeti söylemi ile Dağlık Karabağ çatışmasında Azerbaycan'a verilen desteği saymıştır. Aynı konuşmada, GKRY ve Yunanistan ile oluşturdukları üçlü formattan duyduğu memnuniyeti vurgulamıştır. Gene aynı konuşmada, soykırımın önlenmesi konusunun uluslararası gündemde yer bulması için gösterilen çabayı vurgulamıştır.

İran basın temsilcilerine 2 Eylül'de bir mülakat veren Paşinyan, Türkiye ile ilişkiler konusunda, Türkiye ile ön koşulsuz olarak diplomatik ilişkiler kurmaya hazır olduklarını ancak bunun Ermenistan'ın soykırımın uluslararası alanda tanınmasından vazgeçtikleri anlamına gelmediğini, "Ermeni soykırımı"nın tanınmasının sadece iki ülke ilişkileri ile sınırlı olmadığını, Ermenistan'ın konuyu uluslararası güvenlik açısından da önemsedini beyan etmiştir.⁵¹

Ermenistan Dışişleri Bakanı 6 Eylül'de düzenlediği basın toplantısında Türkiye ile ilişkiler konusunda şunları tekrarlamıştır: "Maalesef bu konuda hala hoş olmayan bir durumla karşı karşıyayız. Bu kapsamda, Zürih protokolleri sürecinin reddi, Dağlık Karabağ sorununda tarafgirlik, "Ermeni soykırımı"nın sürekli reddi, hatta bunu meşru göstermek girişimleri, Ermenistan'a süregelen ambargo sayılabilir. Ermenistan Türkiye ile önkoşulsuz olarak diplomatik ilişki kurmaya hazırdır." Bakan Türkiye'nin ise ilişkileri normalleştirme konusunda benzer bir yaklaşım içinde olmadığını ifade etmiştir.⁵²

Ermeni basını, ABD Kaliforniya eyaletinde emekli sandığı fonlarında Türk bonolarının alınmaması yönünde 12 Eylül'de kabul edilen, 3 Ekim'de valinin imzası ile tamamlanan süreci⁵³ Ermeni asıllı Amerikalı azınlığın girişimleri sayesinde sağlanan büyük başarı olarak işlemiştir.

Paşinyan 26 Eylül'de BM Genel Kurulundaki konuşmasında, "Ermenistan'ın dört uluslararası sınırından, biri Türkiye ile olan, ikisi neredeyse üç on yıldır

50 "Opening Remarks By Foreign Minister Zohrab Mnatsakanyan At The Annual Conference Of The MFA Apparatus And Heads Of Diplomatic Service Abroad," https://www.mfa.am/en/speeches/2019/08/27/fm_opening_remarks/9782.

51 "Armenian PM gives interviews to several leading Iranian media outlets," *ArmenPress*, 2 Eylül 2019, <https://armenpress.am/eng/news/986570/>.

52 "Armenian FM comments on establishment of diplomatic relations with Turkey," *ArmenPress*, 06 Eylül 2019, <https://armenpress.am/eng/news/987127.html>.

53 "Assembly Joint Resolution No. 16," *California Legislative Information*, 11 Eylül 2019, https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/billTextClient.xhtml?bill_id=201920200AJR16.

kapalıdır. Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmayı reddeden, Ermenistan'a ve Dağlık Karabağ'a karşı açıkça Azerbaycan'ı destekleyen Türkiye, derin soykırım trajedisini yaşayan ve hala gerçeğin ve adaletin şiddetle inkârı ile yüz yüze bulunan Ermenistan ve Ermeni halkı için ciddi bir güvenlik tehdidi oluşturmaya devam etmektedir” sözleriyle Türkiye karşıtlığını kayıtlara geçirmiştir. Bu vesileyle Paşinyan, Rusya'nın temel stratejik ortağı, Gürcistan ve İran'ın da stratejik komşuları olduğunu belirtmiştir.⁵⁴

Ermenistan hükümeti 10 Ekim'de Başbakan Paşinyan'ın başkanlığında yaptığı acil durum toplantısında, Türkiye'nin Barış Pınarı Harekâtını kınamış ve yasa dışı olarak tanımlamıştır. Paşinyan toplantı öncesi yaptığı açıklamada, “Durumdan endişe duyuyoruz çünkü bu eylemin Suriye'deki insani bunalımı daha da artıracağına inanıyoruz. Uluslararası topluma, bu yasa dışı hareketi durdurması ve Türkiye sınırındaki, etnik azınlıkların da bulunduğu Suriye halkını koruması için çağrıda bulunuyoruz” demiştir. Paşinyan ayrıca, Ermenistan ordusunun Suriye'ye gönderdiği küçük çaplı “insani misyonunun” Rusya ile yakın eşgüdüm içinde görevine devam edeceğini kaydetmiştir. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı da ayrıca bir bildiri yayınlayarak Türk “istilası”nın bölgeyi daha da istikrarsızlaştıracağını ve sivillerin ölümüne yol açacağını ileri sürmüştü, uluslararası camiaya, saldırıyı durdurması ve “kitlesel şiddetin önlenmesi” çağrısında bulunmuştur. Bildiride ayrıca, durumun özellikle etnik ve dini azınlıklar için tehlike zilleri çaldığı ifade edilmiştir. Bakanlığın bir yetkilisi, sınır kasabası Kamışlı'da elan yaklaşık 3000 Suriyeli Ermeni'nin yaşadığını bildirmiştir.⁵⁵

Barış Pınarı Harekâtına tepkinin eşgüdüm içinde yapılan yaygın bir Ermeni kampanyasına dönüştüğü kısa süre içinde görülmüştür. 11 Ekim'de Eçmiadzin Katolikos'u da siyasetle iç içe bir açıklama yapmış ve Türk saldırılarının yarattığı tehlikenin 1915-1923 yıllarındaki “Ermeni soykırımı”na çağrıştırdığını beyan etmiştir. (Buna yanıt İstanbul Ermeni Patrikhanesinden gelmiş, yapılan açıklamada, Türkiye'nin Kuzey doğu Suriye'de teröristlere karşı yaptığı askeri harekâta tam destek ifade edilmiştir.) Ermenistan Devrimci Federasyonu da (ARF) 11 Ekim'de bir açıklama yayınlamış ve Türkiye'nin Suriye'ye “saldırısını” kınamıştır. Ermenistan Meclis Başkanı da, 15 Ekim'de Parlamentolar arası Birliğin 130.ncu toplantısında parlamenterleri Türkiye'nin hareketine karşı kayıtsız kalmamaya davet etmiş, bu faciaların Osmanlı

54 “Armenia - Prime Minister Addresses General Debate, 74th Session,” *Youtube*, 25 Eylül 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=nF691KXhWWA>.

55 “Armenia Condemns ‘Illegal’ Turkish Offensive In Syria,” *Azattyun*, 09 Ekim 2019, <https://www.azattyun.am/a/30209604.html>.

imparatorluğu tarafından gerçekleştirilen “Ermeni soykırımı”nın kurbanlarından arda kalanların kumları ve toprakları içinde bulunduğu aynı yerde, aynı coğrafyada cereyan ettiğini ileri sürmüştür.

Bulgaristan Başbakan yardımcısının ziyaretinde 28 Ekim’de düzenlenen basın toplantısında Ermenistan Dışişleri Bakanı, Türk Dışişleri Bakanının “PKK içinde Ermeni asıllı teröristler” bulunduğunu ifade ettiğini, böyle söylemlerin Ermenistan’ın güvenliğini tehdit ettiğini, böyle beyanları kınadıklarını ve reddettiklerini söylemiştir. Daha sonra Ermeni basınında Türk Genel Kurmayının 2001 yılında hazırladığı, “Altay” harekâtı olarak adlandırılan, Ermenistan’a karşı gizli saldırı planlarının olduğu yönünde haberler çıkmıştır. Dışişleri Bakanı 2 Aralık’ta bu haberlere değinmiş, konunun ciddi ve endişe verici olduğunu, bu nedenle Ermenistan’ın gelişmeleri izlemeye devam ettiğini, Türkiye’nin Ermenistan’a zarar veren bir politika izlediğini söylemiştir.

29 Ekim’de ABD Temsilciler Meclisinde ‘Ermeni soykırımı konusunda ABD’nin tutumunu teyit’ başlıklı, Temsilciler Meclisinin hissiyatını yansıtan, bağlayıcılığı olmayan H.Res.296 sayılı bir karar oy çokluğuyla kabul edilmiştir. Kararın tercümesi aşağıdadır:

“KARAR 296 (H. RES. 296)

ABD Temsilciler Meclisi, 29 Ekim 2019

Amerika Birleşik Devletleri; Ermeni Soykırımını, yani 1915’ten 1923’e kadar 1,5 milyon Ermeni’nin Osmanlı İmparatorluğu tarafından öldürülmesini tanıma ve kınama ile Ermenilere, Rumlara, Asurilere, Keldanilere, Süryanilere, Aramilere, Maronitlere ve diğer Hıristiyanlara karşı soykırım kampanyasından kurtulanlara destek sağlama konusunda gurur verici bir tarihe sahip olduğundan,

*Amerika Birleşik Devletleri’nin 1913-1916 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu Büyükelçisi olan Saygıdeğer Henry Morgenthau’nun, İmparatorluğun “ırk imha siyaseti” olarak tanımladığı duruma karşı birçok ülkenin yetkililerinin katıldığı protestoları organize etmesi ve öncülük yapması ile 16 Temmuz 1915’te, ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing’dan “Bakanlık *** Ermeni zulmünü durdurma konusundaki yönteminizi onaylıyor” talimatını alması göz önüne alınarak,*

Başkan Woodrow Wilson’un, Kongre kararıyla kurulan ve 1915-1930 yılları arasında 116.000.000 \$ (2019’daki karşılığıyla 2.500.000.000

doların üzerinde) toplayan Yakın Doğu Yardım Kuruluşu'nun kurulması yönündeki teşviki ile Senato'nun bu katliamları kınayan kararları kabul ettiği göz önüne alınarak,

1944'te "Soykırım" terimini ilk olarak bulan ve Birleşmiş Milletlerin Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin ilk savunucusu olan Raphael Lemkin'in, Ermeni vakasını 20. yüzyılda gerçekleşen kesin bir soykırım örneği olduğunu belirtmesi göz önüne alınarak,

Amerika Birleşik Devletleri Holokost Anıt Müzesi'nde teşhir edildiği gibi, Adolf Hitler'in, Holokost için zemin hazırlayan, 1939'da ordu komutanlarına, hiçbir kışkırtma olmadan, Polonya'ya saldırmaları emrini verirken "Bugün Ermenilerin imhasından kim bahsediyor?" sözlerini söyleyerek itirazları reddettiği göz önüne alınarak,

Amerika Birleşik Devletleri'ni, Ermeni Soykırımı'nı resmi olarak; 28 Mayıs 1951'deki Amerika Birleşik Devletleri hükümetinin Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ni Uluslararası Adalet Divanı'na gönderdiği yazılı açıklama, Başkan Ronald Reagan'ın No. 22 Nisan 1981'deki beyanı, 8 Nisan 1975'te kabul edilen 148 numaralı ortak karar ile 10 Eylül 1984'te kabul edilen 247 numaralı ortak karar aracılığıyla tanınması göz önüne alınarak ve,

2018 tarihli Elie Wiesel Soykırımı ve Mezalimleri Önleme Yasası'nın (115-441 sayılı Kanun); mezalimleri önlemenin Amerika Birleşik Devletleri'nin ulusal çıkarlarını temsil ettiğini öngördüğü ve Amerika Birleşik Devletleri için, "geçmiş mezalimlere yönelik diplomatik tepkinin ve -cezai hesap verilebilirlik de dâhil olmak üzere- uygun geçici hukuki önlemlerinin desteklenmesi için dış yardımın etkin bir şekilde kullanılmasının güçlendirilerek" zulüm risklerini belirleme, önleme ve cevap vermeye yönelik bir devlet stratejisini yürütmenin bir Amerika Birleşik Devletleri politikası olduğunu teyit ettiği göz önüne alınarak,

Karar verilmiştir ki; Temsilciler Meclisi'ne göre Amerika Birleşik Devletleri'nin politikası;

(1) Ermeni Soykırımı'nı resmi tanıma ve hatırlama yoluyla anmak;

(2) ABD Hükümeti'nin Ermeni Soykırımı'nı ya da herhangi başka bir soykırımı inkar etmesi ile ilgili girişimleri, katılımları ya da başka şekilde ilişki kurma gibi girişimleri reddetmek ve,

(3) *İnsani yardım çabalarında ABD'nin rolü ve Ermeni Soykırımı'nın insanlığa karşı işlenen modern suçlarla ilişkisi dâhil, Ermeni Soykırımı gerçeğinin anlaşılması için eğitimi ve toplumsal bilinirliği teşvik eder.*⁵⁶

Karar taslağı Kaliforniya temsilcisi Adam Schiff ve Florida temsilcisi Gus Bilirakis tarafından hazırlanmış, Kongrenin her iki kanadına Schiff tarafından sunulmuştur. Temsilciler Meclisindeki üç Ermeni asıllı Amerikalıdan biri olan Anna Eshoo konuşmasında dini aidiyeti ve ailesinin soykırım kurbanı olduğunu vurgulamıştır. Karara çekimser kalan Müslüman milletvekili Ilhan Omar ise ağır eleştiri oklarının hedefi olmuştur. Arizona temsilcisi Paul Gosar “bir Hristiyan olarak Ermenilerin yanındayım ancak bir yalana oy vermeyeceğim” diyerek çekimser kalmıştır. Karar Ermenistan’da coşku yaratmasa da memnuniyetle karşılanmıştır. Diğer taraftan en yoğun övgü kiliseden, hem Eçmiadzin, hem Antelias Katolikoslarından gelmiştir.

Dışişleri Bakanlığının kararı reddeden açıklaması aşağıdadır:

“ABD Temsilciler Meclisi’nce bugün kabul edilen “Ermeni Soykırımı konusunda ABD’nin Tutumunu Teyit” başlıklı, Temsilciler Meclisi’nin hissiyatını yansıtan H.Res.296 sayılı kararı reddediyoruz.

İç politika saikleriyle alınmış olan bu kararın tarihi ve hukuki dayanağı bulunmamaktadır.

Bariş Pınarı Harekatımızı engelleyemeyerek hüsrana uğrayanlar ülkemizden bu yolla intikam alacaklarını sanıyorlarsa yanılmaktadırlar.

Zira bu kararın Türk Hükümeti ve Halkı nezdinde hiçbir geçerliliği ve hükmü bulunmamaktadır.

Esasen bu kararın yasal bağlayıcılığı da yoktur. ABD’deki Ermeni lobisi ve Türkiye aleyhtarı çevreleri memnun etmeye yönelik siyasi bir adım olmanın ötesinde bir anlam da taşımamaktadır.

Tarihin meclislerin siyasi hissiyatına göre şekillendirilmeye çalışılmasından daha vahim bir yanığı olamaz.

Karar, 1948 tarihli Soykırımın Önlenmesi Sözleşmesi hükümleriyle bağdaşmayacak şekilde soykırım isnadında bulunması hasebiyle ABD hukukuna ve uluslararası hukuka da aykırıdır.

56 “H.Res.296 — 116th Congress (2019-2020),” U.S. Congress, 29 Ekim 2019, <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-resolution/296/text>.

Uluslararası hukukta 1915 olaylarını “soykırım” olarak tanımlayan bir karar bulunmamaktadır. Aksine, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bu konunun meşru bir tartışma konusu olduğunu hükme bağlamıştır.

Sözkonusu dönemde vuku bulan gelişmeler siyasetin değil tarih biliminin alanıdır.

Türkiye'nin “Ortak Tarih Komisyonu” kurulması yönünde 2005 yılında yapmış olduğu önerinin Ermenistan tarafından reddedildiği hatırlanmalıdır.

Uluslararası ve bölgesel güvenlik bakımından fevkalade hassas bir dönemde alınan, Türkiye ve ABD ilişkilerini zora sokmaya yönelik bu kararın ABD'nin ulusal çıkarlarına verdiği ve vereceği zararların takdiri Amerikalı siyasetçi ve yöneticiler ile ABD halkınındır. Öte yandan, ABD Yönetimi'nin 1915 olayları konusundaki tutumunda bir değişiklik olmaması da not edilmiştir.

Şüphesiz bu karar ABD Temsilciler Meclisi'nin saygınlığına gölge düşürdüğü gibi, Türkiye kamuoyundaki ABD algısına da olumsuz yansıtacaktır.

Türkiye ve ABD arasındaki müttefiklik bağının ve dostane ilişkilerin devamına destek veren Amerikalı dostlarımızın bu vahim hatayı sorgulayacaklarına ve sorumlularının ABD halkının vicdanında yargılanacağına inanıyoruz.⁵⁷

Kararı eleştiren bir AVİM yorumu da aşağıdadır:

“29 Ekim 2019 tarihinde, ABD Temsilciler Meclisi 405 ‘evet’ ile 11 ‘hayır’ oyu ile “H.Res.296 - Affirming the United States record on the Armenian Genocide” başlıklı bir tasarıyı onaylamıştır. Bu tasarı, ABD'nin “Ermeni Soykırımını” resmi olarak tanıması gerektiğini, “Ermeni Soykırımı veya başka herhangi bir soykırımı” inkâr etme girişimlerinin hepsini reddetmeyi ve “Ermeni Soykırımı” ve bunun “günümüzdeki insanlığa karşı suçlar” ile ilişkisine dair farkındalık yaratmak yönünde harekete geçmeyi karara bağlamıştır. Sonuçta, ABD

57 “No: 315, 29 Ekim 2019, ‘Ermeni Soykırımı Konusunda ABD'nin Tutumunu Teyit’ (Affirming the United States Record on the Armenian Genocide) Başlıklı Kararın (H-Res-296) ABD Temsilciler Meclisi Tarafından Kabulü Hk.,” T.C. Dışişleri Bakanlığı, 29 Ekim 2019, http://www.mfa.gov.tr/no_315_-ermeni-soykirimi-konusunda-abd-nin-tutumunu-teyit-baslikli-karar-hk.tr.mfa.

Temsilciler Meclisi'nin tasarısı, ABD'de yıllar boyunca değil, on yıllar boyunca neredeyse tüm çabalarını bir tasarının onaylanması için harcayan Ermeni lobileri için büyük bir zafer görüntüsü almıştır. Dolayısıyla, neredeyse oy birliği ile onaylanan "soykırım tasarısı"nın bu çevreler için bir kutlama gerekçesi olması gerekirdi. Ancak, pek de böyle olmamıştır.

29 Ekim 2019 tarihi üzerinden neredeyse bir ay geçti. Bu sürede, Ermeni anlatısının destekçilerinin bu tasarıya ne tür tepkiler gösterdiklerini görmek amacıyla yazılı ve elektronik ve sosyal medyaları takip etmekteyiz. Gözlemediğimiz şey, ABD, Ermenistan ve başka ülkelerde görece bir sessizliğin olduğudur. Bu durum, Avrupa'daki bazı parlamentoların "Ermeni Soykırımı" hakkında yasalar geçirdikleri, "heyecan dolu" 2015-2016 yıllarındaki coşkulu havadan oldukça farklıdır. Durum neden böyledir? Yanıt on yıllardır ulaşmak için gayret gösterilen "29 Ekim 2019 zaferinin" bir zafer olmadığı veya bir pirus zaferi olduğudur.

Birçok insan için yasaların, hükümlerin ve diğer resmi belgelerin içeriklerini okumak zevkli bir faaliyet değildir. Ayrıca bir insan ABD Temsilciler Meclisi'nin Ermeni Soykırımı üzerine bir yasa onayladığına dair bilgilendirilmek varken neden böylesi sıkıcı bir faaliyet için vakit harcasın? Bizim bilmemiz gereken temel nokta bir yasanın onaylandığı değil midir? Pek sayılmaz. "Şeytan ayrıntılarda gizlidir" denilmektedir ve o "şeytani" Ermeni lobicileri gizlemeye çalışmaktadırlar.

Temsilciler Meclisi Kararı'nın Girişi şöyle başlamaktadır:

"Amerika Birleşik Devletleri; Ermeni Soykırımını, yani 1915'ten 1923'e kadar 1,5 milyon Ermeni'nin Osmanlı İmparatorluğu tarafından öldürülmesini tanıma ve kınama ile Ermenilere, Rumlara, Asurilere, Keldanilere, Süryanilere, Aramilere, Maronitlere ve diğer Hıristiyanlara karşı soykırım kampanyasından kurtulanlara destek sağlama konusunda gurur verici bir tarihe sahiptir."

Gerçekle örtüşmeyen "1,5 milyon" numara oyununu ve sürekli genişleyen "1915-1923" tarihlerini atlayıp bu açıklamanın ikinci kısmına odaklanalım. Burada Meclis "Ermeni Soykırımını" daha geniş bir çerçevede, "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanların soykırımı" kapsamında tanımlamaktadır. "Müslüman Osmanlılar tarafından gerçekleştirilen Hıristiyan soykırımı" DAEŞ/İŞİD ve Orta

Doğu'daki benzer Cihatçı teröristlerin eylemleri karşısında dehşete düşmüş muhafazakâr Hıristiyanların desteğini kazanmak amacıyla, son birkaç yıl içinde soykırım tezinin savunucuları tarafından ortaya atılan nispeten yeni bir iddiadır. Benzer şekilde, Türkiye'ye karşı "kutsal savaşta" radikal Rumlardan ve diğerlerinden bir silah arkadaşı kazanma girişimidir. Böylesine kapsamlı bir "Hıristiyanların soykırımının" siyasi güdü ile ortaya atılmış sözde akademik bir iddia olduğu ciddi bilim insanlarının neredeyse tamamı için açıktır. Üstelik muğlak bir ifade olan ve bu diğer Hıristiyanların kim olduklarını belirtmeyen "diğer Hıristiyanlar" ifadesi Meclis temsilcilerinin plansız ve özensiz yaklaşımını yansıtmaktadır. Ermeni lobicileri için üzücü olarak, bu durum onların on yıllarca adanmış bir biçimde gerçekleştirmiş oldukları çabaların bir sonucudur. Meclis "Ermeni Soykırımını" siyasi güdüler ile uydurulmuş olan "Rumlara, Asurilere, Keldanilere, Süryanilere, Aramilere, Maronitlere ve diğer Hıristiyanlara" karşı gerçekleştirilmiş "soykırım" ile eşit bir şekilde aynı kefeye koymaktadır. O kadar çaba, o kadar para heba olmuştur.

Kararın girişinde Meclis "1913'ten 1916'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda hizmet etmiş Amerika Birleşik Devletleri'nin Büyükelçisi Sayın Henry Morgenthau" nun raporlarına "Ermeni Soykırımı"nın doğruluğuna dair kanıtlar arasında yer alacak şekilde atıfta bulunmuştur. Meclis'teki Temsilciler ile Ermeni lobicileri için üzüntü verici olan şey, bu iddianın uzun bir zaman önce ve özellikle 1990 yılında Heath W. Lowry'nin "The Story Behind Ambassador Morgenthau's Story" [TR: Büyükelçi Morgenthau'nun Hikâyesinin Ardındaki Hikâye] çalışmasının yayınlanmasıyla çürütülmüş olmasıdır.

Kararın girişindeki bir diğer referans Raphael Lemkin'e verilmiştir. Lemkin "1944 yılında 'soykırım' terimini türetmiştir ve Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Önlenmesi Ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin ilk ileri süren kişidir ve Ermeni meselesini 20inci yüzyılda soykırımın tanımlayıcı örneği olarak yürürlüğe sokmuştur." "Ermeni Soykırımı"nın doğruluğunu kanıtlamak adına Lemkin'e atıfta bulunmak da nispeten yeni bir alışkanlıktır. Bu yeni alışkanlığın altında yatan sebep 1948 Soykırım Sözleşmesi'ndeki soykırım suçunun geçerli tanımına sadık kalındığında 1915 olaylarını soykırım olarak tanımlamanın imkânsızlığıdır. Ancak, Lemkin'e atıfta bulunmak bazı sorunlar doğurmaktadır. İlk olarak, Lemkin tarafından önerilen soykırım suçu tanımı ile BM tarafından aynı suçun 1948 Soykırım Sözleşmesi'nde nihayetinde onaylanan tanımı oldukça farklıdır.

Dolayısıyla, Lemkin'in tanımı sadece bir taslak olarak görülebilir, nihai bir tanım olarak değil. Lobciler ile Meclis Temsilcileri için daha da sorunlu olan bir durum ise Lemkin'in yayınlanmamış bir kitabı olan "Introduction to the Study of Genocide" 2012 yılında Steven Leonard Jacobs tarafından "Lemkin on Genocide" başlığı altında araştırmacılara erişilir kılınması ile ilgilidir. Söz konusu kitap tarihte soykırımın altmış iki vakasından söz etmektedir, bunlardan kırk biri yeniçağ'da gerçekleşmiştir. Çağdaş soykırımlar listesindeki dokuzuncu soykırım "Yunanlıların Türklere karşı gerçekleştirmiş oldukları soykırım"dır. Lemkin ayrıca "Amerikalı Kızılderililere karşı gerçekleştirilmiş olan soykırım"ı da eklemiştir. Bu çalışmasında "Amerikalı Kızılderililere karşı gerçekleştirilmiş olan soykırım"ın doksan sekiz sayfa uzunluğundaki değerlendirmesini sunmaktadır. Bu bakımdan, eğer tarihteki hangi olayların soykırım olduklarına karar vermek için Lemkin'in çalışmalarını bir referans noktası olarak kullanmamız gerekiyorsa, "Amerikalı Kızılderililere karşı gerçekleştirilmiş olan soykırım" ile birlikte Yunanlılar tarafından gerçekleştirilmiş "Türk Soykırımı"nu da tanımamız gerekmektedir. Ermeni lobcileri, Yunanlı "dava arkadaşları" veya Meclis Temsilcileri böyleleri bir adımı hoş karşılarlar mı? Pek sayılmaz.

Dördüncü olarak, kararların girişi Adolf Hitler'in Yahudi soykırımı için zemini hazırladığı "[b]ugün Ermenilerin imhasından kim söz etmektedir?" sözde ifadesine alıntı yapmaktadır. Bazen bu ve benzer iddialar hakkında yorum yapmak önceden yaşanmışlık duygusu vermektedir. Ancak daha önce birçok defa tekrarlanmış olanı burada yeniden tekrarlamaktan başka bir yol yoktur. Hitler'in "Ermenilerin unutulmuş imhası" üzerine sözleri Nürnberg mahkemeleri sırasında soruşturulmuştur ve yargıçlar bu ifadenin doğruluğunun teyit edilemediği hükmüne varmışlardır. Yargıçlar bu doğrultuda öne sürülen bu sözlerin davalar sırasında kanıt olarak kullanılmasını reddetmiştir. Bu suçlamaya dair söylenilmesi gereken başka söz var mıdır?

Son olarak, Tennessee eyaleti Demokratik Parti temsilcisi Steve Cohen'in soykırım kararının geçirilmesinden birkaç gün sonra "Ermeni kararına her zaman muhalefet etmişimdir ve bu hafta onun lehinde oy verdim. Ona oy verdim çünkü Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri'ne saygı duymadığı görülmektedir." demesi Ermeni lobciler için hayal kırıklığı sebebidir. Bu durum Meclis'teki Temsilcilerin soykırım kararını oylamadaki güdülerinin bariz bir teyididir. Ermeni lobileri için "davalarının" Amerikalı meclis üyeleri

için sadece iki ülke arasındaki ilişkiler gerildiğinde Türkiye'yi cezalandırmak amaçlı bir siyasi araç olduğu ne kadar içler acısı bir durumdur.⁵⁸

Kararın Senatoda görüşülmesi ise, Başkan Trump'ın da desteği ile engellenmiştir. Kararın siyasi niteliği böylece bir kez daha tescil olmuştur.

Ermeni basını 8 Kasım'da, Ermeni asıllı bir milletvekilinin TBMM'de soykırımın tanınması talebini gündeme getirdiğini yaygın olarak işlemiştir.

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı 19 Kasım'da yayınladığı bir bildiri ile Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ABD ziyaretindeki Ermeni sevk ve iskânına ilişkin ifadelerini sert bir dille eleştirmiş, soykırımı meşrulaştırmaya çalışmakla suçlamıştır.

Ermenistan Başbakanı Paşinyan, 25 Kasım'da bir İtalyan gazetesine verdiği demeçte bilinen söylemi ve iddiaları tekrarlamış, özetle şunları söylemiştir: “Ermenistan Türkiye ile diplomatik ilişkileri ön koşulsuz kurmaya hazırdır. Ermeni soykırımının uluslararası alanda tanınması bizim için Türkiye ile diplomatik ilişkilerin kurulmasında bir ön koşul oluşturmamaktadır. Bu tanıma süreci onlarla ilişkilerimizde çok önemli ve zorunludur, aynı zamanda soykırımın küresel önlenmesi için de geçerlidir. Soykırımın ABD Temsilciler Meclisinde tanınması çok önemli bir adımdır ve gelecekteki soykırımların önlenmesine yardımcı olacaktır. Böyle kararlar bölgemizdeki havayı değiştirir. Bu mesajlar saldırgan siyasetin uluslararası toplum tarafından kabul edilmediğini gösterir. Maalesef soykırımdan bir asır sonra, Türkiye hala Ermeniler tarafından olası bir güvenlik tehdidi olarak görülmektedir. Yaklaşık 30 yıldır Türkiye ile sınırimız kapalıdır. Kapayan onlardır, biz değil. Ermeni tarafında açıktır.⁵⁹”

TBMM'de 27 Kasım'da Türkiye-Ermenistan ilişkileri konusundaki bir soruya yazılı cevap veren Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesi isteğinde değişiklik bulunmadığını, masadan kalkan tarafın Türkiye olmadığını, ilişkilerdeki normalleşme çabalarının zemin kazanabilmesi için Yukarı Karabağ sorununun çözümü yönünde adımlar atılmasının elzem olduğunu vurgulamıştır. Bakan Çavuşoğlu, Paşinyan'ın 5

58 AVİM, “Gerileyen Amerika: Temsilciler Meclisinin Yüz Karası Ve İtibar Kaybı,” *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, 04 Aralık 2019, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/GERILEYEN-AMERIKA-TEMSILCILER-MECLISININ-YUZ-KARASI-VE-ITIBAR-KAYBI>.

59 “Nikol Pashinyan Interviewed by Italy's Biggest Newspaper: Il Corriere Della Sera,” *Hyetert*, 26 Kasım 2019, <https://hyetert.org/2019/11/26/nikol-pashinyan-interviewed-by-italys-biggest-newspaper-il-corriere-della-sera/>.

Ağustosta işgal altındaki Hankendi’de yaptığı konuşmada “Yukarı Karabağ Ermenistan’dır” söyleminin Ermenistan’ın barışçıl çözümden uzaklaşmaya başladığının somut göstergelerinden olduğuna, keza Başbakan Paşinyan’ın BM 74’ncü Genel Kurulunda yaptığı konuşmada “Türkiye Ermenistan için ciddi bir tehdittir” diyebildiğine dikkat çekmiştir. Bakan Çavuşoğlu Ermenistan’ın 1915 olayları konusunda Türkiye’yi hedef alan mesnetsiz iddialarda bulunmaya devam ettiğini, söz konusu olayların araştırılması için Ortak Tarih Komisyonu kurulmasına ilişkin çağrıyla da yanıtız bıraktığını hatırlatmıştır. Bakan Çavuşoğlu, tüm bunlara rağmen, Ermeni tarafı yeni bir anlayışla Yukarı Karabağ ihtilafının çözümü için uluslararası toplumun beklentileri ve uluslararası hukuk çerçevesinde somut ve samimi adımlar atmaya başladığı takdirde, Türkiye’den olumlu karşılık bulacağını kaydetmiştir.⁶⁰

60 “Türkiye-Ermenistan ilişkilerini değerlendiren Çavuşoğlu: ‘Masadan kalkan taraf Türkiye olmamıştır’,” *Sputnik Türkiye*, 26 Kasım 2019, <https://tr.sputniknews.com/columnists/201911261040703880-turkiye-ermenistan-iliskilerini-degerlendiren-cavusoglu-masadan-kalkan-araf-turkiye-olmamistir/>.

KAYNAKÇA

- “Aliyev and Pashinyan Argue on Armenian WWII Figure at CIS Conference.” *Caucasuswatch*, 12 Ekim 2019. <https://caucasuswatch.de/news/2121.html>.
- “Almanya’nın Eski Cumhurbaşkanı Joachim Gauck Ermenistan’da.” *Ermeni Haber Ajansı*, 16 Eylül 2019. <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2019/09/16/Almanya-Gauck-Ermenistan-Ejmiadzin/164365>.
- “Anatoly Sidorov: Nagorno-Karabakh Conflict Remains Serious Threat to Csto Member States.” *News.am*, 24 Eylül 2019. <https://news.am/eng/news/535154.html>.
- “ARF-D: Armenian Economic Indicators This Year are Much Lower Compared to Last Year.” *News.am*, 03 Eylül 2019. <https://news.am/eng/news/531547.html>.
- “Armenia - Prime Minister Addresses General Debate, 74th Session.” *Youtube*, 25 Eylül 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=nF691KXhWWA>.
- “Armenia Condemns ‘Illegal’ Turkish Offensive In Syria.” *Azatutyun*, 09 Ekim 2019. <https://www.azatutyun.am/a/30209604.html>.
- “Armenia Parliament My Step Faction Head: Working Group to Discuss Constitutional Amendments will be Set up in February,” *News.am*, 27 Kasım 2019. <https://news.am/eng/news/546687.html>.
- “Armenia should be a Country where Person’s Right to Think is Respected, says PM.” *ArmenPress*, 04 Kasım 2019. <https://armenpress.am/eng/news/994112.html>.
- “Armenia, Karabakh to Hold Strategic Military Exercises.” *Massispost*, 19 Eylül 2019. <https://massispost.com/2019/09/armenia-karabakh-to-hold-strategic-military-exercises/>.
- “Armenia, Russia PMs Meet in Moscow.” *News.am*, 25 Ekim 2019. <https://news.am/eng/news/540982.html>.
- “Armenia’s Foreign Minister Explains Why Pashinyan will not Travel to Poland.” *Massis Post*, 30 Ağustos 2019. <https://avim.org.tr/en/Bulten/ARMENIA-S-FOREIGN-MINISTER-EXPLAINS-WHY-PASHINYAN-WILL-NOT-TRAVEL-TO-POLAND>.

- “Armenia’s Permanent Population on the Decline: Statistics.” *Panorama*, 09 Kasım 2019.
<https://www.panorama.am/en/news/2019/11/09/Armenia/2194410>.
- “Armenian Defense Minister meets Chinese Counterpart in Beijing.” *ArmenPress*, 22 October 2019.
<https://armenpress.am/eng/news/992472.html>.
- “Armenian FM Comments on Establishment of Diplomatic Relations with Turkey.” *ArmenPress*, 06 Eylül 2019.
<https://armenpress.am/eng/news/987127.html>.
- “Armenian PM Gives Interviews to Several Leading Iranian Media Outlets.” *ArmenPress*, 2 Eylül 2019. <https://armenpress.am/eng/news/986570/>.
- “Armenian PM receives OSCE Minsk Group Co-Chairs.” *ArmenPress*, 15 Ekim 2019. <https://armenpress.am/eng/news/991658/>.
- “Armenian PM’s Official Visit to Italy Continues.” *News.am*, 22 Kasım 2019.
<https://news.am/eng/news/545804.html>.
- “Armenian Prime Minister – Conflicts of Abkhazia and South Ossetia Differ from Nagorny Karabakh.” *First Channel*, 28 Ağustos 2019.
<https://1tv.ge/en/news/armenian-prime-minister-conflicts-of-abkhazia-and-south-ossetia-differ-from-nagorny-karabakh/>.
- “Armenian, Azerbaijani FMs to Meet ‘Soon’.” *ArmenPress*, 06 Eylül 2019.
<https://armenpress.am/eng/news/987165.html>.
- “Armenian, Italian Presidents Hold Meeting.” *ArmenPress*, 26 Eylül 2019.
<https://armenpress.am/eng/news/989452.html>.
- “Assembly Joint Resolution No. 16.” *California Legislative Information*, 11 Eylül 2019.
https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/billTextClient.xhtml?bill_id=201920200AJR16.
- “Azerbaijan Continues Being Threat to Existence of Artsakh People: Armenia’s FM.” *Aysor*, 27 Ağustos 2019.
<https://www.aysor.am/en/news/2019/08/27/zohrab-mnatsakanyan/1600392>.
- “Azerbaijan’s MFA: There is No “People of Nagorno-Karabakh” concept.” *Trend News Agency*, 27 Ağustos 2019.
<https://en.trend.az/azerbaijan/karabakh/3110191.html>.

- “CSTO has Necessary Measures to Prevent New Escalation around Nagorno Karabakh – Armenian PM.” *ArmenPress*, 28 Kasım 2019. <https://armenpress.am/eng/news/996922.html>.
- “Ermenistan: Halk Protestoları Nedeniyle Görevi Bırakan Sarkisyan Hakkında Yolsuzluk Soruşturması.” *EuroNews*, 05 Aralık 2019. <https://tr.euronews.com/2019/12/05/ermenistan-halk-protestolar-nedeniyle-gorevi-birakan-sarkisyan-hakkinda-yolsuzluk-sorustur>.
- “Ermenistan’ın Diaspora İşleri Baş Komiseri Kıbrıs Yolunda.” *Ermeni Haber Ajansı*, 16 Ağustos 2019. <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2019/08/16/Ermenistan-Kıbrıs-Diaspora-Kıbrıs/162052>.
- “Foreign Ministers of Armenia, Cyprus and Greece Meet in New York.” *Ermenistan Kamu Radyosu*, 26 Eylül 2019. <https://en.armradio.am/2019/09/26/foreign-ministers-of-armenia-cyprus-and-greece-meet-in-new-york/>.
- “French Lawmakers Visit Karabakh.” *Azatutyun*, 13 Eylül 2019. <https://www.azatutyun.am/a/30163201.html>.
- “Georgian-Armenian PMs Meet, Vow Further Strengthening of Ties for Mutual Benefit.” *Agenda.ge*, 15 Ekim 2019. <https://agenda.ge/en/news/2019/2759>.
- “H.Res.296 — 116th Congress (2019-2020).” *U.S. Congress*, 29 Ekim 2019. <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-resolution/296/text>.
- “Interview of Armenia’s Foreign Minister Zohrab Mnatsakanyan to BBC HardTalk’s Stephen Sackur.” *Youtube*, 25 Ekim 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=dJTGRiBCRkw>.
- “Karabakh General Threatens to ‘Destroy’ Armenian PM.” *Jam-News*, 10 Ekim 2019. <https://jam-news.net/karabakh-general-threatens-to-destroy-armenian-pm/>.
- “Laura Cooper: Armenia is an Important Partner for the USA.” *Arminfo*, 11 Eylül 2019. https://arminfo.info/full_news.php?id=45075&lang=3.
- “Nikol Pashinyan Interviewed by Italy’s Biggest Newspaper: Il Corriere Della Sera.” *Hyetert*, 26 Kasım 2019. <https://hyetert.org/2019/11/26/nikol-pashinyan-interviewed-by-italys-biggest-newspaper-il-corriere-della-sera/>.

“No: 315, 29 Ekim 2019, ‘Ermeni Soykırımı Konusunda ABD’nin Tutumunu Teyit’ (Affirming the United States Record on the Armenian Genocide) Başlıklı Kararın (H-Res-296) ABD Temsilciler Meclisi Tarafından Kabulü Hk.” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 29 Ekim 2019.
http://www.mfa.gov.tr/no_315_ermeni-soykirimi-konusunda-abd-nin-tutumunu-teyit-baslikli-karar-hk.tr.mfa.

“Opening Remarks By Foreign Minister Zohrab Mnatsakanyan At The Annual Conference Of The Mfa Apparatus And Heads Of Diplomatic Service Abroad.” *Ministry Of Foreign Affairs Of The Republic Of Armenia*, 27 Ağustos 2019.
https://www.mfa.am/en/speeches/2019/08/27/fm_opening_remarks/9782.

“Pashinian Again Meets Top Officials On Amulsar.” *Azatutyun*, 04 Eylül 2019.
<https://www.azatutyun.am/a/30146556.html>.

“Pashinyan Raises Some Doubts on Amulsar But Presses Ahead.” *Mirror Spectator*, 12 Eylül 2019.
<https://mirrorspectator.com/2019/09/12/pashinyan-raises-some-doubts-on-amulsar-but-presses-ahead/>.

“Pashinyan Travels to France for Peace Conference, UNESCO Anniversary.” *Mirror Spectator*, 14 Kasım 2019.
<https://mirrorspectator.com/2019/11/14/pashinyan-travels-to-france-for-peace-conference-unesco-anniversary/>.

“PM called the Constitutional Court decision on ex-President Kocharyan’s case ‘unlawful’.” *Panorama*, 16 Eylül 2019.
<https://www.panorama.am/en/news/2019/09/16/PM/2167394>.

“President of Armenia arrives in Qatar for official visit.” *Ermenistan Kamu Radyosu*, 17 Kasım 2019. <https://en.armradio.am/2019/11/17/president-of-armenia-arrives-in-qatar-for-official-visit/>.

“President Sarkissian to Serbia Newspaper: “Serbian Diaspora Supports the Armenian Diaspora, Especially on the Armenian Genocide.” *Hetq*, 04 October 2019. <https://hetq.am/en/article/108237>.

“Press Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group.” *OSCE*, 17 Ekim 2019. <https://www.osce.org/minsk-group/436265>.

- “Putin Meets Kocharian’s Wife.” *Azatutyun*, 02 Ocak 2019.
<https://www.azatutyun.am/a/30195524.html>.
- “Russia Ready to Contribute to Normalization of Relations Between Armenia and Turkey – FM Lavrov.” *ArmenPress*, 11 Kasım 2019.
<https://armenpress.am/eng/news/994796.html>.
- “Russian FM Critical Of Pashinian’s Karabakh Remark.” *Azatutyun*, 03 Ekim 2019. <https://www.azatutyun.am/a/30197687.html>.
- “SC-69, 7 Kasım 2019, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy’un Yunanistan Cumhurbaşkanı Prokopios Pavlopulos’un Ermenistan’ı Ziyareti Sırasında 1915 Olaylarına İlişkin Açıklamaları Hakkındaki Soruya Cevabı.” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 07 Kasım 2019. http://www.mfa.gov.tr/sc_-69_-yunanistan-cbsk-nin-bindokuzyuzonbes-olaylari-hk-aciklamasi-hk-sc.tr.mfa.
- “Standoff between Armenian Government and Former Regime Continues.” *Eurasia Daily Monitor*, 19 Eylül 2019.
<https://jamestown.org/program/standoff-between-armenian-government-and-former-regime-continues/>.
- “Statement by MFA of Armenia on the Final Document Adopted at the 18th Summit of the Heads of State and Government of the Non-Aligned Movement (NAM) Held in Baku.” *Ministry Of Foreign Affairs Of The Republic Of Armenia*, 28 Ekim 2019. https://www.mfa.am/en/interviews-articles-and-comments/2019/10/28/mfa_statement/9919.
- “Statement by Prime Minister Nikol Pashinyan at UN General Assembly 74th Session.” *Prime Minister of the Republic of Armenia*, 26 Eylül 2019.
<https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2019/09/26/Nikol-Pashinyan-74th-session-of-UN-General-Assembly/>.
- “The Presence of Catholic Church to Contribute to Prosperity of the Armenian Public - Archbishop Paul Gallagher.” *Panorama*, 09 Kasım 2019.
<https://www.panorama.am/en/news/2019/11/09/Catholic/2194329>.
- “Top Armenian Security Official Resigns.” *Eurasia.net*, 16 Eylül 2019.
<https://eurasianet.org/top-armenian-security-official-resigns>.
- “Türkiye-Ermenistan İlişkilerini Değerlendiren Çavuşoğlu: ‘Masadan Kalkan Taraf Türkiye Olmamıştır’.” *Sputnik Türkiye*, 26 Kasım 2019.
<https://tr.sputniknews.com/columnists/201911261040703880-turkiye->

[ermenistan-iliskilerini-degerlendiren-cavusoglu-masadan-kalkan-taraf-turkiye-olmamistir/](#).

“Vanetsyan to Pashinyan: Do You Imagine If I Start Speaking Without Thinking about Consequences?.” Aysor, 23 Eylül 2019.

<https://www.aysor.am/en/news/2019/09/23/vanetsyan-pashinyan/1609309>.

“Vanetsyan’s Statement after His Resignation Was A Surprise For The Party and for The Prime Minister’: Vladimir Karapetyan.” *Aravot*, 19 Eylül 2019.

<https://www.aravot-en.am/2019/09/19/240909/>.

“World Bank Supports Armenian Reforms With New Loan.” *Azatutyun*, 22 Kasım 2019. <https://www.azatutyun.am/a/30287039.html>.

“World Leaders from Iran, Russia Converge at Eurasian Economic Summit in Yerevan.” *Armenian Weekly*, 02 Ekim 2019.

<https://armenianweekly.com/2019/10/02/world-leaders-from-iran-russia-converge-at-eurasian-economic-summit-in-yerevan/>.

“Zaharieva from Armenia: There are No Direct Flights between Our Countries.” *Novinite*, 28 October 2019.

<https://www.novinite.com/articles/201286/Zaharieva+from+Armenia%3A+There+Are+no+Direct+Flights+between+our+Countries>.

Yayın Geliş Tarihi: 20.11.2019

Yayına Kabul Tarihi: 04.12.2019

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Çolak, Melek. "Macar Turan Derneği, İmam Abdüllatif Efendi ve Ermeni Meselesine Dair Macarca Bir Broşür." *Ermeni Araştırmaları*. Sayı 64 (2019): 43-59.

Araştırma Makalesi

MACAR TURAN DERNEĞİ, İMAM ABDÜLLATİF EFENDİ VE ERMENİ MESELESİNE DAİR MACARCA BİR BROŞÜR

(HUNGARIAN TURAN ASSOCIATION, İMAM ABDULLATİF EFENDİ
AND A HUNGARIAN PAMPHLET ON THE ARMENIAN ISSUE)

Melek ÇOLAK*

Öz: *Türkoloji araştırmaları nedeniyle fikri anlamda güç kazanan ve Panslavizm ile Pangermenizm akımlarına karşı alternatif bir akım olarak ilk kez Macaristan'da ortaya çıkan Turancılık akımı, XIX. yüzyılın sonlarından XX. yüzyılın başlarına giden süreçte etkili olarak Macarların Türk dünyası ile iletişime geçebileceği bir dayanak oldu. Macar Turancıları 1910 yılında Turan Derneği'ni (Magyar Turáni Társaság) kurarak Turán adlı bir dergi yayınlamaya başladılar. Bu fikir akımı Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolda her iki toplumu yakınlaştıran kültürel bir köprü vazifesi gördü.*

Macar Turancıları Anadolu'da emperyalizme karşı verilen bağımsızlık savaşını desteklediler. Turan Haber Ajansı'nı kurarak Türklerin Milli Mücadelesinin haklılığı konusunda yoğun bir propaganda yaptılar. Turan Derneği ise I. Dünya savaşı yıllarında yaşanan göçler ve Ermenilerin bu göçlerin kurbanı olduğu iddialarının Macar kamuoyunda da tartışıldığı Milli Mücadele dönemi ve sonrasında, bu iddiaların karşısında tavır alarak bunların Türkiye'ye karşı bir iftira kampanyasının parçası olduğu yönünde çalıştı.

* ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6037-1039>
Prof. Dr., Tarih Bölümü, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
e-posta: tunam10@gmail.com

Bosna Hersek'in Avusturya Macaristan tarafından ilhakı nedeni ile buradaki Müslümanların dini görevleri ile ilgilenmek üzere Macar Hükümetinin talebi doğrultusunda 1910 yılında Osmanlı Hükümeti tarafından Macaristan'a gönderilen İmam Abdülatif Efendi de Turan Derneği'nin faaliyetleri içinde aktif olarak yer aldı. Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa ve Türklerin Macaristan'daki sesi oldu. Avrupa kamuoyunun Ermeni meselesine dair izlediği haksız tutumu açıklamak için etkili bir basın kampanyası yürüttü. Abdülatif Yayınevi tarafından 1923 yılında Budapeşte'de İngilizlerin iftira kampanyasını yalanlamaya yönelik kanıtlar içeren Macarca bir broşür yayınlandı.

Bu çalışmada orijinal adı "Bizonyitékok az Angol Rágalmak Cáfolatához" (İngiliz İftiralarının Yalanlanması Üzerine Kanıtlar) başlığını taşıyan ve henüz Türkçeye çevrilmemiş olan bu eserden hareketle, Turan dergisi ve Macar arşiv belgeleri kullanılarak bu broşürün önemi, Macar Turan Derneği ile bağlantılı olan İmam Abdülatif Efendi'nin faaliyetleri bağlamında ele alınarak, dönemin Türk-Macar ilişkileri çerçevesinde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Abdülatif Efendi, Broşür, Ermeni, Milli Mücadele, Turan Derneği*

Abstract: *Pan-turanianism, which gained intellectual relevance due to Turcology research and emerged for the first time in Hungary as an alternative movement against Panslavism and Pangermenism movements, became a basis for the Hungarians to communicate effectively with the Turkish world from the late 19th century to the early 20th century. In 1910, the Hungarian followers of Turanism founded the Turan Association (Magyar Turani Társaság) and began publishing a magazine called Turán. This intellectual movement served the function of a cultural bridge that brought the two communities closer on the path starting from the Ottoman Empire to the Turkish Republic.*

Hungarian Turanists supported the war of independence against imperialism in Anatolia. They founded the Turan News Agency and made intensive propaganda regarding the rightfulness of the Turkish National Struggle. During and after the National Struggle period, during which discussions were conducted about migrations and the alleged victimization of Armenians in these migrations taking place in World War I, the Turan Association stood against these claims and tried to prove that all of these were part of a campaign of slander against Turkey.

Imam Abdüllatif Efendi, who was sent to Hungary by the Ottoman Government in 1910 at the request of the Hungarian Government in order to deal with the religious duties of the Muslims here due to the annexation of Bosnia and Herzegovina by the Austro-Hungarian Empire, also actively took part in the activities of the Turan Association. He became the voice of Mustafa Kemal Paşa and the Turks in Hungary during the National Struggle period. He conducted an effective press campaign to explain the unfair attitude of the European public towards the Armenian issue. In 1923, a Hungarian pamphlet was published by the Abdüllatif Publishing House in Budapest with evidence to disprove the British slander campaign.

In the current study, on the basis of this pamphlet, of which original name is “Bizonyítékok az Angol Rágalmak Cáfolatához ”(Evidence on Disproving the English Slander) and which has not been translated to Turkish yet, and by making use of the Turanian Journal and Hungarian archive documents, the importance of this pamphlet is discussed within the context of the activities of Imam Abdüllatif Efendi concerning the Turanian Association and within the framework of Turkish-Hungarian relationships.

Keywords: *Abdüllatif Efendi, Pamphlet, Armenian, National Struggle, Turan Association*

GİRİŞ

Macarların uzun tarihi süreçte Türk dünyası ile olan köken ve dil bağlantısı, bu alanda yoğun araştırmalara neden olarak, Macaristan’da Türkoloji’yi ortaya çıkarırken; aynı zamanda doğulu oluş geleneğinin toplumsal hafızada yarattığı etki, Panslavizm ve Pangermenizm akımlarına karşı alternatif bir akım olarak Turancılık akımını ortaya çıkardı.¹ Avrupa’nın emperyalist politikalarının yoğun olarak etkisini gösterdiği bir zaman diliminde ilk olarak “Turan” kavramını 1839’da Orta ve Güneydoğu Asya’daki Türk topluluklarını tanımlamak için kullanan Macarlar köken ve dil araştırmalarının bir sonucu olarak uzaktaki anayurtlarını “Turan” olarak adlandırdılar. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun monarşik yapısının zayıflamasına karşılık Panslavizm ve Pangermenizmin yayılması ile Batı’ya duyulan güvensizlik Turancılık düşüncesini olgunlaştırdı². XX. yüzyılın başlarında Birinci Dünya Savaşı’na giden yolda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu’nun kader birliği etmeye başladığı süreçte Macaristan Türkolojisi’nin getirdiği bulgular ile ilk kez Macaristan’da ortaya çıkan bu akım Osmanlı İmparatorluğu’nda Türk milliyetçiliğinin oluşmasında önemli bir etken oldu.³

Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde Millî Mücadele’ye destek vermek amacıyla Macaristan’da bulunan İmam Abdülatif Efendi’nin Macarca “*Bizonytékok az Angol Rágalmak Cáfolatához*” (İngiliz İftiralarının Yalanlanması Üzerine Kanıtlar) adlı broşürü bu bağlamda ele alınabilecek somut örneklerden biri olarak değerlendirilebilir. İmam Abdülatif Efendi, Macar Turan Derneği’nin etkili bir üyesi olmakla beraber kaleme aldığı eserin sözde Ermeni soykırımını belgelere dayalı olarak reddettiği, böylece Millî Mücadele’nin Macar kamuoyu nezdinde iyi ve doğru anlaşılmasına katkıda bulunduğu ifade edilebilir. Henüz Türkçeye çevrilmemiş olan bu eserin Macar arşiv belgeleri ışığında tahlil edilmesi, Millî Mücadele’nin Macaristan’daki yankılarına dair bilinenleri, broşürün kendisi ve müellifi hakkındaki oldukça sınırlı bilgiyi genişletmek adına önem arz etmektedir.

1 Melek Çolak, “Macaristan’da Türk Dünyasına İlgisi, Tarihi Arka Plan ve Avrasya Gerçeği,” *Uluslar arası Sosyal Bilimler Kongresi: Türkistan Forumu III, Küreselleşme Sürecinde Türk Dünyasının Geleceği, Bildiri Kitabı, 28-28 Nisan 2017*, Türkistan/KAZAKİSTAN, 148-150.

2 Melek Çolak, “Macar Türkolog Vámbéry’nin Türkistan Seyahatinde “Büyük Oyun’un” İzleri: Orijinal Fotoğraflarla Birlikte,” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 45, (Nisan 2019), 15.

3 Melek Çolak, “Macar Turancıları ve Atatürk (Macar Kaynaklarına Göre),” *Türk Yurdu* 31, sayı 290, (Ekim 2011), 94.

1. Macar Turan Derneği ve İmam Abdüllatif Efendi

Macar Turancıları, Macarlarla akraba Avrupalı ve Asyalı milletlerin kültürünü, tarihini, ekonomik ilişkilerini araştırmak için 1910 yılında Budapeşte’de Macar Turan Derneği’ni (Magyar Turáni Társaság) kurdular. Söz konusu dernek tarafından 1913 yılından itibaren Turán (Turan) adlı bir dergi yayımlanmaya başlandı. Dernek bundan sonra pek çok Türk gencinin Macaristan’da eğitim görmesini sağladı. Bilimsel olarak birçok inceleme gezisinin düzenlenmesine ön ayak olarak Türk-Macar ilişkilerinin gelişmesinde bir köprü vazifesi gördü.⁴ Türk dünyası ile yoğun işbirliğine giren bu derneğin⁵ Anadolu coğrafyasından Macaristan’a uzanan köprü şahsiyeti İmam Abdüllatif Efendi idi.⁶

Abdüllatif Efendi (1886-1946) 1909 yılında Macaristan’da işbaşında bulunan Wekerle Hükümeti tarafından, Bosna-Hersek’in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından ilhakından sonra Bosna’daki Müslümanların sempatisini kazanmak için Müslümanlarla ilgilenecek bir kişiyi talep etmesi üzerine Osmanlı Hükümeti tarafından Macaristan’a gönderilmişti. Sadakat ve çalışkanlığından dolayı Osmanlı Hükümeti tarafından gümüş liyakat ödülüne layık görülen ve Erzurumlu olduğu söylenen; sessiz, yumuşak başlı, az konuşan ama buna karşılık çok çalışan bir kişi olarak nitelendirilen Abdüllatif Efendi (Tanrısever), Budapeşte’de kısa sürede Macarcayı öğrenerek Macar aydınları ve özellikle Türkologlar ile Turancı ideolojiye bağlı olanlar arasında yakın bağlar kurmayı başardı. 1910’dan itibaren Turan Derneği içinde aktif bir şekilde yer aldı⁷. 1913 tarihli Turan dergisinde Abdüllatif Efendi’nin isminin Gyula Németh, Gyula Pekár, Árpád Zempléni gibi pek çok tanınmış isimle beraber geçmesi bunu göstermektedir⁸. 1912 yılında Budapeşte’de Péter Pázmány Üniversitesi’nde Türk dili lektörü görevini üslenen Abdüllatif Efendi’nin Turan Derneği’nin Türkiye bağlantısının kilit adamı görevini üstlendiği görülmektedir.⁹

Bir Turancı olan, “A turáni eszme és a török-magyar kapcsolatok az utolsó évszázadban” adlı yazısında Turan düşüncesi çerçevesinde Türk-Macar

4 Çolak, “Macar Turancıları ve Atatürk (Macar Kaynaklarına Göre),” 94.

5 Çolak, “Macaristan’da Türk Dünyasına İlgi, Tarihi Arka Plan ve Avrasya Gerçeği,” 151.

6 Abdüllatif Efendi’nin Macaristan’da geçen hayat hikayesi için bkz. Melek Çolak, “Macaristan’da Müslümanlık ve İmam Abdüllatif Efendi (1909-1946),” 38. ICANAS (Uluslar arası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), 10-15.09.2007 Ankara, Bildiriler III. Cilt, Ankara (2012), 1021-1040.

7 Çolak, “Macaristan’da Müslümanlık ve İmam Abdüllatif Efendi (1909-1946),” 1027-1028.

8 Bkz. Turan Dergisinin 1. 2. ve 3. sayıları. *Turán* I. Évfolyam, 1. Szám, 2. Szám, 3. Szám, 1913. Derginin sadece sayıları verilmiştir.

9 Çolak, “Macaristan’da Müslümanlık ve İmam Abdüllatif Efendi (1909-1946),” 1028.

ilişkilerini inceleyen¹⁰ ve Anadolu’da inceleme gezisinde bulunan Béla Horváth, bu gezi için Abdülatif Efendi’nin verdiği referanslardan yararlandı. 1916 yılından itibaren Osmanlı ülkesinden Macaristan’a Turan Derneği’nin organizasyonu sonucunda eğitim amacıyla gelen birçok Türk öğrenci ile Abdülatif Efendi ilgilendi. Öğrenciler ile dernek arasındaki bağ onun tarafından kuruldu. Abdülatif Efendi’nin çalışmaları sonucunda Macaristan, eğitim açısından Batı Avrupa ülkeleri yerine tercih edilen bir ülke oldu. Sadece Türk öğrencilerle değil, Macaristan’a gelen Arnavut, Boşnak gibi diğer Müslüman öğrencilerle de ilgilenen Abdülatif Efendi, savaşta yaralanan Türk askerlerine yardım etti. Macaristan’ın çeşitli yerlerindeki şehitlerinin mezarlarını bir araya getirerek, Budapeşte’deki Türk Şehitliği’ni kurdu. Gül Baba Türbesi’ni koruyan Abdülatif Efendi’nin de sayesinde türbe ortak bir toplanma yeri oldu¹¹. (Bkz. Ek. 1)

Abdülatif Efendi’nin yazdığı mektuplardan onun Macaristan’da Müslümanlarla ilgili görevlerini yerine getirmenin yanı sıra İslam dünyası ve Türk-Macar dostluğu açısından bu tür önemli faaliyetleri olduğunu tespit etmek mümkündür¹².

2. İmam Abdülatif Efendi Ve Ermeni Meselesine Dair Macarca Bir Broşür

I. Dünya Savaşından sonra Türklerin Kurtuluş Savaşına büyük sempati duyan ve bu savaşı yakından izleyen Macar halkı gibi Macar Turancıları da Atatürk ve Türk Kurtuluş Savaşı’nı ilgi ile izlediler. Turan dergisinde yayınlanan yazılar bu ilgi ve hayranlığın izlerini taşımaktadır. Macar Turancılarına göre “*Mustafa Kemal Paşa Türk milletinin ruhunu, atalardan kalma Turanlı dehasını anlamış ve buna göre harekete geçmiştir. I.Dünya Savaşı’nın zararlarından acı çeken Macaristan’da Turancılar için Mustafa Kemal Paşa başarılarıyla onlara güç vermekte, yol göstermektedir.*”¹³

Abdülatif Efendi’nin Türk Kurtuluş Savaşı sırasındaki Macaristan’daki faaliyetleri bu savaşın haklılığını Macar kamuoyuna anlatabilmek üzerine yoğunlaştı. O düzenlenen etkinliklerde görev aldı.¹⁴ Macar Turancılarının

10 Béla Horváth, “A turáni eszme és a török-magyar kapesolatok az utolsó évszázadban”, *Turan*, XXII. Évfolyam, VI. Szám (1939), 119-122.

11 Çolak, “Macaristan’da Müslümanlık ve İmam Abdülatif Efendi (1909-1946),” 1028-1029.

12 *MOL (Magyar Országos Levéltár): Macar Milli Arşivi*, K 28, 54. Tétel, 14. Csomó, Abdülatif Efendi’nin 23 Şubat 1922 ve 24 Kasım 1927 tarihli mektupları.

13 Çolak, “Macar Turancıları ve Atatürk (Macar Kaynaklarına Göre),” 94-95.

14 Çolak, “Macaristan’da Müslümanlık ve İmam Abdülatif Efendi (1909-1946),” 1030-1031.

Anadolu'daki direniűe verdikleri en önemli destek olan basın hareketinin içinde yer aldı. Ağustos 1921'de Turan Haber Ajansı'nın kurulmasında ve faaliyetlerinin yaygınlaştırılmasında propaganda yapılması düşűncesi önemli rol oynamıűtı. Turan Haber Ajansı'nın Türk seksiyonunun kısa süre içinde faaliyete geçmesinde Abdűllatif Efendi'nin de önemli desteđi oldu.¹⁵

Bu önemli desteđin en önemli parçası Abdűllatif Efendi'nin adını taşıyan "Abdul Latif yayınevi" tarafından (bkz. Ek 2) Macarca bir broűűrűn yayınlanmasıdır.¹⁶ Yayınevi ya da yayımcısının "Abdűllatif" adını taşıması¹⁷ ve bu yayınevine dair başka bir emarenin olmaması¹⁸ gibi ilginç bir noktayı barındıran ve "İngiliz İftiralarının Yalanlanması űzerine Kanıtlar, Bay Yowell'in İftiralarının Sebepleri ve Amaçları" adını taşıyan bu broűűr ana baűlığın altında belirtildiđi űzere "Fransızca orjinalinden Ankara Basın Bűrosu'nun izniyle çevrilmiűtir."¹⁹ Orijinal adı "*Bizonyitėkok az angol rėgalmak cėfolatėhoz, Mr. Yowell rėgalmainak okai ės cėljai*" olan broűűr Tűrkiye'de savaűın son yıllarında yaűanan gėçler ve Ermenilerin bu gėçlerin kurbanı olduđu iddialarının 1920'li yıllarda Macar kamuoyunca da bilindiđi ve tartıűıldıđı, Turan Derneđi'nin bunlara karűı kesin tavır alarak, iddiaların Tűrkiye'ye karűı bir iftira kampanyasının parçası olduđunu belirttiđi bir ortamda²⁰ Tűrklere yėnelik bu saldırıların iftira olduđunu belgelerle kanıtlamaya çalıűmaktadır.²¹ Broűűrűn Abdűllatif Efendi tarafından Nisan 1923'te Budapeűte'de kaleme alınan ۆnsözűnde (Bkz. Ek 3) belirtildiđi űzere "Amerikan Yakın Dođu Yardım Komisyonu űyesi olarak Tűrkiye'ye gelen, kendi yetkilerini aűarak, dűűmanca faaliyetlerle iftiralara giriűmesi űzerine sınır dıűı edilen Albay Yowell'in iftiralarına Tűrk Hűkűmeti'nin yalanlanmasına ۆzel bir ۆnem vermesi" űzerine yayımlandıđı ortaya çıkmaktadır. Abdűllatif Efendi ۆnsözűnde "umutsuz sayılan bir durumdan yeniden hayata dėnen Tűrk halkını bűyűk iűinde iftiralarla engellemeye çalıűtıklarına, bu kűçűk broűűrűn amacının bu duruma ışık tutmak olduđuna, dűnyanın farklı űlkelerinin basın organlarında hergűn Tűrk halkının

15 Tarık Demirkan, *Macar Turancıları* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 49-50.

16 *Bizonyitėkok az angol rėgalmak cėfolatėhoz, Mr. Yowell rėgalmainak okai ės cėljai*, Eredeti franciából az angorai sajtó iroda meghagyásából kėszűlt fordítás 1338 (1922), Kiadó: Abdul Latif, Budapest 1923, 23 sayfa. Bu broűűr Macar Parlamento Kűtűphanesinin arűivinde bulunmaktadır. (Orszėggyűlés Kėnyvtára: Parlamento Kűtűphanesi, Budapeűte/MACARİSTAN)

17 Bkz. *Bizonyitėkok az angol rėgalmak cėfolatėhoz, Mr. Yowell rėgalmainak okai ės cėljai*, kapak sayfası.

18 Demirkan, *Macar Turancıları*, 52.

19 Bkz. *Bizonyitėkok az angol rėgalmak cėfolatėhoz, Mr. Yowell rėgalmainak okai ės cėljai*.

20 Demirkan, *Macar Turancıları*, 52.

21 Ayrıntılı bilgi için bkz. *Bizonyitėkok az angol rėgalmak cėfolatėhoz, Mr. Yowell rėgalmainak okai ės cėljai*, 3-23.

düşmanları tarafından Hıristiyanların katledildiği ve zulmedildiği haberleri yayınlandığına” vurgu yaparak Macarlara seslenmekte ve şöyle demektedir:

“Macar kardeşlerimiz iftira kampanyalarına karşı neden korunmak gerektiğini çok iyi bilirlir. Macaristan’a bu güzel ülkeye karşı Scotus Viator’ların düşmanca tutumu hala hafızalardadır.

Türk halkının da kendi Scotus Viator’ları var. Hatta Janku Havram’ları, Hora ve Kloska’ları da olmuştur. Yunan ordusunun Anadolu’daki ilerleyişi esnasında Yunan işgalciler acımasızca bölge sakini olan yaşlıları, kadınları ve çocukları katlettiler. Patrik hazretleri de Anadolu’da Hıristiyanların katledildiği haberleri üzerine durumu araştırmak üzere bölgeye bir inceleme heyeti gönderdi. Komisyonun hazırladığı raporlar Hıristiyanların katli haberlerinin iftira olduğunu kanıtladı.

İzmir ve bazı başka şehirlerde çıkan korkunç yangınlar Türklere maledilmeye çalışıldı. Oysa misyonerlerin açıklamalarından ve yayımladıkları bazı kitaplardan da anlaşılacağı gibi bunlar Yunan ve Ermeni vatan hainlerinin şeytanca planlarının uygulanmasıydı.

Ulusların birbirlerine karşı yeniden değer verecekleri güzel günler geri geldiğinde tarih Türk milletini anlayacaktır.”²²

Yedi bölümden oluşan broşürde Anadolu Ajansı’nın çeşitli konularda yaptığı açıklamalar belgelere dayandırılmaktadır.²³ “Az İğazság az angol rágalmakról” (İngiliz iftiraları hakkındaki hakikat) adlı birinci bölümde “Yowell’in iftiralarının sebepleri ve amaçları”, Anadolu Ajansı’nın 20 Mayıs 1922’de verdiği bilgiye dayandırılarak açıklanmaktadır. (Bkz. Ek 4) Buna göre Milli Hükümet, Yowell ve arkadaşlarının Anadolu’da yalan haberler yaydığını tespit ettikten sonra onları tutuklamış ve sınır dışı etmiştir. Bu nedenle onlar da Milli Hükümetten öç almak için güya Anadolu’nun bazı bölgelerinde zulüm yapıldığı hikâyelerini ve iftiraları Times’ın 6 Mayıs 1922 sayısında yayınlamışlardır.²⁴ Fakat bütün bunların iftira olduğu yolundaki kanıtları “ABD’nin İstanbul’daki ticari delegesi (temsalcisi) Gillespie’nin Anadolu Ajansı muhabirine” bütün makalenin asılsız, zararlı olduğu, Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi Temsilcisi Bayan Billing’in İstanbul’a Amiral Bristol’e söylentilerin doğru olmadığı yönünde çektiği telgraf, Ankara’da bulunan Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi

22 *Bizonyitékok az angol ...* , 3-4.

23 *Bizonyitékok az angol ...* , 5-23.

24 *Bizonyitékok az angol ...* , 5.

Direktörü Jaquith'in, Ankara'ya geliş amacının Milli Hükümetle dostça işbirliği olduğu yönünde teminat verdiğini" bildiren açıklamaları oluşturmaktadır.²⁵

22 Mayıs tarihli ikinci bölümü oluşturan açıklamada Lord Curzon'un Anadolu'da başlattığı soruşturma münasebetiyle Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanan ve İngiltere ile Lord Curzon'un Türklere ve Müslümanlara yönelik olumsuz politikasından uzun uzun bahseden "İngiltere ve biz (Anglia és mi)" adlı yazıya yer verilmektedir.²⁶ Bu yazıda karşı bir atak olarak "İngiliz egemenliği altında sızlanan Müslümanlara yönelik acımasızlıklar hakkında soruşturma başlatılması" önerilmekte ve "Hükümetin İngilizlerin Müslüman dünyaya karşı yaptığı misilleme ve zulüm sistemini incelemek için uluslararası bir komite oluşturulmasını büyük devletlere tavsiye etmesi gerektiğini" belirtmektedir.²⁷

Üçüncü bölümü "Yowell'in Times gazetesinin 9 Mayıs 1922 tarihli sayısında yer alan açıklamalarının ardından Anadolu Ajansı'nın bu konuyu İçişleri Bakanlığı'na sorması üzerine, sorulara "İçişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamalar oluşturmaktadır." İçişleri Bakanlığı Ermenilerin ve Rumların yasal haklarının Hükümet tarafından garanti altına alındığı yönünde ayrıntılı açıklamalar yaparak "Yowell ve çalışma arkadaşlarının yalana dayalı iddialarına" açıklık getirmekte ve "Anadolu'ya gelen kıyılarda ve iç bölgelerde Türk insanının karakterini, ahlakını ve özgürlüğe ve insancılığa dayalı hayatını inceleyen Amerikalı dostlarımızın da bu gerçeği ortaya çıkaracağından eminiz" denilmektedir.²⁸

Anadolu Ajansı, Anadolu Ortodoks Kilisesi'nin Kayseri'de düzenlediği kongreye katılanların aldığı kararları Patrik Eftim Efendi'ye gönderdiklerini bildirmektedir. Patrik Eftim Efendi'nin Anadolu Ajansı'na gönderdiği "Anadolu Ortodokslarının bildirisinde" "hükümetin her şeyden önce gerçek bir halk hükümeti olduğu ve Millet Meclisi'nin yasal kararlar olmadan kimse hakkında yaptırım uygulamadığı" vurgulanarak "söz konusu onurlu Türk halkının asla yapmayacağı, bundan böyle de yurtlarını halk hükümeti ile idare etmeye devam edecekleri, azınlık meselesinin olmadığı, sadece tek bir halkın olduğu" açıklanmaktadır.²⁹

25 Bizonyitékok az angol ... , 5-8.

26 Bizonyitékok az angol ... , 9-13.

27 Bizonyitékok az angol ... , 12-13.

28 Bizonyitékok az angol ... , 14-17.

29 Bizonyitékok az angol ... , 18-20.

Beşinci bölüm 24 Mayıs tarihinde Ankara'dan bildirilen “*Amerikalılar tekzip ediyorlar*” (bkz. Ek 5) başlığı altında Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi Müdürü Jaquith'in Yowell'in açıklamalarını yalanladığı bildirilmektedir. Ankara'daki Dışişleri Bakanı'nın Jackwit'i “*şehrin Ermeni nüfusuna karşı güya yapılan tecavüzler konusunda şahsen yerinde kanaat getirmesi ve Harput'a gitmesi için davet ettikleri*” yönündeki ve “*ülkesi savaş durumunda olduğu için üyeleri arasında Rum tebaanın olmaması şartıyla Anadolu'ya bir inceleme komisyonu gönderilmesine razı olduklarını*” bildiren açıklamalarına yer verilmektedir.³⁰

Altıncı bölümde 24 Mayıs tarihinde Ankara'daki radyodan “*Türkler tarafından yapılan zorbalıklarla ilgili haberleri Hıristiyan halkın yalanladığını*” bildiren bir açıklama yer almaktadır.

Yedinci bölümde ise “*Yakın Doğu'da Kriz, Batı Trakya'da durum*” başlığı altında Budapeşte'deki Bulgar Krallığı Elçiliği'nin yapılmasını istediği açıklama yer almaktadır. Buna göre “*Budapeşte'deki günlük bir gazetede, Batı Trakya'daki Bulgar ve Türk halkına çektiren Yunan ordusu ve Yunan terör gruplarından söz eden haberlerin acı bir gerçek olduğu idi. Bu gerçek Avrupa'nın buraya kadar bildirdiği her şeyden daha korkunç idi.*” Bu açıklamada Budapeşte Bulgar Elçiliği “*Anadolu'dan geri çekilen Yunan Birliklerini ve Yunan sığınmacıların insanlık dışı olaylar yaptıklarını*” bildirmektedir.

Bu açıklamaya binaen broşür “*Trakya'da Yunanlıların Bulgarlara yaptıklarından bin misli, Türklerin Anadolu'da daha acı çektiklerini*” belirtmekte ve “*İzmir'in yakılması, orada savunmasız yaşlı ve kadınların katledilmesi, yenilmiş Yunan ordularının alçakça intikamının patlaması*” olarak değerlendirmektedir.³¹

3. Değerlendirme ve Sonuç

Macaristan'da Macarların milli kimliklerini araştırma yolunda yaptıkları araştırmalar nedeniyle Doğu'ya duydukları bağlılık ve Pangermenizm ile Panslavizm karşısında alternatif bir akım olarak ortaya çıkan Turancılık XIX. yüzyıl sonlarından XX. yüzyıl başlarına gittikçe gelişti. Macar Turancıları Turan Derneği'ni kurarak örgütlendiler. Türk dünyası ile bağlantılar kurdular. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'ndan milli devlete geçiş süreci ile

30 *Bizonyitékok az angol ...* , 20-21.

31 *Bizonyitékok az angol ...* , 22-23.

birlikte Anadolu ile de ilgilendiler. Atatűrk ve Tűrk Milli Műcadelesini bir umut ıűığı olarak gűrűp onu desteklediler. Bu alanda etkili bir basın kampanyası yűrűttűler.

Turan Derneđi'nin kuruluşundan beri onun içinde aktif olarak yer alan ve Macaristan'da Műslűmanların baűı konumundaki İmam Abdűllatif Efendi Macar Turancılarının Tűrkiye bađlantısında etkili bir kiűi olarak gűrev aldı. Atatűrk ve Milli Műcadele'nin Macaristan'daki sesi oldu.

Milli Műcadele devam ederken Amerikan Yakın Dođu Yardım Komitesi űyesi Yowell ve arkadaűlarının baűlattığı Anadolu'da Ermeni ve Rumlara kıyımlar yapıldığı yűnűnde dűnya kamuoyunu Tűrklerin Milli Műcadelesi konusunda olumsuz yűnde etkileme alıűmalarına karűı tavır alan Ankara Hűkűmeti'nin desteklenmesi için, Budapeűte'de Macarca bir broűűrűn yayınlanması ve Macar kamuoyuna tanıtılmasında Abdűllatif Efendi'nin etkisi oldu.

Avrupa űlkelerinde Tűrkiye'ye karűı olan olumsuz havayı kanıtlar sunarak deđiűtirmeyi amaç edinen ve Ermenilerin gű kurbanı olduđu iddialarının Milli Műcadelenin baűarısız olmasını isteyen bazı Batılı devletlerin iftirası olduđu dűűncesi bu broűűrűn temel dayanađını oluűturmakta idi.

Broűűrűn yayınlanması ya da Milli Műcadelenin Macaristan'da desteklenmesi konusunda Macar Turancılarının ve Abdűllatif Efendi'nin yođun alıűmaları, onların Mili Hűkűmet ile yakın iliűki içinde olduđunu gűstermektedir. Macar Turancıları Abdűllatif Efendi ile Anadolu'ya açılırken, Anadolu'daki Milli Hűkűmet'in karűı propaganda faaliyetleri konusunda Abdűllatif Efendi'yi gűrevlendirdiđi anlaűılmaktadır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

MOL (Magyar Országos Levéltár): Macar Milli Arşivi, K 28, 54. Tétel, 14.
Csomó Budapeşte/MACARİSTAN

Országgyűlés Könyvtára: Parlamento Kütüphanesi

KİTAP ve MAKALELER

Bizonyítékok az angol rágalmak cáfolatához, Mr. Yowell rágalmainak okai és céljai, Eredeti franciából az angorai sajtó iroda meghagyásából készült fordítás 1338-(1922), Kiadó: Abdul Latif, Budapest 1923.

Çolak, Melek. “Macaristan’da Türk Dünyasına İlgi, Tarihi Arka Plan ve Avrasya Gerçeği.” İçinde *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi: Türkistan Forumu III, Küreselleşme sürecinde Türk Dünyasının Geleceği Bildiri Kitabı*. (Türkistan/KAZAKİSTAN, Nisan 2017): 147-156.

Çolak, Melek. “Macar Türkolog Vámbéry’nin Türkistan Seyahatinde “Büyük Oyun’un” İzleri-Orijinal Fotoğraflarla Birlikte.” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 45 (Nisan 2019): 13-27.

Çolak, Melek. “Macar Turancıları ve Atatürk (Macar Kaynaklarına Göre).” *Türk Yurdu* 31, Sayı: 290 (Ekim 2011): 94-101.

Çolak, Melek. “Macaristan’da Müslümanlık ve İmam Abdüllatif Efendi (1909-1946).” İçinde 38. *Uluslar arası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS) Bildiriler III* (Ankara 2012): 1021-1049.

Demirkan, Tarık. *Macar Turancıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Haziran 2000.

Horváth, Béla. “A turáni eszme és a török-magyar kapcsolatok az utolsó évszázadban.” *Turán*, XXII. Évfolyam, VI. Szám (1939): 119-122.

Turán, I. Évfolyam, 1. Szám, 2. Szám, 3. Szám, 1913.

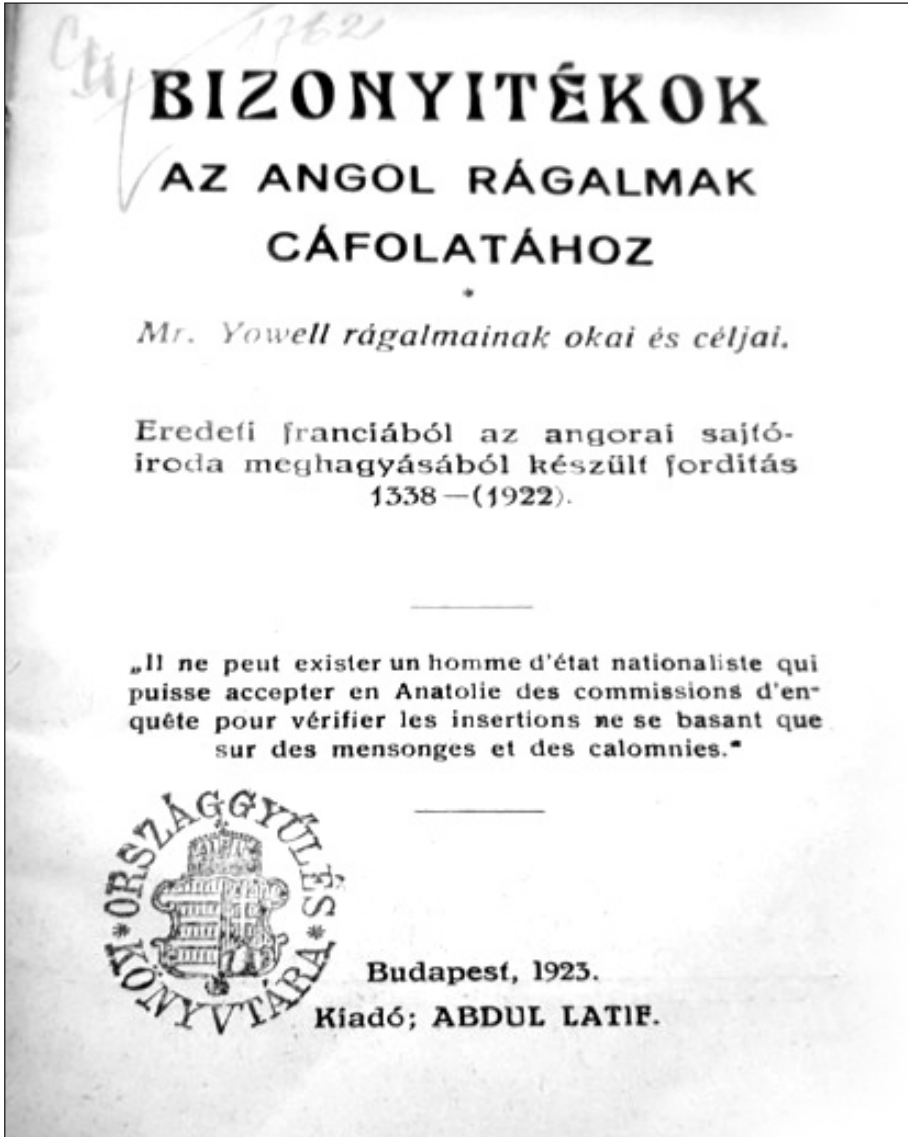
EKLER

EK 1

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

İmam Abdüllatif Efendi Gül Baba Türbesi'nde konuşma yaparken

Abdüllatif Efendi'nin adını taşıyan “yayınevi” tarafından yayımlanan broşürün kapak sayfası.

Ek 3

amivel a Scotus Viator-ok Magyarország ellen vétkeztek.

A török népnek is vannak Scotus Viator-ai, de voltak Janku-Avram-jai, voltak Hora és Kloskái. A görög hadsereg elönyomulása alatt a görög benszülöttek állati kegyetlenkedéssel gyilkoltak le öregeket, nőket, gyermekeket. A Pápa Öszentsége fülébe is jutottak ilyen kereszténymészárlásról szóló hírek, Öszentsége bizottságot is küldött ki Anatóliába a helyzet megvizsgálására. A bizottság jelentése szerint, a keresztény mészárlásról szóló hírek aljas rágalmaknak bizonyultak, amit a szenicuai keresztény papok és szerzetesek saját maguk is igazoltak. A Pápa Öszentsége a jelentés felett teljes megalégedését fejezte ki.

Szmirna és más városok felgyújtását és borzasztó tűzkatasztr. fáját a török nép rovására akarják írni, holott a missziók jelentéseiből és kiadott könyveiből kétségtelenül kitűnik, hogy a görög és örmény hazaárulók előre kikondolt pokoli műve volt.

A történelem igazolni fogja a török nemzetet, ha egyszer már eljön ama szebb idő, amikor a különböző nemzetek egymás iránt újra megbecsülést és őszinte jóindulatot lesznek képesek tanusítani.

Budapest, 1923. évi április havában.

Abdul Latif.

Abdüllatif Efendi tarafından kaleme alınan önsözden bir sayfa

Bizonyítékok az angol rágalmak cáfolatához, Mr. Yowell rágalmainak okai és céljai, Eredeti franciából az angorai sajtó iroda meghagyásából készült fordítás 1338-(1922), Kiadó: Abdul Latif, Budapest 1923, s. 4.

Ek 4

I.

Az igazság az angol rágalmakról.

Mr. Yowell rágalmainak okai és céljai.

„Nem akadhat olyan nacionalista államférfiu, aki elfogadhatná Anatóliában a vizsgálóbizottságokat oly ügyek megállapítására, amelyek hazugságokon és rágalmakon alapulnak“.

Angora, 1922. május hó 20 án.
(Anatóliai Ügynökség.)

A nemzeti kormány, miután megállapította, hogy Yowell, a Közel Keleti Amerikai Segítőbizottság volt tagja, valamint társai, Anatóliában hamis hírek terjesztésében és mindenféle cselszövésekben mesterkedtek, jónak látta őket letartóztatni és kiutasítani. Emiatt ezek az emberek, hogy bosszút álljanak a nemzeti kormányon, kitalálták Anatólia egyes részeiben állítólag elkövetett kegyetlenkedésekről szóló meséket és egyéb rágalmakat, melyeket a Times 1922. május hó 6-iki számában közzétéve, még egyszer szerepeltették személyüket a világ nyilvánossága előtt.

Gillespie ur, az Egyesült Államok konstantinápolyi missiójának kereskedelmi kiküldöttje, az Anatóliai Ügynökség levelező-

“İngiliz İftiraları Hakkında Hakikat” adlı bölüm

Bizonyítékok az angol rágalmak cáfolatához, Mr. Yowell rágalmainak okai és céljai, s.5.

Ek 5

20

protestálunk Mr. Yowell és Mélétiş rágalmái ellen. Ti is, akik az anatóliai török keresztények bizalmát bírjátok, tiltakoztatok ezen rágalmak ellen a szövetséges hatalmagnál, cselekedjétek a körülményekhez képest, semmiképen sem hallgassátok el az igazságot. Az egész nép veletek van; mindenkinek mondjátok meg, hogy mi nyugodtak és megelégedettek vagyunk olyan kormánnyal, amelyik erejét népéből meríti.

İtt kisebbségi kérdés nem létezik, itt csak egy nép van, amely mindegyiknek szabadságát elismeri vallási és kulturális ügyekben. Mi továbbra is fogjuk szeretett hazánkat népkormányzattal igazgatni.

Ez ez, amit az európai demokratikus államok civilizációjától kérünk.

Papa Eftim,

az anatóliai orthodox-török
egyház és hitközség képviselője
és főmegbizottja.

V.

Az amerikaiak cáfolnak.

A törökök által elkövetett kegyetlenkedésekre vonatkozó tudósítások.

Angora, május 24. (Rádió.)

Mr. Jackvit, a Közel Kelet Amerikai Segítőbizottság igazgatója, az őt meginterjuvoló újságíróknak a következőket jelentette ki:
„Megcáfolom azoknak a közléseknek sza-

(X) „Amerikalılar tekzip ediyorlar” adlı bölüm.

Bizonyítékok az angol rágalmak cáfolatához, Mr. Yowell rágalmainak okai és céljai, s.20.

Yayın Geliş Tarihi: 12.07.2019

Yayına Kabul Tarihi: 04.12.2019

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Atam, Şenay. "Ermeni Ayrılıkçı Militaların Ermeni Halka Yönelik Saldırları: Antepli Boyacıyan Ailesi Örneği." *Ermeni Araştırmaları*. Sayı 64 (2019): 61-81.

Araştırma Makalesi

ERMENİ AYRILIKÇI MİLİTANLARIN ERMENİ HALKA YÖNELİK SALDIRILARI: ANTEPLİ BOYACIYAN AİLESİ ÖRNEĞİ

(THE ATTACKS OF ARMENIAN EXTREMISTS AGAINST ARMENIANS:
EXAMPLE OF BOYACIYAN FAMILY FROM AINTAB)

Şenay ATAM*

Öz: *Ermeni'nin Ermeni'ye zulmü aslında çalışmalarında azınlıkta olarak yer tutsa da, daha fazla ön plana çıkarılması gereken bir konudur. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonraki süreçte dış güçler tarafından Osmanlı Devleti'nin Ermenilere karşı baskı ve zulüm politikası yürüttüğü vurgusu yapılmıştır. Buna karşılık olarak Osmanlı Devleti isyanları önlemek ve tebaasının güvenliğini sağlamak doğrultusunda bir politika uygulandığını savunmuştur. Fakat özellikle Ermeni aşırıcuların Ermeni halka zulmü de ortaya çıkarıldıkça görülmektedir ki; Osmanlı Devleti aynı zamanda Ermeni tebaasını Ermeni komitacılardan korumaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Ermeni halka yönelik terör olaylarında suçluların yakalanıp gerekli cezalarının verilmesi için çaba sarf edilmiştir. Bunun yanı sıra zulme maruz kalan vatandaşların can güvenliği korunmaya çalışılmıştır. Ermeni'nin Ermeni'ye zulmü aslında her toplum içerisinde yaşayan insanların kendi aralarında yaşanan bir problem gibi de görülebilir. Nitekim insanların karşılıklı anlaşmazlık içerisinde bulunduğu kişilerle yaşadıkları adli olaylar her toplum içerisinde rastlanılabilir bir durumdur. Burada farklı olan sistematik bir biçimde devlet yanlısı kişilerin Ermeni terör olayları ile sindirilmeye çalışılmasıdır. Böylece devletin yanında yer alacak, haksızlığa karşı duracak diğer sağduyulu Ermenilerin de gözü*

* ORCID: 0000-0001-8672-3063

Dr. Öğrt. Üyesi, Tarih Bölümü, Fen-Edebiyat Fakültesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi,
e-posta: senayatam@osmaniye.edu.tr

korkutulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada Van'da yaşadığı esnada Ermeni komitecilerinin zulmüne maruz kalan Antepli Boyacıyan ailesinin başına gelen olaylar anlatılmıştır. Böylece Ermeni komitacılarının kışkırtmalarına gelmeyen ya da karşı koyan Ermeni halkın yaşadıkları zulüm ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Boyacıyan, Van, Ermeni Olayları, Antep Ermenileri, Ermeni Komitacılar.*

Abstract: *Even though the persecution against Armenians by Armenians is less present in the studies, it is a matter that should be highlighted more. In the period after the second half of the 19th century, the external forces claimed that the Ottoman Empire had been conducting a policy of oppression and persecution against the Armenians. In response, the Ottoman Empire argued that a policy was implemented to prevent riots and ensure the safety of its subjects. However, the persecution against Armenian community by the Armenian extremists revealed that the Ottoman State had also made attempts to protect its Armenian subjects from Armenian komitadjis (committee members). It made efforts to arrest perpetrators of the terrorist incidents against Armenians and to impose necessary punishments. In addition, it tried to protect the lives of its people who were subjected to persecution. In fact, the persecution against Armenians by Armenians can be seen as a problem that emerges among the people living in any society. Thus, the criminal cases experienced by people in conflict with each other are common in any society. What is different here is the systematic attempt to intimidate pro-state people with Armenian terrorism. In this way, attempts were made to intimidate the other commonsensical Armenians who would stand by their state and stand against injustice. In this study, the events that happened to the Boyacıyan family of Antep who were subjected to the persecution of Armenian komitadji members while living in Van are explained. Thus, the persecution of the Armenians who did not succumb to the provocations of the Armenian komitadjis or resisted was discussed.*

Keywords: *Boyacıyan, Van, Armenian Incidents, Armenians of Aintab, Armenian Revolutionary Komitadjis*

Giriş

Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan Ermeniler, hoşgörülü yönetimle huzur içerisinde yaşamışlardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan II. Abdülhamid dönemine kadar devletin, ya da halkın bir "Ermeni meselesi" bulunmamaktadır. Ülkede bulunan Ermeniler herhangi bir ayrımcılığa tabi tutulmadan devletin diğer unsurları gibi sanayi, ticaret, ziraat gibi önemli iş kollarında faaliyet göstermişlerdir. Özellikle zanaatkârlıktaki maharetleri sayesinde de toplumun zengin tabakasını teşkil etmişlerdir. Osmanlı Ermenileri dini anlamda herhangi bir baskıya maruz kalmadıkları gibi aile, iş hayatı, mülk edinme, devlet memuriyetine girme noktasında da devletin desteğini görmüşlerdir.¹

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl içerisinde yaşadığı bazı olaylar Ermeni meselesinin ortaya çıkışında etkin rol oynamıştır. Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıla gelindiğinde içeride ve dışarıda birçok sorunla meşgul olmuştur. İçeride bağımsız devlet kurmak isteyen azınlıkların isyanı, dışarıda ise bunlara destek veren Batılı güçlerin baskılarına ve saldırılarına maruz kalmıştır. 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Batılı güçler özellikle yabancı ve misyoner okulları vasıtasıyla Osmanlı'nın içerisinde yaşayan diğer gayrimüslim unsurlara olduğu gibi Ermenilerin içerisine de ayrılık tohumları ekmişlerdir. Bu yüzden, 1860 yılından sonra Osmanlı Devleti içerisinde görünürde sosyal amaçlı, gerçekte ise Ermenileri ayaklandırmaya çalışan komiteler cemiyet adıyla kurulmaya başlanmıştır. Öncelikli olarak 1860'da İstanbul'da "Hayırsever Cemiyeti", Van'da "Araratlı", Muş'ta "Mektep Sevenler" gibi birçok cemiyet kurulmuştur.²

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Berlin Antlaşması'nda Ermenilerin yaşadığı bölgelerde ıslahat yapılacak maddesinin getirilmesi, Ermenilerin uluslararası arenada dayanak noktası olmuş, Osmanlı topraklarını parçalamayı amaçlayan başta İngiltere ve Rusya olmak üzere Fransa ve A.B.D. tarafından da desteklenmişlerdir. A.B.D. misyonerlerinin bölgeye gelişinden sonra yoğun bir şekilde yürüttükleri çalışmalar sonucu Ermeniler içerisinde ayrılıkçı tohumların filizlenmesinde etkin rol

1 Ali Şafak "Mukayeseli Hukuk Açısından Azınlık Haklarına Bir Bakış ve Ermeni Katolik Patrikliği ile İlgili Bir Fermanın Değerlendirilmesi," *Yeni Türkiye Yayınları Dergisi Ermeni Meselesi Özel Sayısı*, Sayı: 60 (Aralık 2014): 340-344.

2 Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*, (İstanbul : Güray Matbaacılık, 1984): 100-101; Erginöz Akçora ve Mehmet Kaya, "Ermeni Komitelerinin Anadolu'da Çıkardıkları İsyânlar (1878-1905)," *Yeni Türkiye Yayınları Dergisi Ermeni Meselesi Özel Sayısı*, Sayı: 62 (Aralık 2014): 1912; Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)* (Ankara: T.T.K. Yayınları, 2001): 16-18.

oynadıkları görülmüştür. Aralarında kurdukları Hınçak (1886)³ ve Taşnak (1890)⁴ gibi saldırgan politikalara sahip komitelerle örgütlenen Ermeniler, Batılı devletlerin de tahrikleriyle 1880-1894 yılları arasında Osmanlı Devleti'nden yoğun bir şekilde ıslahat talebinde bulunmuşlardır. Sonraki süreçte ise Osmanlı Devleti topraklarına Rusya⁵ ve İran'dan yoğun bir şekilde militan sevk ederek bunları silahlandırmışlar ve ardından sistematik bir şekilde isyanlar çıkarmaya başlamışlardır. Bu çıkardıkları isyanlardan en önemlileri ise, 1881 Sivas, 1890 Erzurum, 1891 Kumkapı, 1893 Kayseri, 1893 Merzifon ve Kayseri, 1894 Sasun, 1895 Zeytun ile Bitlis ve 1896 Van isyanlarıdır.⁶

Bu isyanların yanı sıra komiteciler amaçlarına ulaşmak için kendi yanlarında olmayan işinde gücünde hayatını sürdürmeye çalışan özellikle tüccar kesimden Ermeni vatandaşlardan zorla para gasp etmişler, olayların önüne geçmeye çalışan sağduyulu olanları ise katletmişlerdir.⁷

1. Van'da Osmanlı İdaresi'nin Tesisi ve Van'ın Nüfus Yapısı

Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Murat-Van bölümündeki Van Gölü kapalı havzasında yer alan eski Van şehri Van Gölü'nün doğu sahilinde iken 1915 yılında Ermeniler tarafından tamamen yakılıp tahrip edilmesi sonucu kıyıda 7 km kadar uzaklıkta hafif eğimli bir alan üzerinde yeniden kurulmuştur.⁸ Uzun müddet Urartu medeniyetine başkentlik yapan şehir, Urartulardan sonra sırasıyla İskitler, Medler ve Perslerin hâkimiyetine girmiştir. Ardından yıllarca Bizans ile İran arasında siyasî mücadeleye sahne olarak el değiştirmiştir. Van'ın İpek Yolu güzergâhı üzerinde bir geçiş noktası niteliğinde olması, zaman zaman devletlerin hâkimiyet mücadelesine sahne

3 Kuruluşu için ayrıca bkz. *Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi, İlan-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra* (İstanbul 1332): 14-16.

4 *Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi*, 16-17.

5 Ziyad Emrahov, "Rusya Arşiv Belgelerinde Kafkasya'nın Ermeni Din Adamlarının Osmanlı İmparatorluğu'nda Çıkarılmış İsyanlara (1890-1896) Verdiği Destek", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 49 (2014): 122.

6 Akçora ve Kaya, "Ermeni Komitelerinin Anadolu'da Çıkardıkları İsyanlar," 1916-1950; Erdal Açıkşes ve Ebru Güher, "Ermeni Sorununun Ortaya Çıkmasında Amerikan Basın-Yayın Faaliyetlerinin Rolü," *II. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu, Bildiriler 6-8 Mayıs 2015 Erzurum-Türkiye*, Ed. Tolga Başak ve Mevlüt Yüksel, Cilt: 2, (Erzurum: 2015): 1033-1035.

7 Niyazi Ahmet Banoğlu, *Ermeni'nin Ermeni'ye Zulmü*, (Ankara: Gündüz Matbaacılık, 1976): 22-25; İbrahim Erdal, "Ermeni Komitecilerin Ermeniler ve Diğer Gayrimüslimlere Yaptığı Baskı ve Saldırıları," *Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler*, Ed: İbrahim Erdal ve Ahmet Karaçavuş, (İstanbul: IQ Yayıncılık, 2009): 44 ve 50.

8 Orhan Kılıç, "Van," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 42, (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2012): 505.

olmasına neden olmuştur denilebilir. IX. yüzyılın ilk yarısında Van ve çevresinde Abbasî-Bizans ve Abbasî-Ermeni mücadelesi hüküm sürmüştü, 852’de Abbasiler tarafından fethedilmiştir. XI. yüzyılın başlarında Bizans hâkimiyetine giren bölge, sonrasında Selçuklu ve Karakoyunluların egemenliğine girmiştir. Bundan sonra da bölgede bir Karakoyunlu-İlhanlı çekişmesi yaşanmış; Karakoyunlulardan sonra Akkoyunluların hâkimiyetine giren Van şehri ilk olarak İrakeyn Seferi sırasında 1534 yılında Osmanlı egemenliğine girmiş; sonrasında 25 Ağustos 1548 tarihinde bir daha el değiştirmemek üzere Osmanlı idaresi burada tesis olunmuştur.⁹ 1555-1578 yılları arasındaki sakin dönemde Osmanlılar için önemli bir sınır kalesi ve beylerbeylik merkezi özelliğini koruyan şehir, bulunduğu coğrafî ve jeopolitik konum sebebiyle Osmanlı-Safevî münasebetlerinde etkili rol oynamıştır. İran tarafından casuslar vasıtasıyla haber toplamak, İran ticaret yolunun ve hac yolunun güvenliğini sağlamak, sınır bölgesini denetim altında tutmak, bölgede asayiş sağlamak, silâh ve asker ikmalini sağlamak Van Beylerbeylerinin en önemli görevlerindedir.¹⁰

Van, Osmanlı-İran siyasî münasebetleri çerçevesinde gelişen her olaydan doğrudan veya dolaylı biçimde etkilendiyse de Osmanlı hâkimiyetinden çıkmamıştır. Osmanlı idaresinde uzun müddet beylerbeylik olarak ve merkez olması nedeniyle Paşa sancağı şeklinde idare olunan Van; Muş, Bitlis, Adilcevaz, Erciş, Bargiri gibi sancaklardan meydana gelmiştir. 17’inci yüzyılda eyalet sistemi içerisine dâhil edilmiş ve XIX. Yüzyıla gelindiğinde Van, Adilcevaz, Şirvî, Esbaber, Köyin, Zerîki, Kerkar, Ağakes, Erciş, Müküs, Muş, Bargiri, Hakkârî, Bitlis, Hizan, Hoşabidari gibi yerleşim yerlerini kapsamıştır. Osmanlı’nın idari yapısında Tanzimat’ın ilânından sonra bazı değişiklikler meydana gelmiştir. 1845’te Tanzimat’ın Erzurum eyaletinde uygulanmaya başlanması ile Erzurum Redif-i Mansûre Müşirliği kurulmuş; müstakil eyaletler olan Van, Çıldır, Kars bu müşirliğin idaresi altına alınarak birer ferik tayin edilmiştir. Van bu tarihten itibaren Erzurum eyaleti bünyesindeki altı sancaktan biri olmuştur. Sonraki süreçte yeniden ayrı bir eyalet tesis edilen Van’da 1856 yılında Hakkârî, Van ve Musul sancakları bulunmaktadır. 1864’te çıkarılan İdare-i Vilayet Kanunu ile birtakım yeni düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan yeni düzenleme ile Van’ın, Van ve Hakkârî sancakları olmak üzere iki sancağı olacaktır. Bu dönemde Van’a bağlı beş kaza, sekiz nahiye, 885 köy bulunmaktadır.¹¹ 1867 yılında

9 Orhan Kılıç, “Van Eyaletine Bağlı Sancaklar ve İdarî Statüleri (1558-1740),” *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı: 21 (İstanbul: Enderun Kitabevi, 2001): 189.

10 Kılıç, “Van”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 507.

11 Tuncer Baykara, *Anadolu’nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I Anadolu’nun İdarî Taksimatı* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2000): 96 ve 126.

Hakkârî ile beraber Erzurum Vilayetine bağlı bir sancak haline getirilen Van, 1880 yılında müstakil vilayet yapılmıştır. 1897 yılında Van Sancağı'nda Van, Erciş, Bargiri, Çatak, Gevaş, Müküs, Karçikan, Mahmudi ve Adilceviz kazaları bulunmaktadır.¹²

Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinden ve arşiv kaynaklarından Van'da dokuz Müslüman, üç Ermeni mahallesi olduğu anlaşılmaktadır. Eldeki verilere göre XVII. yüzyılın ortalarında Van şehrinde 33.000, Van sancağında 85.000 civarında Müslüman nüfusu vardır. Van şehrindeki Ermeni nüfusu 11.000 civarında iken eyalet genelinde Van, Erciş, Bitlis ve Adilceviz'da toplam 42.000 Ermeni yaşamaktadır. Bu yüzyıllarda Van'daki Ermeni nüfusun Müslümanlara oranı %80 Müslüman, %20 Ermeni şeklindedir.¹³ Van ve çevresindeki Ermeni nüfusu XIX. yüzyılın sonlarına doğru nispeten artmıştır. 1881/1882-1893 Osmanlı genel sayımında Van Sancağında toplam 113.694 kişi yaşamaktadır. Bunların 59.382'si Ermeni, 54.582'si Müslümandır. Van merkez kazasında ise 18.006 Müslüman, 33.053 Ermeni yaşamaktadır. Van merkez kazasında ve bazı kazalarda bu dönem Ermeni nüfusu öndedir. Ancak vilayet genelinde nüfusun çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktadır.¹⁴ 1889-1890'lı yıllarda Van merkezindeki nüfus dağılımını Vital Cuinet, Müslüman 21.500, Ermeni 13.500, Keldani, 1002, Yahudi ise 500 şeklinde detaylı olarak vermiştir.¹⁵ Cuinet'in bu tarihte verdiği rakamlara göre Müslümanların sayısı artmış görünmektedir. Van merkezde yaşayan Ermenilerin sayısında ise ciddi düşüş görünmektedir. Justin McCarty Ermeni sayısındaki bu düşüşü 1879 yılında Erzurum, Van ve Diyarbakır'da görülen kıtlığa bağlamaktadır.¹⁶ 1895 yılı sayımına göre Van Vilayetinin toplam nüfusu 262.714'tür. Bunların 172.273'ü Müslüman, 63.433'ü Ermeni, 25.108'i Katolik, 1900'ü de Yahudi'dir.¹⁷ Çeşitli sayımlar değerlendirildiğinde Van'da Ermeni nüfusunun ortalama 60.000 civarında olduğu görülmektedir.¹⁸

12 Dilşen İnce Erdoğan, *Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyancıları (1896)* (İstanbul: IQ Yayınları, 2008): 236-238.

13 Orhan Kılıç, "16. ve 17. Yüzyıllarda Van Gölü Çevresinde Ermeni Varlığı ve Türk-Ermeni İlişkileri," *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler 3*, (Ocak 2007): 448-450.

14 Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Çev. Bahar Tırnakçı, (İstanbul: Timaş Yay, 2010): 306-307.

15 Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie, Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée De Chaque Province De L'Asie Mineure*, Tome I-II, (Paris: Ernest Leroux Éditeur, 1891): 700.

16 Justin McCarty, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı*, Çev. Fatma Sarıkaya, (Ankara: TTK. Yayınları, 2018): 136.

17 Erdoğan, *Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyancıları*, 255.

18 Kâmurân Gürün, *Ermeni Dosyası*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010): 144; Şenol Kantarcı, *Tarih ve Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermeni Dosyası*, (Ankara: Lalezar Kitabevi, 2007): 41-42; Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, (Ankara: TTK Yayınları, 2010): 15.

2. 1896 Van İsyanı

Bölgede Müslümanlar ve Ermeniler arasında herhangi bir sorun bulunmazken suni bir şekilde Ermeni sorunu yaratılmaya çalışılmıştır. Bu durum ise en çok şehirde yaşayan Ermenileri etkilemiştir. Van şehrinde Ermeniler, ticareti ele geçirmiş olup, şehirdeki yaklaşık 1000 kadar dükkânın yaklaşık %80'i Ermenilere aittir.¹⁹ Aynı zamanda sanata da yatkın olan Ermenilere önemli devlet görevleri de teslim edilmiştir. Örneğin 1556 yılında şehre Ermeni mimar Selman atanmıştır. Yine Van Gölü çevresinde taşımacılık yapan 400 adet geminin tamamen Ermeniler tarafından işletildiği bilinmektedir. Van'da yaşayan Ermenilerin Müslüman ahali ile hiçbir sorunu bulunmamaktadır. Müslüman ve Ermeni ibadethaneleri şehirde yan yana yükselmiş, mezarlıkları da yine aynı bölgede bulunmaktadır. Halk güven içerisinde Ermenilerin kullandığı tekneler ile Van Gölü'nde seyahat etmiş, Ermeni esnaftan alışverişini yapmıştır. Devlet-Halk münasebeti içerisinde de şehrin yönetimini birlikte yürütmüşlerdir. Dolayısıyla yüzyıllar boyunca birlikte yaşamayı başaramış insanların birbirileri ile sorunları olmaması gerekmektedir.²⁰ Zaten öncesinden beri ateşli Ermeni milliyetçiliği yapan Hırımıyan gibi kişileri içlerinden temizlemeye çalıştıkları, buna karşılık ise ihtilal örgütü taraftarlarının da bunlardan intikam almak için dış biledikleri bilinen bir gerçektir.²¹

Bu şekilde dış destekli ihtilalcilerin kışkırtmaları sonucunda Van'ın siyasî tarihindeki en acı olay XX. yüzyılda yaşanmıştır. Bu yüzyılda Van'da Ermeni isyanları baş göstermeye başlamıştır. İlk isyanlar 1896-1897 yıllarında görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilân etmesiyle Van ve çevresindeki Ermeniler, komitecilerin talimatıyla harekete geçmiştir. Bu harekâtın amacı Kafkasya Ermenileri ile birlikte Rusların ilerlemesini kolaylaştırmaktır. Zira Anadolu'da Ermenilerin yaşadıkları Doğu vilayetleri Rusya için stratejik öneme sahiptir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin Hristiyan uyruklarını kurtarma projesi adı altında Şark Sorunu kapsamında Türk topraklarını işgal etmeyi hedeflemiştir.²² Uzun yıllar hazırlanan Van Ermenileri 2-3 Haziran 1896 gecesi isyan etmişler, olaylar 10 Haziran'a

19 Hüseyin Çelik, "1915'te Van'da Ne Oldu?," *Yeni Türkiye Yayınları Dergisi Ermeni Meselesi Özel Sayısı*, Sayı: 62 (Aralık 2014): 2207.

20 Kılıç, "16. ve 17. Yüzyıllarda Van Gölü Çevresinde Ermeni Varlığı," 456-471; Ayrıca bkz. Hüseyin Çelik, *Görenlerin Gözü İle Van'da Ermeni Mezâlimi*, (Ankara: Cedit Neşriyat, 2005): 170-179.

21 Fikrettin Yavuz, "Bir Din Adamının Ermeni Cemaatine Yaptığı Çağrı: Kırımıyan ve Demir Kepçe Vaazı," *II. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu, Bildiriler 6-8 Mayıs 2015 Erzurum-Türkiye*, Cilt: 2, (Erzurum:2015): 825-836; Tuncay Öğün, "Van'da Ermeni Komiteleri ve Faaliyetleri", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 462 (Ekim 2001): 591.

22 Seyit Sertçelik, *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu, Ortaya Çıkış Süreci (1678-1914)*, (Ankara: 2015): 67.

kadar devam etmiştir. Osmanlı kaynaklarında bu isyanın bilançosu 324 şehit, 255 yaralı Türk, 356 ölü Ermeni şeklindedir. İsyancılar zaman zaman tekrar gün yüzüne çıksa da olaylar Ekim ayının sonunda durulmuştur.²³

3. Armenak ve Ohannes Ferid Boyacıyan'ın Özgeçmişleri

Osmanlı idaresinde yaşayan Ermeniler, kırsalda ziraat, çiftçilik ve zanaatla, şehirlerde ise ticaret, kuyumculuk, bankerlik gibi yüksek kazançlı işlerde meşgul olmuşlardır.²⁴ Doğuda Ermeni isyanları yaşanırken dahi Osmanlı buralara kendi milletlerinden vali muavinleri, kaymakamlar ve müdürler görevlendirmiştir. Durum böyle iken kendi soydaşları onlara zulmetmiştir.²⁵ Örneğin 1893 ile 1897 yılları arasında Tigrad Amirdcanyan, Van Maarif Komisyonu'nun başına getirilmiş, aynı zamanda vilayet tercümanlığı da yapmıştır. Fakat o da diğer devlete sadık Ermeniler gibi komitecilerin ölüm tehditlerine maruz kalmıştır. Şatak Kazası Kaymakam Muavini Karabet'tir. Ohannes Ferid Efendi atanmadan önce 1896 yılında Van Vali Muavini Stefan Melikyan Efendi'dir. Hatta bunların arasında polis müfettişi bile vardır. Nazaret Efendi 1908 yılında Van'da polis müfettişliği görevinde bulunmuştur. Bunlar sadece birkaç örnektir.²⁶ Devlet gerektiği yerlerde liyakati oranında Ermenilere devlet kademelerinde önemli görevler vermiştir. Ancak bu kişiler bizzat kendi ırkdaşlarının saldırılarına maruz kalmışlardır. Ermeni komitelerinin devlete karşı isyanlar çıkarmanın yanında kendi fikirlerine ve davalarına muhalif olanları sindirme ve daha da ileri giderek öldürme yoluna gittikleri, devlete sadık ve kendi emellerine hizmet etmeyen Ermenileri suikastlar düzenleyerek öldürdükleri yukarıda izah edilmiştir. Armenak öldürülmeden önce de Van'da münferit olaylar yaşanmıştır. Daha Van'da isyan çıkmadan önce bunların yoğun bir şekilde hazırlık içerisinde bulduklarına, buna karşılık devletin tedbir almaya çalıştığına ve yine mutedil ya da akliselim diyebileceğimiz Ermenilerin ise devlete muhbirlik iddiası ile öldürüldüklerine dair birçok belge bulunmaktadır. 1880 yılında

23 Nurettin Birol, "1890-1901 Ermeni Olayları ve Halil Rıfat Paşa," *Yeni Türkiye Yayınları Dergisi Ermeni Meselesi Özel Sayısı*, Sayı: 62, (Aralık 2014): 2102; Erdoğan, *Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyancıları*, 336-371; Ergünöz Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları (1896-1916)*, (İstanbul:Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2007): 123-136; Seyit Sertçelik, *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu, Ortaya Çıkış Süreci (1678-1914)*, (Ankara: 2015): 219-227.

24 Mehmet Törehan Serdar, "Osmanlı Devlet Kademesinde Görev Yapan Ermeniler," *Yeni Türkiye Yayınları Dergisi Ermeni Meselesi Özel Sayısı*, Sayı: 60 (Aralık 2014): 722-723.

25 Abdülhamit Kırmızı, "Son Dönem Osmanlı Bürokrasisinde Akraba Ermeniler," *Ermeni Araştırmaları Dergisi* 8 (Kış 2003): 152.

26 Mesrob Krikorian, *Armenians In The Service Of The Ottoman Empire (1860-1908)*, (Newyork: Routledge, 1977): 37-38.

Van'da Ermeni terör örgütü Taşnakyatsun'un infazı ile "Van için bir bela", "polis ve devlet muhbiri" olarak gördükleri Der Bogosyan Ohannes Ağa öldürülmüştür.²⁷ Ermeni komitecileri bu tür eylemleri ilerleyen yıllarda da sürdürmüştür. 1896 yılında isyan hazırlığını yürütürken bunu engellemeye çalışan Papaz Bogos, 6 Ocak 1896 tarihinde kiliseye giderken öldürülmüştür.²⁸ Özellikle komiteciler isyana hazırlık sürecinde silah temin etmek ve diğer masraflar için Van'da şehir ve köylerde yaşayan Ermenilere vergi tayin etmişler, vermek istemeyenleri idama kadar varan çeşitli cezalar ile cezalandırmışlardır.²⁹ Bir tüccarın oğlu olan Ohannes kendisinden örgüt için istenen parayı vermediği için çeteciler tarafından katledilmiştir.³⁰ Van'da Akdamar Kilisesi'nde Ermeni katogigos vekili beş Ermeni ihtilalcisi tarafından kilisenin kapısının önünde 16 Aralık 1904 tarihinde boğazı kesilmek suretiyle öldürülmüş ve suçlular İran'a kaçmışlardır.³¹ Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Zaten sorunun iki halkın birbiri ile olmadığını en bariz kanıtı da Ermenilerin Ermenilere yaptıkları zulümdür. Devlete karşı başkaldırırken, Müslüman halkı katlederken aynı zamanda kendi ırkdaşlarına da zulüm yapmaktan çekinmemişlerdir. Bunu en acı şekilde yaşayanlardan biri de Boyacıyan ailesidir. Bu zulme maruz kalmadan önce iyi eğitim almış, devlet kademesinde yüksek rütbelere ulaşabilmişlerdir. Bunlar iki kardeşlidir. Biri öldürülen Armenak Efendi, diğeri ise kardeşi öldürüldüğü yetmezmiş gibi, Ermeniler tarafından türlü tehditlerle yerini yurdunu bırakmak zorunda kalan Ohannes Ferid Efendi'dir. Babaları Antep'in önde gelen tüccarlarından Kigork Efendi'dir. Kigork Efendi'nin büyük oğlu olan Ohannes Ferid Efendi 1858, Armenak Efendi 1881 yılında Antep kasabasında doğmuşlardır.³²

Armenak, Antep'te mekteb-i iptidai ve İzmir de İngiliz Barkshire okulunda okumuş, ancak diplomasını kaybetmiştir. Bu okul 1872 yılında açılmış ve yüksek dereceli bir ticaret okuludur. Okulda çoğunluğu Protestan olmak üzere Rumların yanı sıra Ermeni çocukları da eğitim görmüşlerdir. Fakat Müslüman öğrenci kaydı bulunmamaktadır. Okul devlet denetiminden

27 Hüseyin Nâzım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi 2*, haz. N. Aktaş-M. Oğuz-M. Küçük (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1993): 388.

28 Mustafa Gül, "1896 Van Ermeni İsyanı ve Sonrasındaki Gelişmeler," *OTAM*, Cilt:8, (1997):142.

29 *Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi*, 199.

30 Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları*, 121; Mehmed Hocaoglu, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezâlîmi ve Ermeniler*, (İstanbul: Anda Dağıtım, 1976): 333-334.

31 Nejat Göyünç "Türkler ve Ermeniler", *Yeni Türkiye Yayınları Dergisi Ermeni Meselesi Özel Sayısı*, Sayı: 60, (Aralık 2014): 26.

32 BOA. DH.SAİD. d. 42/53-54 ve BOA. DH.SAİD. d. 112/261.

uzaktır.³³ Armenak Efendi'nin sicil kaydında kendisinin Türkçe, Fransızca, Ermenice, Rumca ve İngilizceyi iyi derecede bildiği belirtilmiştir. 14 Şubat 1903 tarihinde 675 kuruş maaşla Van Vilayeti Gevaş kazası Kaymakam muavinliğine tayin edilmiştir.³⁴ Armenak Efendi'den önceki Gevaş Kaymakam Muavini olan Vartan Efendi'nin Osmanlı aleyhine olarak katogigosluk ile arasında çatışma çıkarmaya çalıştığı şüphesi hâsıl olmuştur. O yüzden görevden alınarak bidayet mahkemesi azalığına getirilmiştir.³⁵ Armenak Efendi'nin Gevaş Kaymakamlığına getirilmesi Osmanlı'nın böyle önemli bir görevde olacak kişinin sadakatinden emin olmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Ancak Vartan Efendi görevden alınması ile ilgili durumu, Sadarete yazdığı arzuhalinde Armenak Efendi'nin adam kayırma ile kardeşi olan Ohannes'in inisiyatifi doğrultusunda bu makama getirildiği şeklinde açıklamıştır. Vartan Efendi'ye göre haksızlığa uğramıştır.³⁶ Armenak Efendi, Gevaş'ta asayişin sağlanması ve otoritenin tesisi noktasında hassasiyetle çalışmış ve yaptığı hizmetlere karşılık 31 Ekim 1903 tarihinde rütbesi terfi ettirilmiştir.³⁷ 5 Mart 1907 tarihinde tekrar bir terfi almıştır.³⁸

Abisi Ohannes Ferid, Antep Ermeni iptidai ve rüşdiye okullarını bitirmiştir. Özel hocalardan Arapça ve Farsça okumuş ve mektep-i mülkiyeden 1884 yılında âlâ derecesinde mezun olmuştur. Kendisinin bir miktar Arapça ve Rumca, iyi derecede Türkçe, Fransızca ve Ermenice bildiği kaydedilmiştir.

14 Ağustos 1884 tarihinde 26 yaşındayken 1000 kuruş maaşla Ticaret ve Ziraat Nezareti tercüme-i fûnun kaleminde memur olmuş, 11 Ocak 1887 tarihinde bu kalem kaldırılmışsa da 2 ay devam ettikten sonra yine aynı maaşıyla 24 Mart 1887 tarihinde Aydın Vilayeti Valiliğinde vilayet baş kitabete yardımcılığına atanmıştır.³⁹ 13 Aralık 1887 tarihinde rütbe-i saliseye yükseltilmiştir.⁴⁰ Sonrasında Mekteb-i Mülkiye mezunu olarak Kırkağaç Kazası Kaymakamlığına tayini gündeme gelmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nde kaymakamlığa tayin için gerekli şartlar arasında Mekteb-i Mülkiye mezunu olmak, 25 yaşını doldurmuş olmak, mezun olduktan sonra da vali ya da mutasarrıfların yanında bir yıl hizmet etmiş olmak bulunmaktadır. Ohannes Efendi'nin ise bu bir yıl hizmeti henüz

33 Yunus Emre Uçan, "Osmanlı Devleti'nde İngiliz Misyoner Okulları", (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi), 2015, 75-76.

34 BOA. DH.SAİD. d. 112/261.

35 BOA. İ.DH. 1414/32, 15 Recep 1321, 7 Ekim 1903.

36 BOA. DH.MKT. 744/55, 4 Cemaziyevvel 1321, 29 Temmuz 1903.

37 BOA. DH.MKT. 785/19, 9 Şaban 1321, 31 Ekim 1903.

38 BOA. DH.MKT. 1150/87, 20 Muharrem 1325, 5 Mart 1907.

39 DOA. DH.MKT. 1401/85, 3 Cemaziyelahir 1304, 27 Şubat 1887.

40 BOA. İ.DH. 1057/83007, 26 Rebiülevvel 1305, 12 Aralık 1887.

doldurmadığından daha sonra açılacak bir kaymakamlığa tayinine kadar aynı maaşla istihdamı Dâhiliye Nezareti tarafından uygun görülmüştür.⁴¹ Aynı zamanda vilayet idare meclisi müstantikliği de kendisine ilave görev olarak verilmiştir. 7 Mart 1889-11 Temmuz 1889 tarihleri arasında 250 kuruş zamlı maaş ile Bayındır kazası kaymakam vekâleti görevinde bulunmuştur. 7 Ekim 1891 tarihinde 1750 kuruş maaşla Kerpe kazası kaymakamlığına tayin olmuştur.⁴² Burada yaptığı hizmetlerden dolayı 13 Ekim 1892 tarihinde beşinci dereceden Mecidî nişanı almıştır.⁴³ 8 Ağustos 1896 tarihinde 5000 kuruş maaşla Van Vilayeti Vali Muavinliğine tayin olmuştur. Ohannes Ferid Efendi'nin Van Valiliğine atandığı zaman dilimi isyanların ateşinin söndüğü ancak hala bazı hareketlenmelerin devam ettiği döneme rastlamaktadır.

Görevi esnasında Van'da meydana gelen olayların önlenmesinde etkin bir rol almaktan kaçınmamış ve Sultan Abdülhamit'ten gelen emir doğrultusunda halkı 23 Mayıs 1897 Pazar günü kiliselerde toplayarak murahhas vekili ile beraber telkinlerde bulunmuşlardır. Ermenilerin şu ana kadar içinde buldukları toplum içerisindeki huzur ve sükûnetlerini padişaha borçlu oldukları yapılan konuşmada vurgulanmıştır. Ayrıca murahhas hanede bulunan başkilisede yine binlerce Ermeni'nin bulunduğu esnada nasihat edilmiştir. Onun bu yaptığı çalışmalar aynı zamanda devlete olan sadakatinin de bir göstergesi olmuştur.⁴⁴

10 Şubat 1898 tarihinde rütbe-i evveli sınıf-ı sanisine terfi etmiştir. Ohannes Ferid Efendi, rahatsızlığından ötürü üç ay İstanbul'da bulunmak üzere izin istemiş, bu isteği kabul edilmiştir. Ancak dönüşü bir hayli uzun sürmüştür. İzni 13 Temmuz 1901 tarihine kadar uzatılmıştır.⁴⁵ 4 Ağustos 1901 tarihinde ikinci rütbeden Mecidî nişanı verilmiştir. 1903 yılında devlete sadık bir görevli olarak yeniden terfi almıştır.⁴⁶ Osmanlı Hükümeti bir taraftan komiteciler tarafından kışkırtılan Ermeniler ile mücadeleyi sürdürürken, diğer taraftan devlete sadık olan Ermenileri de mükâfatlandırarak, bunları komitecilerin tesirinden uzak tutmaya çalışmıştır.⁴⁷ Bu uygulama ile Osmanlı kendisine sadık Osmanlı Ermenilerinin devlete olan bağlılığını artırmaya çalışmıştır. Ohannes Ferid Efendi Van'da 11 yıl iyi bir şekilde hizmet etmiştir.

41 BOA. DH.MKT. 1470/86, 5 Rebiülahir 1305, 21 Aralık 1887.

42 BOA. DH.MKT. 1880/12, 15 Rebiülevvel 1309, 19 Ekim 1891.

43 BOA. DH.MKT. 1992/57, 30 Muharrem 1310, 24 Ağustos 1892.

44 BOA. Y.MTV. 158/10, 22 Zilhicce 1314, 24 Mayıs 1897.

45 BOA. BEO. 1306/97925, 29 Zilhicce 1316, 10 Mayıs 1899; BOA. BEO. 1630/122220, 22 Zilkade 1318, 13 Mart 1901; BOA. DH.MKT. 485/23, 13 Muharrem 1320, 21 Nisan 1902.

46 BOA. DH.MKT. 626/67, 4 Şevval 1320, 4 Ocak 1903.

47 Birol, "1890-1901 Ermeni Olayları ve Halil Rifat Paşa", 2094.

Fransa Hükümeti Halk Eğitim ve Kültür Bakanlığı tarafından Mart 1907’de kendisine Officier d’Accademie nişanı verilmiştir. Kendisine verilen bu nişanı Hükümete sunmuş ve kabul edilmiştir.⁴⁸ Başarılarla dolu devlete sadakatini ispat etmiş olan Ohannes Eferid Efendi’nin hayatında dönüm noktası ise kardeşinin öldürülmesidir.

4. Van’da Ermeni Hareketliliği ve Ali Paşa’nın Van’a Vali Vekili Olarak Atanması

1896 isyanında rol alan Ermeniler bundan sonra da Van’da huzursuzluk yaratmaya devam etmişler, fırsatını bulduklarında yine ayaklanmak üzere hazırlıklarını sürdürmüşlerdir. Ermenilerin bu hareketliliğinden haberdar olan Osmanlı Hükümeti Van’a 18 Mart 1907 de Hakkâri mutasarrıfı Ali Rıza Paşayı Vali Vekili olarak tayin etmiştir. Ali Rıza Paşa’ya aynı zamanda Hakkâri mutasarrıflığı yanında tayin edildiği Vali Vekilliği için on bin kuruş maaş bağlanmıştır. Ali Rıza Paşa iyi idaresinin yanında Van’da yaşayan Ermenilerle Türkler arasında büyük bir itibar kazanmış, dikkatli bir şekilde Ermeni meselesini takip ederek şehirde huzuru tesis etmiştir. Bu çalışmaları üzerine Ali Rıza Paşa 20 Eylül 1907 de Van Valiliğine asaleten atanmıştır. Ali Rıza Paşa, Van Valisi iken titizlikle çalışmış, bir türlü yakalanamayan kanun kaçaklarını takibata alarak birçoğunu yakalatmıştır. Devletin alış verişini, mali kaynaklarını düzene koymuştur. Ticareti elinde bulunduran Ermenilerin senelerden beri ödemedikleri vergi borçlarını tahsil etmiş, bu sayede vilayetin gelirini artırarak aylardır ödenmeyen memur maaşlarını ödemiştir. Böylece Van’da devlet otoritesi tesis edilmiştir. Bundan sonra Ali Rıza Paşa’nın Van’da halk nezdinde itibarı artmıştır. Adalet işlerinin aksayan yönlerinin yoluna koyularak Ermenilerle ihtilaf teşkil edebilecek bütün meselelerin gözden geçirilip bozulan sosyal barışın tekrar tesis edilmesi ve şehre sükûnetin hâkim olması ile Müslüman-Hıristiyan geniş halk kitleleri tarafından büyük bir beğeniyle takdir edilen Ali Rıza Paşa’nın icraatları elbette Rusya destekli Ermeni ihtilal çetelerini rahatsız etmiştir. Onun bu faaliyetlerinden rahatsız olan komiteciler, baskıdan kurtulmak için işe önce Ali Rıza Paşa’nın etrafında destekçi Ermeni devlet adamlarını öldürmekten başlamışlardır. Bunun ilk mağduru ve maktulü de Armenak Efendi olmuştur.⁴⁹

48 BOA.İ.TAL. 456/34, 24 Ramazan 1326, 20 Ekim 1908; BOA.DH.MKT. 2649/57, 11 Şevval 1326, 6 Kasım 1908; BOA. BEO. 3453/258960, 19 Zilkade 1326, 13 Aralık 1908.

49 Faiz Demiroğlu, *Van’da Ermeni Mezâlîmi (1895-1920)*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1985): 53-54; Doğan Kaya, “Van ve Çevresinde Ermeni Mezâlîmi (1912-1916) Üzerine Söylenmiş Ağıtlar ve Destanlar,” *Ali Çelik Armağanı*, (Ankara: 2014): 331.

5. Armenak Boyacıyan'ın Öldürülmesi ve Abisi Ohannes Ferid Efendi'nin Durumu

14 Şubat 1903 tarihinde Gevaş Kaymakam Muavinliğine atanan Armenak Efendi, yaklaşık 4,5 yıl bu görevde kalmıştır. 15 Temmuz 1907 tarihinde Van merkezde görevli olarak bulunduğu esnada Ermeni komiteciler tarafından Ermeni mahallesinde bir sokakta katledilmiştir. Armenak'ın öldürüldüğü zaman dilimi sabahın erken saatleridir ve sokak tenhadır. Öldürülme nedeni ise komitecilerin eylemlerini Armenak'ın haber verdiği düşüncesine kapılmalarıdır. Aslında bu ilk değildir. Ermeniler hükümeti eylemlerinden haberdar ettiklerinden şüphelendiği birçok Ermeni'yi öldürmüştür. Hatta 1905 yılında kendi din adamlarını öldürmekten dahi çekinmemişlerdir. Osmanlı Devleti Armenak'ın öldürülmesine karışan faillerin biran evvel yakalanması için gerekli hassasiyeti göstermiştir. Öldürme olayına karıştıkları düşünülen kişiler anında yakalanıp tutuklanmış, olayla ilgisi bulunanların da yakalanması için çalışmaların başlatıldığı Van Vilayeti'nden gönderilen şifreli telgrafta İstanbul'a bildirilmiştir.⁵⁰ Fakat bu durum sadece Armenak'ı değil o sırada Van Vali Muavini bulunan kardeşi Ohannes Ferid Efendiyi de etkilemiştir. Zira Ohannes Ferid Efendi de komiteciler tarafından tehdit edilmektedir ve kendisi de artık orada kalmak istememektedir.⁵¹ Hükümet hemen harekete geçerek önce Ferid Efendi'yi İstanbul'a getirerek en nazından onun da öldürülmesinin önüne geçmiştir.⁵² 31 Temmuz 1907 tarihinde Van Vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafta Ohannes'in Trabzon yoluyla İstanbul'a gideceği ve güvenliğinin sağlanması için kendisine yeteri kadar jandarma tahsis edildiğini bilgisine ulaştırmak mümkündür.⁵³ Bundan sonraki süreçte Ohannes Efendi aynı maaşla Mamuratülaziz Vilayeti Vali Muavinliğine nakledilmiştir. (3 Aralık 1907)⁵⁴ Fakat Ohannes Ferid Efendi hem yaşadığı bu elim olaydan hem de rahatsızlığından ve halen süregelmekte olan Van'daki olaylar yüzünden Mamuratülaziz'e gidemeyeceğini bildiren bir dilekçe kaleme almıştır.⁵⁵ Bunun üzerine 7 Ocak 1908 tarihinde 2000 kuruş maaşla Cemiyet-i Rüşumiye azalığına nakledilmiştir.⁵⁶ 13 Ağustos 1908 tarihinde bu azalığın

50 BOA. DH.ŞFR. 384/28, 5 Cemaziyelahir 1325, 16 Temmuz 1907.

51 BOA. DH.MKT. 1184/57, 11 Cemaziyelahir 1325, 22 Temmuz 1907.

52 BOA. DH.ŞFR. 384/86, 11 Cemaziyelahir 1325, 22 Temmuz 1907; BOA. BEO. 3109/233123, 14 Cemaziyelahir 1325, 25 Temmuz 1907; BOA. BEO. 3109/233124, 14 Cemaziyelahir 1325, 25 Temmuz 1907; BOA. İ.HUS. 156/23, 13 Cemaziyelahir 1325, 24 Temmuz 1907.

53 BOA. DH.ŞFR. 385/39, 20 Cemaziyelahir 1325, 31 Temmuz 1907.

54 BOA. BEO. 3201/240008, 29 Şevval 1325, 5 Aralık 1907.

55 BOA. DH.MKT. 1184/57, 4 Zilkade 1325, 9 Aralık 1907; BOA. BEO. 3210/240692, 11 Zilkade 1325, 16 Aralık 1907.

56 BOA. İ.RSM, 30/28, 3 Zilhicce 1325, 7 Ocak 1908.

lağvedilmesi üzerine kadro dışı kalmış, kendisine 1500 kuruş kadro harici maaş bağlanmıştır. Bunun üzerine kendisi herhangi bir vilayette Vali Muavinliği talebinde bulunmuş, 10 Aralık 1908 tarihinde 4000 kuruş maaşla Kosova Vilayeti Vali Muavinliğine tayin olunmuştur. Maaşı yeni düzenlemeden dolayı 14 Nisan 1909 tarihinde 3500 kuruşa indirilmiştir. Kendisi maaşının düşürülmesine karşı çıkmış, dünyanın her yerinde yıllar geçtikçe bir memurun maaşının arttığını fakat kendisinin aynı vazifede daha düşük maaş aldığını ve bu durumda geçiminin zorlaştığını beyan etmiştir.⁵⁷ Kosova Vilayetinde Vali Muavinliğinin yanı sıra Mekteb-i Sanayi, Ziraat ve Zabıta-i Sıhhiye Komisyonlarına da başkanlık etmiş ve bunları da başarıyla yerine getirmiştir. 14 Ağustos 1909 tarihinde bütün muavinliklerin lağvı sebebiyle açıkta kalmıştır. Kosova Valisi Hüseyin Hüsnü tarafından Sadarete gönderilen yazıda yine Ohannes'in devlete yaptığı hizmetlerden ve sadakatinden bahsedilmiş ve en kısa zamanda kendisine uygun bir memuriyete yerleştirilmesinin uygun olacağı beyan edilmiştir.⁵⁸ Bunun üzerine 7 Eylül 1909 tarihinde 4000 kuruş maaşla Limni mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Sonradan Limni sancağının idaresinde yeni bir düzenlemeye gidilerek biraz daha büyütülmesi üzerine idareye muvafık olamayacağı düşünüldükçe ileride kendisine uygun bir yere tayin olunmak üzere açığa alınmıştır. Ohannes Ferid Efendi bu durumdan rahatsız olmuştur. Mülkiye Mektebi'nden mezun, kaymakamlıkta ve vali muavinliklerinde yıllarca çalışmış tecrübeli biri ve herhangi bir suiistimali olmadığı halde açığa alınmasının nedenini öğrenmek istemiştir. Yapılan açıklamada ise "Limni sancağı savaş sebebiyle bir kat daha önem kazanmıştır. Bu yüzden buranın mutasarrıflığında askeriyeden birinin bulunması lazım gelmektedir" denilmiştir. 2 Haziran 1912 tarihinden itibaren 1333 kuruş mazuliyet maaşı almıştır. 8 Eylül 1912 tarihinde 6000 kuruş maaşla Canik Sancağı mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Ancak idarenin yürütülmesinde başarılı olmadığını 15 Mart 1913 tarihli mahalli idare meclisi tarafından bildirilmiştir. Bunun üzerine kendisine 2000 kuruş mazuliyet maaşı bağlanmıştır.⁵⁹ Ohannes Ferid Efendi'nin bundan sonraki memuriyet hayatı ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin yüzyıllarca birlikte yaşadığı, *Millet-i Sadıka* olarak nitelendirdiği Ermeni milletini Batılı devletlerin ve onların beslediği

57 BOA. TFR.ŞKT.166/16534, 25 Safer 1327, 18 Mart 1909.

58 BOA. TFR.I.A. 40/3985, 23 Şaban 1327, 9 Eylül 1909.

59 BOA. DH.SAİD.d. 42/53-54.

komitecilerin kışkırtmaları neticesinde önce isyanlar çıkarmışlar, ardından buldukları bölgelerde Müslümanları ve kendi faaliyetlerine karşı çıkan soydaşı Ermenileri katletmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin buna karşılık aldığı tedbirler ise dış destekli basın ve Ermeni ayrılıkçı fikrini benimseyen yazarlar tarafından Ermeni katliamı şeklinde kamuoyuna lanse edilmiştir. Her ne kadar Osmanlı Devleti bu tür haberlerin asılsız olduğu şeklinde bilgilendirme yapsa da bunlar pek dikkate alınmamış, bu konuda savunmada kalan taraf olmuştur. Devletin idaresinde, ticari ve sosyal hayatta var olan Türk-Ermeni yaşantısı ise göz ardı edilmiştir.

Bugüne kadar Van Ermeni Olayları üzerine yapılan çalışmaların birçoğu 1896 ve 1915 olayları üzerine yoğunlaşmaktadır. Aslında arşiv belgeleri de ortaya koymaktadır ki Van'da Ermeni çeteleri hiç rahat durmamış, Osmanlı Hükümeti ise bu konuda gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır. Van'da komitecilerin hücre evlerinde zaman zaman silahlar ve Ermeni ahaliyi kışkırtıcı yayınlar bulunduğu, bunların devletin eline geçmesinin ise onları çok kızdırdığı anlaşılmaktadır. Hatta bunun sorumlusu olarak gördükleri devlete sadık Ermeni vatandaşlarını ve kendi din adamlarını dahi öldürmekten çekinmemişlerdir. Ermenilerin zulmü konusunda haklı olarak daha çok Müslüman ahaliye yapılanlar gündeme getirilmiş ise de aslında bu çetelerin en büyük zararı neticede yine kendi vatandaşlarına olmuştur. Çünkü devletine sadık vatansever kişiler yaşanan olaylar yüzünden hem Ermeni oldukları için ister istemez çevre tarafından kendisine şüphe ile bakılan kişi konumuna gelir iken diğer yandan komiteci Ermenilerin baskısına ve zulmüne maruz kalmışlar ve bu şekilde hayatları altüst olmuştur. Aslında günümüzde sürdürülmekte olan Ermeni soykırımı iddiaları da en fazla Ermenistan'da yaşayan Ermenilere zarar vermektedir. Bu noktadan hareketle Ermeni'nin Ermeni'ye zulmü devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

1. Bab-ı Ali Evrak Odası Belgeleri (BEO.): . 1306/97925; 1630/122220; BEO 3109/233123; 3109/233124; 3201/240008; 3210/240692; 3453/258960.

2. Dâhiliye Nezareti

Mektubi Kalemî Evrakı (DH.MKT.): 485/23; 626/67; 744/55; 785/19; 1150/87; 1184/57; 1401/85; 1470/86; 1880/12; 1184/57; 1992/57; 2649/57

Sicil-i Ahval İdare-i Umumi Defterleri (DH.SAİD.d.): 42/53-54; 112/261.

Şifre Kalemî (DH.ŞFR.): 384/28; 384/86; 385/39.

3. İradeler

Dâhiliye (İ.DH.): 1057/83007; 1414/32.

Hususi (İ.HUS.): 156/23

Rüsumat (İ.RSM.): 30/28.

Taltifat (İ.TAL.): 456/34.

4. Teftişat-ı Rumeli Evrakı

Arzuhaller (TFR.ŞKT): 166/16534.

Sadaret Evrakı (TFR.I.A.): 40/3985.

5. Yıldız Evrakı

Mütenevvi Maruzat (Y.MTV): 158/10

Yayımlanmış Belgeler

Hüseyin Nâzım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, Cilt: 2, Haz. N. Aktaş-M. Oğuz-M. Küçük, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1993

Kaynak Eserler ve İncelemeler

Açıkses, Erdal ve Ebru Güher. “Ermeni Sorununun Ortaya Çıkmasında Amerikan Basın-Yayın Faaliyetlerinin Rolü.” *II. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu, Bildiriler 6-8 Mayıs 2015 Erzurum-Türkiye*, Cilt: 2 (2015): 1033-1047.

Akçora, Ergünöz. *Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları (1896-1916)* İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları (2007).

Akçora, Ergünöz, Kaya Mehmet. “Ermeni Komitelerinin Anadolu’da Çıkardıkları İsyancılar (1878-1905).” *Yeni Türkiye Yayınları Dergisi*, Sayı: 62, (2014): 1887-1957.

Banoğlu, Niyazi Ahmet. *Ermeni’nin Ermeni’ye Zulmü*. Ankara: Gündüz Matbaacılık, 1976.

Baykara, Tuncer. *Anadolu’nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I Anadolu’nun İdari Taksimatı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2000.

Biröl, Nurettin. “1890-1901 Ermeni Olayları ve Halil Rıfat Paşa.” *Yeni Türkiye Yayınları Dergisi Ermeni Meselesi Özel Sayısı*, Sayı: 62 (2014): 2067-2108.

Cuinet Vital, *La Turquie D’Asie, Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée De Chaque Province De L’Asie Mineure*, Tome I-II, Paris: Ernest Leroux Éditeur, 1891.

Çelik, Hüseyin. *Görenlerin Gözü İle Van’da Ermeni Mezâlimi*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2005.

Çelik, Hüseyin. “1915’te Van’da Ne Oldu?.” *Yeni Türkiye Yayınları Dergisi Ermeni Meselesi Özel Sayısı*, Sayı: 62 (2014): 2207.

Demiroğlu, Faiz. *Van’da Ermeni Mezâlimi (1895-1920)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1985.

Emrahov, Ziyad. “Rusya Arşiv Belgelerinde Kafkasya’nın Ermeni Din Adamlarının Osmanlı İmparatorluğu’nda Çıkarılmış İsyancılar (1890-1896 Yılları) Verdiği Destek.” *Ermeni Araştırmaları*, 2014: 115-124.

Erdal, İbrahim. “Ermeni Komitecilerin Ermeniler ve Diğer Gayrimüslimlere Yaptığı Baskı ve Saldırıları.” *Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler*, Ed: İbrahim Erdal ve Ahmet Karaçavuş, İstanbul: IQ Yayıncılık, 2009: 41-54.

Erdoğan, Dilşen İnce. *Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyancıları (1896)*, İstanbul: IQ Yayıncılık, 2008.

Osmanlı Devleti Hükümeti, *Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi, İlan-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra*. İstanbul: 1332.

Göyünç, Nejat. “Türkler ve Ermeniler.” *Yeni Türkiye Yayınları Dergisi Ermeni Meselesi Özel Sayısı*, Sayı: 60. (2014): 25-73.

Gül, Mustafa. “1896 Van Ermeni İsyanı Ve Sonrasındaki Gelişmeler.” *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, Sayı: 8 (1997): 139-149.

Gürün Kâmuran. *Ermeni Dosyası*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010.

Halaçoğlu, Yusuf. *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*. Ankara: T.T.K. Yayınları, 2001.

Hocaoğlu, Mehmed. *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezâlîmi ve Ermeniler*. İstanbul: Anda Dağıtım, 1976.

Kantarıcı, Şenol. *Tarih ve Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermeni Dosyası*. Ankara: Lalezar Kitabevi, 2007.

Karpat, Kemal. *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*. Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Kaya, Doğan, “Van ve Çevresinde Ermeni Mezâlîmi (1912-1916) Üzerine Söylenmiş Ağıtlar ve Destanlar.” Ali Çelik Armağanı. Ankara: 2014: 331-343

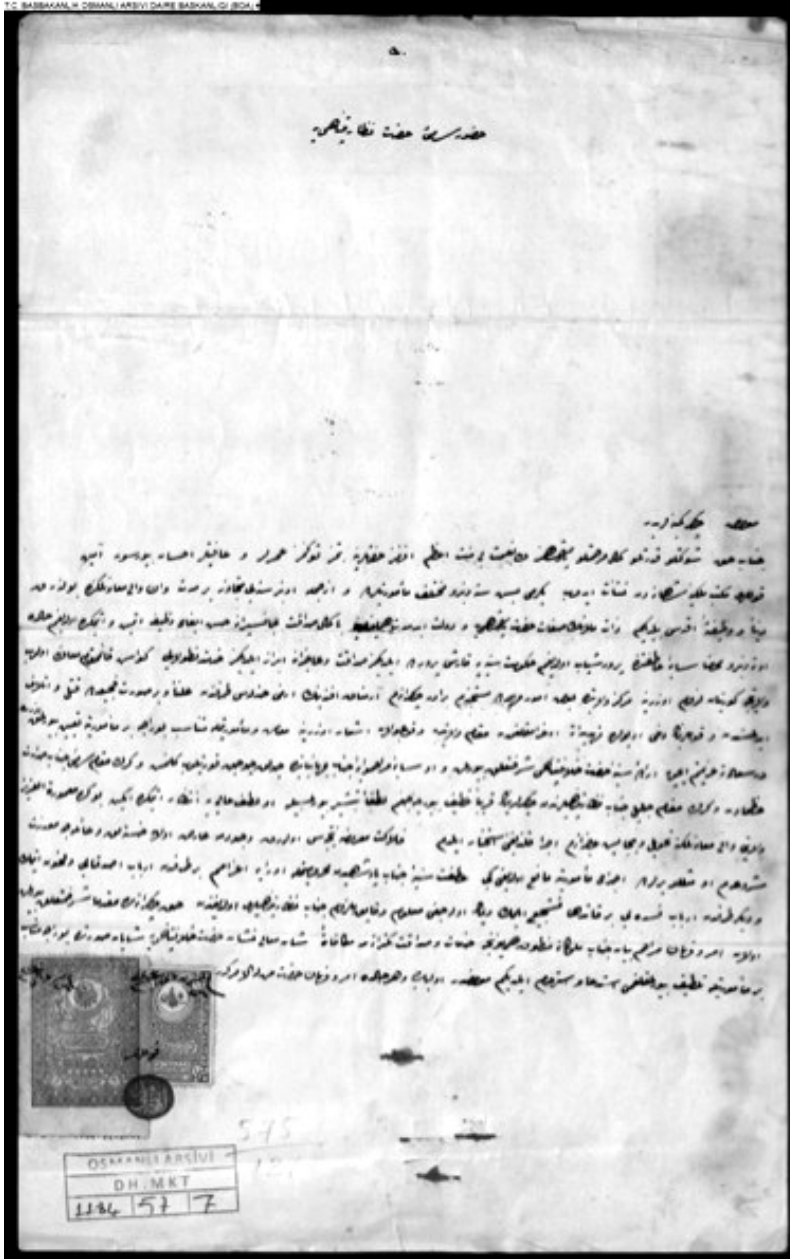
Kılıç, Orhan. “Van Eyaletine Bağlı Sancaklar ve İdarî Statüleri (1558-1740)” *Osmanlı Araştırmaları* 21. İstanbul: Enderun Kitabevi, 2001: 189-210.

Kılıç, Orhan. “16. ve 17. Yüzyıllarda Van Gölü Çevresinde Ermeni Varlığı ve Türk-Ermeni İlişkileri.” *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler* 3. (2007): 439-473.

- Kılıç, Orhan. “Van.” *TDV İslâm Ansiklopedisi* 42. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2012: 505-510.
- Kırmızı, Abdülhamit. “Son Dönem Osmanlı Bürokrasisinde Akraba Ermeniler.” *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8. (Kış 2003): 137-152.
- Krikorian, Mesrob. *Armenians In The Service Of The Ottoman Empire (1860-1908)*. Newyork: 1977.
- Küçük, Cevdet. *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*, İstanbul : Güryay Matbaacılık, 1984.
- McCarty, Justin. *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı*. Çev. Fatma Sarıkaya, Ankara: TTK Yayınları, 2018.
- Öğün, Tuncay. *Van’da Ermeni Komiteleri ve Faaliyetleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 462. (Ekim 2001): 590-606.
- Özdemir, Hikmet Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu. *Ermeniler: Sürgün ve Göç*. Ankara: TTK Yayınları, 2010.
- Serdar, Mehmet Törehan. “Osmanlı Devlet Kademesinde Görev Yapan Ermeniler”, *Yeni Türkiye Yayınları Dergisi Ermeni Meselesi Özel Sayısı*, Sayı: 60, (2014): 722-727.
- Sertçelik, Seyit. *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu, Ortaya Çıkış Süreci (1678-1914)*. Ankara: 2015.
- Şafak, Ali. “Mukayeseli Hukuk Açısından Azınlık Haklarına Bir Bakış ve Ermeni Katolik Patrikliği ile İlgili Bir Fermanın Değerlendirilmesi”, *Yeni Türkiye Yayınları Dergisi*. Sayı: 60. (2014): 340-344.
- Uçan, Yunus Emre. *Osmanlı Devleti’nde İngiliz Misyoner Okulları*. Basılmamış Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi, 2015.
- Yavuz, Fikretin. “Bir Din Adamının Ermeni Cemaatine Yaptığı Çağrı: Kırmıyan ve Demir Kepçe Vaazı.” *II. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu, Bildiriler 6-8 Mayıs 2015 Erzurum-Türkiye 2*. Erzurum: 2015: 825-836.

EKLER

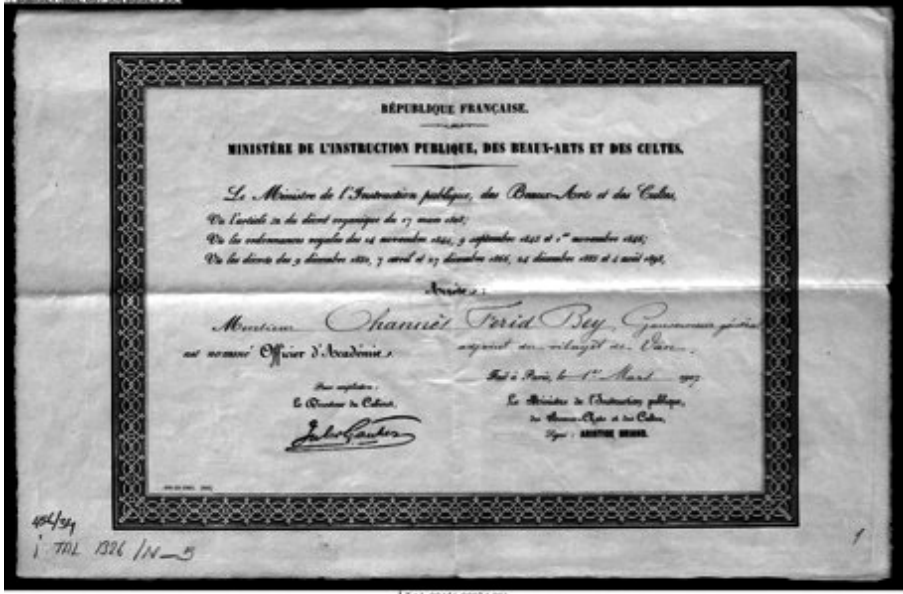
Ek:1 Ohannes Ferid Efendi'nin Dilekçesi

DH MKT 01184 00057 007

Ermeni Ayrılıkçı Militanların Ermeni Halka Yönelik Saldırıları:
Antepli Boyacıyan Ailesi Örneği

Ek: 2 Ohannes Ferid Efendi'ye Fransa Tarafından Verilen Nişan Belgesi

Yayın Geliş Tarihi: 20.11.2019

Yayına Kabul Tarihi: 05.12.2019

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Ertekin, Berfin Mahide. "Hepimize Bir Bayrak." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 64 (2019): 83-87.

Kitap Tahlili

HEPİMİZE BİR BAYRAK

(A FLAG FOR US ALL)

Berfin Mahide ERTEKİN*

Kitap Adı: Hepimize Bir Bayrak

Yazar: Torkom Istepanyan

Yayınevi: Tarla Yayınları, Mayıs 1967

Yayın yeri: İstanbul

Dil: Türkçe

Sayfa Sayısı: 140

"19 Mayıs 1919 sabahı Samsun ufuklarında doğan Atatürk isimli bir güneşin ışınları altında, benliğini bulan günümüzün genç Mehmeleri, Aşşeleri, Nubarları, Marileri, Yanileri, Elisoları, Kohenleri ve Klaraları, sizler ki bir gün bu mukaddes yurdun bir an önce kalkınması yolunda birçok alanlarda birlikte vazife alacaksınız, şimdiden birbirinize öyle sınıksız sarılınız ki bir daha hiçbir yabancı tahrik ve tesir sizleri birbirinizden asla koparamasın. Çünkü bu kopuş daima her iki tarafı da telafisi imkansız zararlara duçar etmiştir. Bu itibarla Ulu Tanrının bu kopuşu aziz Türk Milletine bir daha asla göstermemesini dilerim.¹"

Torkom Istepanyan, Mayıs 1967

* ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5121-8910>
Misafir Araştırmacı, Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM), bertekin@avim.org.tr

1 Torkom Istepanyan, *Hepimize Bir Bayrak*, (Tarla Yayınları: İstanbul, 1967): 82.

Adapazarlı ve Ermeni asıllı bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Torkom Istepanyan, 1967 yılının Mayıs ayında “Hepimize Bir Bayrak” adlı kitabını, *Cumhuriyet Gazetesi*’nde kaleme aldığı bir yazı sonrasında aldığı kararla yayınlamıştır. Cumhuriyet gazetesinde Türkiye Ermenileri üzerine pek çok yazı yayınlayan Istepanyan’ın bu fikir yazılarından, bir Türkiye vatandaşı olmaktan gurur duyduğu anlaşılmaktadır. 1978 yılında yine Cumhuriyet gazetesine yazdığı “Ermeni Kurtuluş Ordusu” adlı bir okuyucu mektubunda, Türkiye’de yaşayan Ermenilerin özgürlüğünden, tüm Ermenilere yansıtılan Ermeni Kurtuluş Ordusu gibi oluşumların başka güçler tarafından halklar arası gerginliği artırma amacıyla kullanıldığından bahsetmektedir². Yazarın ayrıca 1984 yılında yayınladığı “Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılında Türk-Ermeni İlişkileri” isimli başka bir kitabı daha bulunmaktadır.

Istepanyan’ın 1967 yılında yayınlanan “Hepimize Bir Bayrak” adlı kitabı, hatırat-inceleme türünde yazılmış bir kitaptır ve çoğunlukla Istepanyan’ın anıları ile hatıralarından oluşmaktadır. Kitap iki bölümden oluşmakta; ilk bölüm Torkom Istepanyan’ın çocukluk yıllarını da kapsayan Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde geçen farklı anı ve hatıraları içermektedir. İkinci bölüm ise Ermeni, Musevi ve Rum gayrimüslim vatandaşların biyografileri ve bu vatandaşların Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyetine nasıl hizmette bulduklarını anlatan pasajları içermektedir.

Istepanyan kitabında, Müslüman ve Türkler ile gayrimüslimler arasında gerginliğin çıkmasının, I. Dünya Savaşı olayları ile Sevk ve İskân Kanununun çıkartılmasının sebebini *iç ve dış düşmanlar* olarak göstermiş, bunlara rağmen sevk ve sonrasında Müslüman halk ile Türk Ordusu’nun gayrimüslimlere hoşgörülü ve kucak açan tutumla yaklaştığı mesajını vermeyi amaçlamıştır. Istepanyan mesajlarını, anı ve hatıralarını anlatma yolu ile okuyucuya sunmuştur. Ayrıca yazar, kitabın ikinci bölümünde vatana hizmet etmiş Ermeni, Musevi ve Rum asıllı Türk Vatandaşlarından örnekler sunarken gayrimüslim azınlığın da Türk ve Müslümanlar kadar Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti’ni vatan olarak sahiplenip vatanın ilerlemesi için devlet görevleri, ticaret, sanat, akademisyenlik gibi alanlarda çalıştığını belirtmiştir. Bu bağlamda Istepanyan, hem I. Dünya Savaşı ile Sevk ve İskân Kanununun uygulandığı dönemde hem de Cumhuriyetin kuruluş yılları ile sonraki dönemlerde Müslüman ve gayrimüslim halkın *kardeşçe* yaşadığını, aynı vatan içinde *bir* olduklarını savunmaktadır. Ancak yazar kitabında dönemin sıkça

2 Torkom Istepanyan, “Ermeni Kurtuluş Ordusu,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Kasım 1978. <https://core.ac.uk/download/pdf/38321227.pdf>.

yapılan hatalarından biri olarak Sevk ve İskân kanununu *tehcir* olarak adlandırmakta ve kitabında bu terimi söz konusu kanunu anlatmak için kullanmaktadır.

Ayrıca yazar, kitabını Kahraman Şerefli Türk Ordusu'na ithaf ettiğini belirtmiştir. Sebebi ise İstepanyan'ın, hem Sevk sebebi ile göç ettirildikleri yerde Türk Askerlerin Ermenilere karşı sahiplenici ve koruyucu tutumu hem de Cemal Paşa'nın Sevk ve İskân sebebiyle Şam'a giden Ermenilere olan yardımına tanıklık etmesidir.³ Bu kapsamda kitapta açıkça İstepanyan'ın Türk Ordusu ile Atatürk'e hayranlık ve minnet duygusu beslediği görülmektedir.

Sevk ve İskân Kanunu sebebiyle ailesinin de bulunduğu Ermeni grup ile Kütahya'nın Simav ilçesine gelen ve orada 6 aydan fazla yaşayan yazar, İstepanyan, Simav'da Ermeni grubun yerel halk tarafından sahiplenilip korunmasına şahitlik etmiştir.⁴ İstepanyan, çocukluk yıllarına rastlayan bu dönemi, Müslüman vatandaşların Ermeni gruba yaklaşımları ve girdikleri sosyal ilişkiler çerçevesinde detaylıca anlatmıştır. Simav halkının Ermeni gruba "emanet" gözüyle bakıp sahiplenmesi ve evlerinin kapılarını açması, tarlada birlikte çalışıp Ermeni gruba gelir sağlaması İstepanyan tarafından "Türk Asilliği" olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamda İstepanyan'ın Müslüman Türk halka da minnet duyguları ile derin sevgi beslediği görülmektedir.

İstepanyan'ın annesi, Sevk ve İskân Kanunu sonrasında hem Adapazarı'nda hem Ankara'da Mustafa Kemal Atatürk'ün hizmetinde görev almış Ermeni asıllı bir Türk vatandaşdır. Kitapta ayrıca, İstepanyan'ın annesi Marizaruhi İstepanyan'ın da kendi ağzından aktarılan Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili bir anısı da yer almaktadır. İstepanyan'ın anı ve hatıralarından anlaşılmaktadır ki, İstepanyan'ın birlik ve beraberliğin altını çizmesi, aynı zamanda çocukken – Sevk ve İskân kanununun uygulandığı yıllarda dahi- annesi Marizaruhi'nin İstepanyan'a aştığı Müslüman-Gayrimüslim kardeşliği ve vatan sevgisi duygularından da gelmektedir.

İstepanyan'ın çocukluğu da bir müddet Mustafa Kemal Atatürk'ün yanında geçmiş ve eğitimine Atatürk'ün katkısı olmuştur.⁵ Bu sebeptendir ki İstepanyan'ın anı ve hatıralarında çokça Mustafa Kemal Atatürk'ün öğretilerini görmek mümkündür. Bu öğretiler arasında İstepanyan'ın en çok vurguladığı husus, eğitimin önemi ve Müslüman Türkler ile Gayrimüslimlerin el ele verip vatan için birlikte çalışmasının yanı sıra Atatürk ilke ve inkılaplarının da

3 Torkom İstepanyan, *Hepimize Bir Bayrak*, (Tarla Yayınları: İstanbul, 1967):72

4 A.g.e., 19

5 A.g.e., 55

önemidir. Istepanyan'a göre Müslümanlar ile Gayrimüslimler bir araya gelerek, Atatürk ilkeleri doğrultusunda, *tekrar dış güçler tarafından hazırlanan tuzağa düşmemek için*, kardeşçe vatanın çıkarları için çalışmalıdır. Mustafa Kemal Atatürk'ün cenaze töreninde sarayda bulunduğunu belirten Istepanyan, anılarında ambiyansı detaylıca betimlemiş ve tam da birlik ruhuna işaret etmiştir.

Anılarında Gülbenkyan'ın Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlığına geçişini de anlatan Istepanyan, soydaşlığın ikinci planda tutulması gerektiği ve birinci planda olması gerekenin ise *vatan* olduğunu ifade etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti bir savaş durumu yaşarsa ve eğer silahla çarpışmak zorunda kalırsa yine Müslüman ve Gayrimüslimlerin omuz omuza çarpışacağını da belirterek Çanakkale Savaşı'nı örnek göstermektedir.⁶ Istepanyan'ın Türkiye Cumhuriyeti'ni anavatan olarak benimseyip sahiplenmesinin yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmaktan büyük gurur ve mutluluk duyduğu, satırlarında kendini defalarca belli etmektedir. Bu kapsamda Istepanyan, hem Türk milletine hem de Türk Ordusu ve Atatürk'e kendi deyimi ile “şükran borcunu” ödemek için çocukların eğitimi gibi konularda çeşitli bireysel girişimlerde bulunmuştur.

Kitabın ikinci bölümünde Istepanyan, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti Dönemini de içine alacak şekilde gayrimüslim Türk vatandaşı zatlara, icraatları ve fotoğrafları ile yer vermiştir; eğitimleri, hangi görevde oldukları, vatana hangi şekilde hizmetlerinin dokunduğunu özetlemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin gayrimüslimler ile daha da fazla kalkınacağını belirtmiştir. Musevilerin ticarete, Ermenilerin ise sanatta iyi olmaları sebebi ile Türkiye Cumhuriyeti'ne fayda sağlayacaklarının altını çizmiştir.⁷ Istepanyan, gayrimüslim zatlara biyografileriyle okuyucuya sunarken dikkat çeken husus, Gayrimüslim zatlardan çoğu eğitimini yurt dışında almış olsalar da eğitimlerini tamamladıktan sonra anavatanlarına geri dönüp, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti için çalışmış olmalarıdır. Bu kapsamda Istepanyan ikinci bölümde de *birlik ve beraberlik* vurgusunu farklı biçimde ele alarak yine Gayrimüslimlerin gerek Osmanlı İmparatorluğu'nu gerekse de Türkiye Cumhuriyeti'ni vatan olarak benimsediklerinin mesajını vermeyi amaçlamıştır.

Bu bağlamda Torkom Istepanyan, anı ve hatıralarını okuyucuya sunarak Gayrimüslim ve Müslüman kardeşliği olgusu konusunda farkındalık yaratmayı amaçlamıştır. Dolayısıyla bu kitapla birlikte, Müslüman Türkler ile

6 A.g.e., 42

7 A.g.e., 80

Gayrimüslim azınlıkların birlik ve beraberliğine dair kanıtlar ve belge örneklerinin ortaya konulmasıyla birlikte, Ermenilerin “Milliet-i Sadıka” oluşu da hatırlatılmıştır. İlgili kitap, İstepanyan’ın şahitliğine dayanan ve çocukluğunu da kapsayan anılarını içermesi, dönemin iddia edildiği gibi Türk askeri ve milletin sözde zalimliği yalanını her fırsatta vurgulayan aşırı görüşlere bir kanıt niteliğindedir. Vatanına bağlı ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduğu için gurur duyan bir gayrimüslim Ermeni’nin kendi ağzından yazılmış ve gerçek şahıs ve olayların fotoğraflarının kullanıldığı bu kitap, gayrimüslim Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı azınlıkları kullanarak, “Türkofobi” yaratmaya çalışan grupların argümanlarına cevap sunmaktadır.

İlgili kitap edebi bir dille yazılmış olup içeriği sebebi ile akademik çalışmalara yol gösterici olabileceği gibi toplumda herkesçe okunmaya müsaittir.

MAKALE ÇAĞRISI: ERMENİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Ermeni Araştırmaları dergisi, kendi alanında bilimsel çalışmaya dayalı araştırmaların yayınlanması ve akademisyenler ve araştırmacılar arasında disiplinler arası tartışmaların desteklenmesi amacı ile kurulmuştur. Ermeni Araştırmaları dergisi Ermeni Meselesi'ne ilişkin makaleleri kabul etmektedir.

Hakemli bir dergi olan Ermeni Araştırmaları dergisi, yılda üç defa yayımlanır. Derginin dili Türkçedir. Ermeni Araştırmaları Dergisi daha önce herhangi bir dergide yayınlanmamış makaleleri kabul etmektedir. Makaleler, derginin belirtmiş olduğu bilimsel yazım kural ve standartlarına uygun ve açık bir dil ile yazılmış olmalıdır.

2001 yılından bu yana Ermeni Araştırmaları dergisi 64 sayı yayınlamıştır. Önceki sayılarda (Prof. Justin McCarthy, Prof. Guenter Lewy gibi) önde gelen akademisyenler ve uzmanlar ile doktora öğrencilerinden Ermeni Sorunu üzerine tarihsel, siyasi ve toplumsal araştırmalara ilişkin makaleler yayımlanmıştır.

Ermeni Araştırmaları Dergisi EBSCO ve TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından taranmaktadır.

Ermeni Meselesi konulu tüm çalışmalar değerlendirmeye alınmaktadır. Ayrıca bazı temel konu başlıkları şöyle olabilir.

- Ermenistan Siyaseti
- Ermenistan Tarihi
- Ermenistan'da Kültür ve Sosyopolitik Gelişmeler
- Ermenistan'ın Bölgesel ve Uluslararası politikaları
- Türkiye-Ermenistan İlişkileri
- Ermenistan-İran İlişkileri
- Ermenistan'ın Kafkasya devletleri ile ilişkileri
- Ermenistan-ABD İlişkileri
- Ermenistan-AB İlişkileri

Yayın İlkeleri

Makalelerin, Dergipark sistemi üzerinden iletilmesi gerekmektedir. Eposta yolu ile gönderilen makaleler incelemeye alınmamaktadır.

Dergipark sistemi üzerinden makale göndermek için websayfamız http://dergipark.gov.tr/erma_

Makaleler, dipnotlar ve kaynakça dahil, en az 5.000 kelime olmalıdır. Makaleler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde ve tek satır aralıkla yazılmalıdır. Açıklamalar ve kaynakgösterimi sonnot olarak değil, dipnot olarak gösterilmelidir. Metin için 12 punto, dipnotlar için 10 punto kullanılmalıdır.

Başlık sayfasında aşağıdaki bilgiler belirtilmelidir

- Makalenin Türkçe ve İngilizce başlığı
- Makale yazar(lar)ının bağlı olduğu kurum
- Makale yazar(lar)ının iletişim bilgileri (telefon numarası ve e-posta adresi)
- Öz: 300 kelimeyi geçmeyecek olan Türkçe ve İngilizce öz (Abstract)
- Anahtar Kelimeler: İngilizce ve Türkçe olarak alfabetik sıra ile yazılmış 5 tane anahtar kelime. Anahtar kelimeler tercihen başlıkta bulunmayan kelimeler olmalıdır.

Makalelerin hazırlanmasında, Ermeni Araştırmaları dergisinin şekil kuralları ile dipnot ve kaynakça sistemine riayet edilmelidir. Yayın Kurulu, teslim edilen makalelerle mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde ilgilenecektir. Teslim edilen makalelerin durumu hakkında yazarlara e-posta yoluyla bilgi verilecektir.

Yazım kuralları için bkz. <http://dergipark.gov.tr/erma/writing-rules>

Bu makale çağrısı 65. sayı içindir.

Makale son gönderim tarihi **6 Mart 2020**'dur.

YAZIM KURALLARI / (STYLE SHEET)

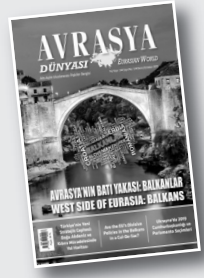
Dipnot ve kaynakça yazımında Chicago Manual of Style'a uyulması gerekmektedir. Bu kuralların güncel haline şu bağlantıdan erişilebilir.
http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

A. Genel Kurallar

1. Ermeni Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak yazılar;
 - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
 - Bilimsel metotlarla kaleme alınmış olmalıdır.
2. Herhangi bir yazının yayımlanıp yayımlanmamasına yayın kurulu karar verir.
3. Yayın kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılır.
4. Çalışmalar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.
5. Yazılardaki fikir ve değerlendirmeler yazarlara aittir ve aksi belirtilmediği sürece Terazi Yayıncılık'ın görüşlerini yansıtmaz. Bütün hukuki sorumluluk yazara aittir.
6. Yayımlanmış yazıların telif hakları Terazi Yayıncılığa aittir.
7. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
8. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki imlâ kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Ana başlıklar 13 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise küçük harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların Microsoft Word programında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5.000 ve azami 10.000 kelimeyle sınırlandırılmalıdır.
5. Yazılar, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış 200 kelimeyi aşmayan özet, İngilizce'ye tercüme edilmiş başlık ve Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.
6. Yazar adı, sağ köşeye, koyu, 12 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.

SİPARİŞ FORMU

Sayın Okuyucularımız

Sürelî yayınlarımız tüm arşiviyle AVİM websitesi ve Dergipark sistemi üzerinden açık erişime sunulmaktadır.

Dergi arşivimiz ve açık erişime sunulan diğer tüm yayınlarımız için www.avim.org.tr adresini ziyaret edebilirsiniz.

Diğer taraftan, yayınlarımızı basılı olarak edinmek isteyen okuyucularımız için abonelik ve diğer kitap ücretleri aşağıdadır.

Adı : Adres :
Soyadı :
Telefon :
E-mail :

Aboneliklerimiz

☐ Ermeni Araştırmaları Dergisi - 4 Aylık	Yıllık 108 TL
☐ Review of Armenian Studies Dergisi - 6 Aylık	Yıllık 72 TL
☐ Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi - Yılda Bir Sayı	Yıllık 36 TL
☐ Avrasya Dünyası / Eurasian World Dergisi - 6 Aylık	Yıllık 40 TL

Kitaplar

☐ Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler Kitabı (Genişletilmiş 2. Baskı)
Derleyen: Ömer Engin LÜTEM	15 TL
☐ Armenian Diaspora - Diaspora, State and the Imagination of the Republic of Armenia / Turgut Kerem TUNCEL	35 TL
☐ Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri
Kırımlar - Kıyımlar - Göçler (1821-1913) / Bilâl N. ŞİMŞİR	25 TL
☐ Turkish-Russian Academics / A Historical Study on the Caucasus	20 TL
☐ Gürcistan'daki Müslüman Topluluklar / Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset
Editörler: Ayşegül AYDINGÜN, Ali ASKER, Aslan Yavuz ŞİR	30 TL
☐ Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine / Bilâl N. ŞİMŞİR	20 TL
☐ Ermeni Sorunuyla İlgili İngiliz Belgeleri (1912-1923) /
British Documents on Armenian Question (1912-1923) / Tolga BAŞAK	30 TL
☐ Türk Ermeni Uyuşmazlığı Üzerine
Ömer Engin Lütem Konferansları 2018 / Editör: Alev Kılıç	35 TL

* Siparişinizin gönderilebilmesi için formu dekontla birlikte gönderiniz.

İletişim Bilgileri

Adres: Süleyman Nazif Sokak No: 12 Daire: 4 06550 Çankaya / ANKARA
Tel: 0312 438 50 23 • Faks: 0312 438 50 26
E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Hesap Numarası: Terazi Yayıncılık - Garanti Bankası A.Ş. Çankaya /Ankara Şubesi
Hesap No: 181 /6296007 IBAN No: TR960006200018100006296007

Posta Çeki Hesap No: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

AVİM
AVRASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ
CENTER FOR EURASIAN STUDIES

Gürdian'daki Müslüman Topluluklar
AVİM'DEN YENİ BİR KİTAP: GÜRDİAN'DAKİ MÜSLÜMAN TOPLULUKLAR: AZİZLİK HAKLARI, KİMLİK, AYVAŞET
Gürdian, Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye'de yaşayan müba aragormaklardan oluşan varlıklar yavaş yavaş Gürdian'daki Müslüman Topluluklar: Anadolu İslamı, İsmaili, Sünni haklıları eser rafağdaki yerini almıştır.

YORUMLAR

- DEMOKRATİK DEĞERLERİN GÖZGÖZLÜĞÜNDE DİNİ KUTUPLAMA VE SİYASİ ETKİSİ**
Prof. Arslan... 15.07.2016
- SÖZBİTAN DİSİPLİNİ BAKAN İYİCA DADININ SEĞİRHİNTİSİ SÖYKİSİNİ ANMAMI BAKKINDA YAPTIĞI AKÇILAMAYA DAİR BİR YORUM**
Bağda... 15.07.2016
- VARSOVA 2016 NATO ZİRVESİ VE DAĞLIK KARAHAG SORUNU**
03 Temmuz 2016... 14.07.2016
- 1 TEMMUZ TARİHLİ FRANZİS PAŞA TEBARİS VE OLANI SONUÇLARI**
1 Temmuz... 14.07.2016
- PAPA FRANZİS İKİHMİZİN KİN BASTIRIVOR**
04 Temmuz 2016... 29.06.2016

ETKİNLİKLER

- EDİSİAN VICTIMS OF WAR IN THE OTTOMAN EMPIRE 1878-1918 WHAT 'HISTORY' DOES NOT TELL US (OSMANLI İMPARATORLUĞUNDAKI SAKSILARIN SİYETİ KURBANLARI 1878-1918: TARİH BİZE NE ANLATMIYOR) - İRENYE SAIT**
16 Haziran 2016 tarihinde... 23.06.2016
- GÜNCEL GİLESMELER İŞGÜNDA TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ - DR. GEMAL FARK LOGOĞLU**
16 Haziran 2016 tarihinde... 21.06.2016
- 4 İYİN DEDÜMÜN İNSANI YARDIMLARI - PADE. DR. İKİMET ÖZDEMİR**
16 Haziran 2016 tarihinde... 16.06.2016

ANALİZLER

- İZAN BARI**
23 Mart 1900... 27.06.2016
- NAZİLERİN YARUĞI**
23 Mart 1900... 27.06.2016
- POSTİN MOCARTY'NİN**
24.11.2015

RAPORLAR - KONFERANS KİTAPLARI

- MONGOLIA ON THE EVE OF THE 15TH ASIA...**
January 2016
- 11. ASYA - AVRUPA ZİRVESİ ÖNCESE**
02.06.2016
- PROJECTIONS FOR THE FUTURE OF TURKISH...**
April 2015

AVİM DÜZEN

AVİM BİLDİ

- KRİM TATARLARINDAN İKİSİ ALMANYE**
13.07.2016
- ALMANYENİN AMACI NE? - TÜRKİYE GAZETİSİ - 05.06.2016**
- THE GERMANY DISEASE IN GERMANY AND TURKEY - AM OBJECTIVE PERSPECTIVE - NEW ERA (Munich) - 24.06.2016**
- ALMAN PARLAMENTESİ TÜRKİYE'Yİ SİZDE ERMENİ SÖYKİSİMLA SİĞLAMAYA HAZIRLANIYOR - (1)**
Dr. Sükru M. ELEKÇİAĞ - 02.06.2016
- ALMAN PARLAMENTESİ TÜRKİYE'Yİ SİZDE ERMENİ SÖYKİSİMLA SİĞLAMAYA HAZIRLANIYOR - (2)**
Dr. Sükru M. ELEKÇİAĞ - 02.06.2016

DUYURULAR

- 15 TEMMUZ 2016 TARİHİNDE İZMİR'DEN ANKARA TEMSİLEKİMİN ZİYARETTİK**
11.07.2016

GAVMizajı kullananın Tweetleri

- AVİM GAVMİZAJI MAKALE ÇAĞIRISI ERMENİ AMACI İZMİRLERİNDE KİMLİK ZİRVESİ 2016 AVİM ORG. INFO@AVİM.ORG**

www.avim.org.tr

E-ISSN: 2687-3214

9 771303 068004

Fiyatı: 36 TL